

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Karolis
JONUTIS

Postdemokratija ir populistiniai diskursai Lietuvoje (2004-2016)

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
Sociologija (S 005)

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2018 metais Vilniaus universitete

Moksliniai vadovai:

Prof. dr. Algimantas Valantiejus† (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005). Nuo 2014-10-01 iki 2016-06-29;

Prof. habil. dr. Zenonas Norkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005). Nuo 2016-06-30 iki 2018-09-30.

VILNIUS UNIVERSITY

Karolis
JONUTIS

Post-democracy and populist discourses in Lithuania (2004-2016)

DOCTORAL DISSERTATION

Social sciences,
Sociology S 005

VILNIUS 2019

This dissertation was completed in 2013–2018 at Vilnius university.

Academic supervisors:

Prof. dr. Algimantas Valantiejus† (Vilnius University, Social sciences, Sociology – S 005) 2014-10-01 - 2016-09-29;

Prof. habil. dr. Zenonas Norkus (Vilnius University, Social sciences, Sociology – S 005) 2016-06-30 - 2018-09-30.

TURINYS

IVADAS	8
1. POSTDEMOKRATINĖS VISUOMENĖS BŪKLĖS TEORINĖS KONCEPTUALIZACIJOS IR INSTITUCINĖ RAIDA.....	16
1.1 Teorinės postdemokratijos konceptualizacijos: Chantallė Mouffe, Jacquesas Ranciere ir Slavojus Žižekas	18
1.1.1 Chantallė Mouffe – postdemokratija kaip antagonizmo slopinimas ..	19
1.1.2 Jacquesas Ranciere - postdemokratija kaip lygybės neigimas	22
1.1.3 Slavojus Žižekas - postdemokratija kaip klasinės kovos nepripažinimas	25
1.2 Demokratinų institucijų krizės geneologija	27
1.2.1 Neoliberalios reformos kapitalizmo krizių kontekste	28
1.2.2 Socialinio teisingumo ir rinkos teisingumo santykio pokytis postdemokratinėje visuomenėje	34
1.2.3 Nuo mokesčių valstybės iki skolų valstybės: piliečiai ir rinkos žmonės	37
1.2.4 Politinis reprezentavimas postdemokratinėje visuomenėje.....	41
1.2.5 Tarptautinė integracija ir neoliberalizmas.....	44
2. POPULIZMAS KAIP KOLEKTYVINIO IDENTITETO FORMAVIMOSI LOGIKA	50
2.1 Pagrindinės populizmo konceptualizavimo kryptys	50
2.1.1 Populizmas kaip idealus tipas	51
2.1.2 Instrumentinė teorijų grupė.....	52
2.1.3 Populizmas kaip ideologija	55
2.2 E. Laclau ir C. Mouffe poststruktūralistinė diskurso teorija	58
2.3 Populizmo atsiradimo prielaidos.....	62
2.4 Populizmo vidinė struktūra: vardo priskyrimas, afektas ir politinė logika	65
2.5 Svyruojantys signifikantai ir socialinis heterogeniškumas	70
2.6 Postdemokratijos ir populizmo santykis liberalioje demokratijoje	74
3. POLITINIŲ PARTIJŲ TYRIMO METODOLOGIJA.....	86

3.1	Duomenų šaltiniai	87
3.2	Tyrimo modelis	87
3.3	Pagrįstumas ir patikimumas	88
3.4	Atvejų pasirinkimo strategija	89
3.4.1	2008 m. Seimo rinkimai – „Tautos prisikėlimo partija“	90
3.4.2	2012 m. Seimo rinkimai – „Drąsos kelio“ ir „Darbo“ partijos	91
3.4.3	2016 m. Seimo rinkimai – partija „Tvarka ir teisingumas“ ir „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“	92
4.	TYRIMAS - POKOMUNISTINIŲ LIETUVOS PARTIJŲ ATVEJŲ ANALIZĖ.....	94
4.1	2008 m. „Tautos prisikėlimo“ partijos atvejis.....	94
4.1.1	„Tautos prisikėlimo“ partija kaip anti-technokratinė technokratija ...	94
4.1.2	Tuščio signifikanto paieškos	97
4.2	2012 m. „Drąsos kelio“ partijos atvejis.....	99
4.2.1	Pirminis reikalavimas.....	101
4.2.2	Populistinio reikalavimo formavimasis.....	102
4.2.3	Tuščio signifikanto atsiradimas – populistinio diskurso branda	105
4.3	2012 m. „Darbo“ partijos atvejis.....	109
4.3.1	Partijos lyderis kaip tuščias signifikantas	110
4.3.2	Dalinis populizmas kaip ideologijos pakaitalas	112
4.4	2016 m. „Tvarkos ir teisingumo“ partijos atvejis	114
4.4.1	Antagonizmo formavimasis	115
4.4.2	Lygiavertiškumo grandinė ir tuščias signifikantas.....	118
4.5	2016 m. „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos“ atvejis	120
4.5.1	„Profesionali“ technokratija	122
4.5.2	Konservatyvus – agrarinis populizmas	126
4.6	Apibendrinimas	130
5.	LIETUVOS POPULIZMO ATVEJIS POKOMUNISTINIŲ ŠALIŲ KONTEKSTE	135

5.1	„Teisės ir teisingumo“ dešinysis autoritarinis populizmas Lenkijoje	140
5.2	„Fidesz“ dešinysis autoritarinis populizmas Vengrijoje	144
5.3	Lietuva kritinių rinkimų ir euroskeptiško populizmo kontekste	148
5.4	Postdemokratija ir populizmas Lietuvos kontekste.....	152
	IŠVADOS.....	160
	LITERATŪRA.....	166
	ŠALTINIAI	177
	PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	188

IVADAS

XXI amžiuje Europoje ir pasaulyje pastebimas populistinių jėgų, kurios pasak žiniasklaidos (Sandford 2017), tradicinių politinių partijų ar įvairių NVO (Roth 2017) kelių pavojų pačiai demokratinei sistemai, populiarėjimas. Tai yra paradoksali situacija, nes po socialistinio bloko žlugimo, kai liberali demokratija triumfavo didžiojoje dalyje kontinento – turėjo prasidėti auksinė ideologinių kovų nekamuojamoms, darnios visuomenės era, kurioje konsensuso pagalba *ad hoc* būtų sprendžiamos išskylančios visuomenei problemos. Didėjanti socialinė nelygybė, imigrantų bangos, globalios kapitalizmo krizės ir kiti modernios ekonomikos ir politikos iššūkiai pasirodė per sunkūs tradicinėms technokratinėms partijoms. Vis dažniau konstatuojamas piliečių pasitikėjimo politiniais lyderiais smukimas, rinkėjų aktyvumo mažėjimas, ideologinė tradicinių partijų niveliacija ir kiti demokratijos erozijos požymiai, kuriuos bendrai gali apibūdinti postdemokratinės visuomenės būklės sąvoka. Užpildant politinių elitų, kurie nebesugeba mobilizuoti masių, spragą atsiranda alternatyvūs ir dažnai kontraversiški politiniai subjektai. Šie, kartais labiau į socialinius judėjimus, nei į politinę partiją, panašūs politiniai veikėjai apima visą ideologinį spektrą ir skelbiasi esantys „tikrosios demokratijos“ – suverenios *populus* valios – nešėjais. Akivaizdu, kad prieštaringa dabartinė politinė konfigūracija neleidžia naujojo politinio konflikto redukuoti iki paprasčiausios opozicijos tarp populizmo ir demokratijos. Šiandien, kai populistinės partijos įgauna vis daugiau žiniasklaidos dėmesio ir rinkėjų pasitikėjimo praktiškai visose demokratinėse šalyse, kaip niekada aktualus pasidaro tiek populizmo konceptualizacijos klausimas, tiek jo santykis su demokratija – ar populizmo fenomenas yra grėsmė, ar iššūkis, ar tam tikra būtina demokratinės sistemos korekcija?

Disertacijoje šiuolaikinės Lietuvos pavyzdžiu analizuojamas populizmo fenomeno ir postdemokratinės visuomenės būklės ryšys. Siekiant maksimalaus empirinės analizės konkretumo, apsiribojama laikotarpiu po 2004 m., kai Lietuvai įstojus į ES ir NATO (ir taip sėkmingai užbaigus pokomunistinę transformaciją „tranzitologine“ prasme), ji iš vakarietiško liberalaus demokratinio kapitalizmo institucijų importuotojos tapo bene aktyviausia (tarp kitų pokomunistinių šalių) jų eksportininke į kol kas už Vakarų hegemonijos sferos ribų liekančias buvusias Sovietų Sąjungos respublikas. Pasitelkiamos postfundacinės Chantal'ės Mouffe, Jacques'o Ranciere ir Slavojaus Žižeko teorijos, kurių pagalba konceptualizuojamos pagrindinės postdemokratijos apraiškos, bei Ernesto Laclau

poststruktūralistinė populizmo teorija, šį fenomeną aiškinanti kaip diskursyvios politinės logikos formą.

Remiantis pasirinktomis teorinėmis perspektyvomis, postdemokratinė visuomenės būklė traktuojama kaip tam tikras trijų glaudžiai susipynusių visuomenės registrų „mazgas“, kurį sudaro:

(1)įsivaizduojamas ideologinių kovų pabaigos registras;

(2)simbolinis institucinių praktikų, kurių pagalba politika yra paverčiama technokratinio valdymu, registras;

(3)ir realusis – ontologinis – registras, apimantis politinį skirtumą tarp esamos socialinės tvarkos konfigūracijos ir jokio fundamentalaus socialinės tvarkos pagrindo nebuvimo (Wilson and Swingedouw 2014: 7).

Nors autorių, kurių idėjomis remiasi disertacijoje pateikta populizmo ir postdemokratijos analizė, postdemokratijos teorinės sampratos esmingai skiriasi, tačiau visas jas vienija politikos, kuri suprantama kaip ginčų erdvė, erozijos konstatavimas. Ją keičia valdymo (angl. *policy*) mechanizmai, sumažinantys politines priešpriešas iki techninių valdymo problemų sprendimo, kurioms spręsti visuomenė balsavimo procedūromis parenka geriausius, jos manymu, vadybininkus.

Šis antagonizmo slopinimas negali būti galutinis, nes pati pliuralistinė socialinio pasaulio prigimtis sukelia konfliktus, kurie neturi racionalaus sprendimo. Todėl postdemokratinė visuomenės būklė yra ne realizuota totalybė, o nerimo skatinamas ir principingai neįmanomas bandymas panaikinti „ontologinio antagonizmo išraiškas“ (Mouffe 2005:9). Tokiu būdu, kairiųjų ir dešiniųjų ideologijų niveliacija ne sunaikina antagonizmą, tačiau pati inicijuoja naujų radikalių ir fundamentalių politinių subjektų, kurie yra nukreipti prieš neoliberalaus globalizacijos modelio hegemoniją, kūrimąsi.

Šiuolaikinis neoliberalus kapitalizmas ne tik slopina politinę (ontologinę) visuomenės dimensiją, tačiau ir keičia realius demokratinis institutus. Pats priešdėlis post- parodo temporalinės analizės svarbą. Norint parodyti, kaip kapitalizmo krizės, būdamos bendro visuomenės vystymosi dalimi, ir pats kapitalas, kaip aktyvus veikiantis subjektas, palaipsniui reformavo demokratinis institutus iki dabartinės postdemokratinės būklės, pasitelkiama Wolfgango Streecko neoliberalaus kapitalizmo analizė. Į postdemokratinę būklę čia žiūrima ne tik kaip į evoliucinį, tačiau ir kaip į dialektinį procesą, kurio metu visi daliniai sprendimai nuolat sukuria naujas problemas. Neoliberalios reformos, sukėlusios palaipsnį keinsistinės sistemos griūtį, išlaisvino kapitalizmą ir rinkas ne nuo valstybių, nuo kurių jis iki šiol priklauso, bet nuo masinės demokratijos, kuri buvo pokarinio demokratinio kapitalizmo dalimi. Šių procesų analizė leidžia parodyti, kad tariamai

deideologizuota viršvalstybinių darinių ir finansinės diplomatijos valdoma ekonomika nepalieka jokios manevro laisvės supanašėjusioms politinėms partijoms esmingai keisti nacionalinės valstybės ekonomines sąlygas, todėl neišvengiamai atveriamos erdvės populistinėms, prieš tradicines partijas nukreiptoms, jėgoms.

Konceptualizuojant populizmą, darbe remiamasi Ernesto Laclau populizmo teorija, kurioje savo ruožtu naudojami pagrindiniai poststruktūralistinės C. Mouffe ir E. Laclau diskurso teorijos postulatai. Populizmas čia suprantamas ne kaip tam tikra konkreti politinė partija, pasižyminti „populistinėmis“ savybėmis, ne kaip tam tikra ideologija ar retorika, bet kaip politinė kolektyvinio identiteto formavimosi logika, kurioje akcentuojamas *populus* kaip politinio subjekto konstravimas. Šis požiūris yra pabrėžtinai formalistinis, nes tokia populizmo konceptualizacija apima bet kokiais ideologines, normatyvines ar kitas populizmo variacijas tol, kol jos atitinka formalią populizmo logiką. Tai leidžia išvengti būdingų konceptualizacijos problemų, kai arba apsiribojama tam tikru vienu populizmo atveju, arba tam tikru laikotarpiu, arba kai sukuriamas „idealus“ savybių rinkinys (idealus tipas), vėliau reikalaujantis kurti vieną išimtį po kitos.

E. Laclau teorijoje *populus* kategorijos konstravimas yra politinis aktas *par excellence*, priešingai stabiliam postdemokratiniam administravimui. Nėra jokios politinės intervencijos, kuri nebūtų kažkiek populistinė. Tačiau tai nereiškia, kad visi politiniai projektai yra vienodai populistiški. Mažiausias atsispiriančio nuo „žmonių“ politinio subjekto konstravimo analizės vienetas čia yra politinio reikalavimo (angl. *demand*) kategorija. Kai daugelis reikalavimų per lygiavertiškumo grandines yra apjungiami, visuomenėje yra sukuriamas antagonizmas tarp politinio subjekto požymius įgaunančio *populus* ir institucionalizuoto „kito“. Tada, nepriklausomai kokias ideologines ar socialines konotacijas šie reikalavimai beapimtų – ir gimsta populizmas. Būtent nuo lygiavertiškumo grandinių, jungiančių socialinius reikalavimus, ilgio ir priklauso populizmo mastas. Labiau institucionalizuotuose diskursuose, kuriuose dominuoja skirtumų logika, tokia grandis yra sumažinta iki minimumo. Tuo tarpu maksimaliai ji išsitiesia tokiuose diskursuose, kurie radikalai skelia visuomenę į dvi dalis.

Esminis ryšys tarp populizmo ir postdemokratijos užkoduotas pačiame liberalioje demokratijoje glūdinčiame kompromise tarp demokratinės ir nedemokratinės logikos, kuris tiek garantuoja, tiek riboja žmonių valios reiškimąsi. Vis labiau įsigalint pragmatinei (visuomenės kaip reguliuojamos sistemos) logikai, populizmas tampa praktiškai būtinu institucionalizuotos

postdemokratijos šešėliu – erdve, kurioje artikuliuojami politiniai reikalavimai, neatitinkantys institucionalizuotos erdvės pozicijų. Tai reiškia, kad tradicinėms partijoms tampant vis labiau pragmatiškai technokratinėmis, išsibalansuoja demokratinė pusiausvyra, kurią populizmas ir bando grąžinti. Populizmo populiarėjimas šiuolaikinėje Europoje reiškia, kad tradicinės partijos tapo per mažai populistinėmis, arba kitais žodžiais sakant, postdemokratinėmis. Tokiu būdu, populizmas nėra demokratijos anomalija, bet simptomas, kuris paradoksaliai gali tiek atnaujinti pačios demokratinės politikos institutą, tiek, jeigu su populus valia nebus skaitomasi¹, sugriauti pačią demokratinę sistemą.

Taigi būtina kritiškai vertinti tiek Europoje, tiek Lietuvoje vykstančius postdemokratinis procesus ir jų įtaką populizmo plitimui. Svarbu klausti, ar populistinių judėjimų radikalėjimas nėra pačios demokratinės sistemos erozijos simptomas? Ir ar tradicinėse partijose bei medijose paplitęs populizmo demonizavimas negali privesti prie to, kad populizmas neigs ne tik postdemokratinę administravimo ideologiją, bet ir pačią demokratiją – populizmas taps autoritarizmu.

Disertacijos tema nėra išsamiai tyrinėta Lietuvos kontekste. Populizmo ir demokratijos santykį nagrinėjo J. Stašienė (Stašienė 2016), populistines radikalias dešinės partijas R. Račkauskas (Račkauskas 2018). Postdemokratijos fenomeną, kaip politizacijos–depolitizacijos dialektiką, aprašė K. Šerpetis (Šerpetis 2009) ir V. Laurėnas (Laurėnas 2014). Taigi abu fenomenai lietuviškoje mokslinėje literatūroje nagrinėti atskirai, jų tarpusavyje nesiejant, taip pat nebandyta tyrinėti populizmo problemos remiantis poststruktūralistine prieiga.

Užsienio literatūra, skirta populizmo analizei, yra sunkiai aprėpiama (Albertazzi and McDonnell 2008, Anselmi 2017, Betz 1994, Brading 2012, Canovan 2005, Goodhart 2017, Horsfield, Mazzoleni and Stewart 2003, Judis 2016, Kazin 1998, Lukacs 2005, Mény and Surel 2002, Moffitt 2016, Mudde 2014, Muller 2016, Richards 2017, Taggart 2000, de la Torre 2014). Tačiau absoliuti jų dauguma šių darbų populizmą nagrinėja kaip klasikinės demokratijos reiškinių ir todėl šio darbo problemai nėra tiesiogiai relevantiški. Populizmo ir postdemokratijos (kartais naudojant terminą postpolitika)

¹ Čia kalbama apie tai, kad tam tikrus sisteminius apribojimus (pvz., konstitucinio teismo sprendimus) populistinis diskursas gali traktuoti kaip nukreiptus prieš „tautos valią“, o ne kad egzistuoja kažkokia reali valia su kuria gali būti skaitomasi, arba ne.

sąsajos pradėtos tirti palyginti neseniai, tačiau tokių darbų sparčiai daugėja. Paminėtini E. Swyngedouw įvairių depolitizacijos apraiškų tyrimai (Swyngedouw 2004, 2011), poststruktūralistinėje ir psichoanalistinėje tradicijoje parašyti Y. Stavrakakis darbai, siejantys postdemokratiją, populizmą ir politinę ekologiją (Stavrakakis 2000, 2009). E. Laclau populizmo teoriją modifikavo ir Pietų Amerikos atvejams pritaikė F. Panizza (Panizza 2005, 2013). Atskirai reiktų išskirti E. Laclau ir C. Mouffe įkurtą Esekso diskurso analizės mokyklą. Ją atstovaujantys mokslininkai (A. Norval, D. Howarth, O. Marchart, J. Torfing ir kt.) įvairiomis kryptimis tobulino ir pritaikė postruktūralistinę diskurso teoriją demokratijos problematikos tyrimams (Norval 2007), nagrinėjo politinių identitetų formavimosi problematiką (Howarth 2000), plėtojo postfundacines politines teorijas (Marchart 2007, 2011) ar aptarė naujų diskurso teorijų pritaikymo galimybes (Torfing 1999).

Disertacinio **darbo naujumą** apibrėžia populizmo ir postdemokratijos sąsajų ištirimas, kuriame poststruktūralistinė populizmo teorija susiejama su postfundacinėmis politikos teorijomis, drauge atskleidžiant šių teorijų euristines galimybes naujam šiuolaikinės Lietuvos politinės raidos problemų nušvietimui.

Darbo tikslas: teoriškai išaiškinti populizmo ir postdemokratijos sąsajas ir empiriškai ištirti jų apraiškas šiuolaikinės Lietuvos politikos kontekste

Darbo uždaviniai:

- Konceptualizuoti postdemokratiją, atskleidžiant ją įtakančius socialinius procesus ir jos pačios būdingus bruožus;
- Konceptualizuoti populizmą postdemokratijos kontekste;
- Taikant postfundacinę diskurso analizę (PDA), ištirti ryškiausius postdemokratinio populizmo atvejus Lietuvoje laikotarpyje po pokomunistinės transformacijos pabaigos.

Ginami teiginiai:

- Postdemokratinė būklė, apimanti tarpusavyje susijusius ontologinius, institucinius ir ideologinius politinės antagonistinės dimensijos neigimo registrus, nesugeba visiškai nuslopinti socialinio antagonizmo. Neoliberalaus kapitalizmo sąlygomis jis neišvengiamai atsinaujina, dažnai kvestionuojant ne tik neoliberalią vystymosi kryptį, bet iš dalies ir pačią demokratinę santvarką.
- Populizmas konceptualiniame lygyje yra esmingai ideologiškai neutralus. Tai yra diskursyvi kolektyvinio identiteto formavimosi logika, o ne ideologija ar strategija, todėl galima kalbėti tik apie konkretaus politinio

subjekto diskurso atitikimo šiai logikai mastą tam tikrame istoriniame laikotarpyje.

- Lietuva skirtingai nuo kitų pokomunistinės demokratizacijos procesą *refoliucijos* būdu įvykdžiusių šalių (Lenkijos ir Vengrijos), ilgainiui nepasuko autoritarinio populizmo keliu, nes kritiniais momentais populistinės jėgos nesugebėjo suformuluoti patrauklaus alternatyvaus diskurso pirminei pokomunistiniai partinei sistemai, paremtai skirtingu sovietinės praeities vertinimu.

- Tyrinėjami Lietuvos politinių partijų atvejai reprezentuoja visą reakcijų į postdemokratiją diapazoną nuo anti-postdemokratijos iki parapolitinės sistemos atsinaujinimo imitacijos, kuri dar labiau įtvirtina postdemokratinę tvarką.

- Lietuvos politiniame lauke galima identifikuoti visas postdemokratinės politikos slopinimo formas (parapolitiką, archipolitiką, ultrapolitiką ir metapolitiką), kurios iki šiol sėkmingai sugebėdavo neutralizuoti dominuojančios neoliberalios politinės krypties kvestionavimą.

Darbo metodologija: metodologinė tyrimo schema remiasi postfundacine diskurso analize (PDA), plėtota taip vadinamoje „Esekso diskurso analizės mokykloje“. Ši analitinė požiūrį reikia suprasti kaip tyrinėjimo programą ar paradigmą, o ne kaip empirinę teoriją siaurąja šio žodžio prasme. Ją sudaro ontologinės prielaidos, teorinės koncepcijos ir metodologiniai principai, o ne tik falsifikuojami teiginiai, sukurti numatyti ar paaiškinti skirtingas kolektyvinių veiksmų logikas.

Darbo metodai: Kadangi E. Laclau ir C. Mouffe diskurso teorija yra metateorinė, siekianti atskleisti bendriausius populistinio identiteto konstravimo principus, konkrečių lietuviško populizmo atvejų analizei pasitelkiamas darbo autoriaus sukonkretintas modelis, leidžiantis susikoncentruoti ties nagrinėjamų atvejų populistinėmis artikuliacijomis.

Šiame darbe pasirinkta nagrinėti populistinės mobilizacijos atvejus, kuriuos reprezentuoja politinių partijų rinkimų į Lietuvos Seimą kampanijos. Kadangi E. Laclau teorija remiasi prielaida, kad populizmas nėra tam tikras organizacijos tipas ar ideologija – ta pati partija gali naudoti (ar nenaudoti) įvairias populistines mobilizavimo logikas skirtingais savo gyvavimo etapais - pasirinktas intensyviausias ir aiškiausiai artikuluojamas periodas: Seimo rinkimai. Šiame darbe nesiekama atskleisti visų įmanomų populistinės mobilizacijos variacijų Lietuvos politinėje erdvėje, todėl apsiribojama trimis

paskutiniais LR Seimo rinkimais, įvykusiais po įstojimo į Europos Sąjungą² (2008, 2012 ir 2016 metais), pasirenkant tas partijas, kurios viešosios opinijos nuomone populistinę retoriką naudojo aktyviausiai.

Tyrime naudojamosi šaltiniais, kuriuose pačios partijos komunikuoja savo idėjas. Tai partijų manifestai, rinkimės programos, partijų internetiniuose puslapiuose pateikiami straipsniai, partijos narių pateikia informacija internete ir interviu su partijų nariais ir t.t. Siekiama parodyti kaip kolektyvinis identitetas suvokiamas iš vidaus, o ne kaip jį identifikuoja žurnalistai, kritikai ar mokslininkai.

Darbo struktūra: disertaciją sudaro penkios pagrindinės dalys. Pirmoje dalyje pateikiamos pagrindinės postdemokratijos conceptualizacijos ir genealoginė postdemokratijos analizė. Antroje dalyje plėtojama poststruktūralistinė populizmo koncepcija. Trečiojoje aptariama tyrimo metodologija. Ketvirtoje (empirinėje) dalyje naudojantis postfundacine diskurso analize nagrinėjami penkių Lietuvos politinių partijų identitetai priešrinkiminiu laikotarpiu. Penktoje lyginant su Lenkijos ir Vengrijos atvejais, atskleidžiama identifikuojamas Lietuvos populizmo atvejis pokomunistinių šalių kontekste.

Pirmoje darbo dalyje analizuojant postdemokratinę visuomenės būklę, dėmesys kreipiamas dvejomis pagrindinėmis kryptimis. Pirmiausiai, pasitelkiant C. Mouffe, J. Ranciere ir S. Žižeko teorijas, nagrinėjamas ontologinis postdemokratijos registras, apibrėžiamos trys pagrindinės postdemokratijos teorinio conceptualizavimo srovės: postdemokratija kaip antagonizmo slopinimas (angl. *repression*) (Mouffe), postdemokratija kaip lygybės neigimas (angl. *disavowal*) (Ranciere), postdemokratija kaip klasinės kovos nepripažinimas (angl. *foreclose*) (Žižekas). Toliau nagrinėjamas simbolinis, institucinių mechanizmų ir praktikų, registras. Pasitelkiant W. Streecko kapitalizmo pokyčių analizę, siekiama parodyti, kaip nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio prasidėjusi neoliberali kapitalizmo transformacija palaipsniui keitė demokratijos ir kapitalizmo santykį, vis labiau apsaugodama pastarąjį nuo bet kokių demokratinių procedūrų pagalba inicijuojamų pokyčių. Abi šias potemes, natūralizuodamas ir ideologiškai jas įtvirtindamas

² Techniškai 2004 m. seimo rinkimai taip pat įvyko praėjus keletui mėnesių po įstojimo į ES, tačiau kadangi pačios ES įtaka postdemokratinei visuomenės būklei yra esminė, daroma prielaida, kad šiuose rinkimuose pilnai atsiskleisti ji dar negalėjo.

visuomenėje, jungia trečiasis – įsivaizduojamas – registras, kuris yra bendrąjį diskursyvi išraiška.

Antroje darbo dalyje aptariamos pagrindinės populizmo fenomeno konceptualizavo teorinės priegos, apibrėžiami darbe naudojami poststruktūralistinės C. Mouffe ir E. Laclau diskurso teorijos konceptai, kurių pagalba formuojama atskira E. Laclau populizmo teorija. Šią dalį užbaigia populizmo ir postdemokratijos sąsajų šiuolaikinėje visuomenėje nagrinėjimas.

Trečioje darbo dalyje aptariama tyrimo metodologija, tyrimo modelis ir atvejų pasirinkimo strategija.

Ketvirtojoje nagrinėjami „Tautos prisikėlimo“, „Drąsos kelio“, „Darbo“, „Tvarkos ir teisingumo“ partijų bei „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos“ atvejai.

Galiausiai penktojoje lyginant Lietuvą su šalimis, kurių pokuministinė raida buvo labiausiai panaši į Lietuvos politinę raidą, bandoma atsakyti į klausimą, kodėl Lietuvos populizmo konfigūracija yra skirtinga nuo Lenkijoje ir Vengrijoje vyraujančių autoritarinių tendencijų. Abiejose šalyse autoritariniai posūkiai įvyko šiame darbe tyrinėjamo periodo metu (jau po įstojimo į ES) ir svarbų vaidmenį juose vaidino būtent euroskeptiškos nuotaikos.

Išvados pateikiami apibendrinti darbo rezultatai.

1. POSTDEMOKRATINĖS VISUOMENĖS BŪKLĖS TEORINĖS KONCEPTUALIZACIJOS IR INSTITUCINĖ RAIDA

Mes gyvename paradoksaliame amžiuje – institucinė atstovaujamoji demokratija yra paplitusi labiau negu bet kada anksčiau, valstybinės ir savivaldybių lygmens institucijos stengiasi kuo betarpiškiau bendrauti su piliečiais, rūpesčiai dėl tapatybės ir įvairios visuomeninio gyvenimo problemos yra nuolatiniame dėmesio centre – ar tai būtų nuotekų išsiveržimas į Nerį, ar Baltarusijos opozicijos protestai - visi šie įvykiai esamuoju laiku yra viešinami ir tam tikru būdu politizuojami. Demokratija kaip pliuralistinis nuomonių ir svarstymų teatras triumfuoja. Politinis elitas nepriklausomai nuo savo partinės ideologijos pabrėžia šiuos Vakarų demokratijų laimėjimus – didžioji XX a. kova tarp liberalios demokratijos ir totalitarizmo galutinai ir negrįžtamai laimėta pirmosios naudai, o likę autoritarizmo lokalūs taškai tiesioginių karinių intervencijų ar spalvotųjų revoliucijų pagalba taip pat anksčiau ar vėliau turėtų įsiliesti į Vakarų demokratijų šeimą. Demokratija yra konsensualiai priimtas ir retai kvestionuojamas institucionalizuoto politinio gyvenimo idealas.

Liberali, nekamuojamos ideologinių problemų, nesusiskaldžiusios, darnios visuomenės vizija, kurioje visi žino savo vietą ir individualių interesų, susipinančių į vieną bendrą, vedini atlieka savo pareigas, pagaliau tapo realybe. Reprezentatyviai renkamos ir diversifikuotos valdžios formos turėtų *ad hoc* spręsti visas visuomenėje kylančias problemas. Tokiai teorinei idilei prieštarauja visuomenėje vyraujanti apatija konvencinės politikos ir tradicinių politinių partijų atžvilgiu. Vis dažniau konstatuojamas piliečių pasitikėjimo politiniais lyderiais smukimas, rinkėjų aktyvumo mažėjimas, ideologinė tradicinių partijų niveliacija ir kiti demokratijos erozijos požymiai, kuriuos bendrai gali apibūdinti postdemokratinė visuomenės būklės sąvoka. Daugelis mokslininkų šiuolaikinius depolitizacijos procesus apibendrina kaip postdemokratiją arba postpolitiką (Allmendinger and Haughton 2011; Catney And Doyle 2011; Clarke and Cochrane 2013; Crouch 2004; Diken 2009; Fuller 2012; Garsten and Jacobsson 2007; Goeminne 2012; Hilding-Rydevik, Hakansson and Isaksson 2011; Kythreotis 2012; Mouffe 2005; Oosterlynk and Swyngedouw 2010; Ranciere 1999; Rorty 2004; Rosanvallon 2009; Syngedouw 2007, 2009, 2010, 2011; Taskale 2016, Vergopoulos 2001; Žižek 1999).

Pirmasis šio skyriaus poskyris yra skirtas pagrindinių postdemokratijos konceptualizacijų aptarimui. Tekste nagrinėjamų autorių siūlomos postdemokratijos koncepcijos skiriasi, tačiau jas jungia bendras politikos, kuri

suprantama kaip ginčų ar Chantalės Mouffe terminą naudojant agonistinės kovos erdvė, erozijos konstatavimas. Ją keičia valdymo (angl. *policy*) technokratiniai mechanizmai ir konsensualios procedūros, veikiančios nekvestionuojamose reprezentatyvios demokratijos, neoliberalios ekonomikos ir kosmopolitinio liberalizmo ribose. Postdemokratijoje politinės priešpriešos yra sumažinamos iki elementarių valdymo problemų, kurioms spręsti pasitelkiami ekspertai, legitimizuojami per rinkimines procedūras. Piliečiai tampa politiniais vartotojais, o rinkimai – dar vienu pasirinkimu tarp geresnių ar blogesnių vadybininkų. Vienintelė išlikusi prieštara tarp taip vadinamų valstybinių partijų ir populistų sprendžiama per išorinį finansų rinkų ir tarpvalstybinių subjektų spaudimą, kuris minimizuoja laimėjusios partijos galimybes daryti realius politinius sprendimus.

Antrame poskyryje postdemokratinė visuomenės būklė nagrinėjama geneologiškai. Pasitelkiant Wolgango Streecko kapitalizmo pokyčių analizę, siekiama parodyti, kaip nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio prasidėjusi neoliberali kapitalizmo transformacija, palaipsniui keitė demokratijos ir kapitalizmo santykį, vis labiau apsaugant pastarąjį nuo bet kokių demokratinų procedūrų pagalba inicijuojamų pokyčių. Įtampa tarp piliečių, Vyriausybių ir kapitalistinių interesų kapitalistinių krizių kontekste ne tik buvo sprendžiama aukojant socialinį teisingumą vardan rinkos teisingumo, tačiau ir tarpvalstybinių institutų spaudimo pagalba, užtikrinant, kad Vyriausybės tokius esminius klausimus, kaip bedarbystė, darbo rinka, socialinis saugumas ir t.t. iš principo nebegalėtų radikaliai spręsti valstybiniu lygmeniu. Toks visų pirma tradicinių partijų „neįgalumas“ sukėlė du iš pirmo žvilgsnio priešingus postdemokratinės visuomenę apibūdinančius reiškinius, vis didėjančią nusivylimą valstybės demokratiniais institutais ir radikalių populistinių judėjimų populiarėjimą, kurie, nors ir dažniausiai remdamiesi iracionaliais argumentais, sugeba suteikti realaus politinio pokyčio viltis.

Postdemokratinę situaciją galima apibūdinti per tai, ką Jacquesas Lacanas vadino Boromėjų mazgu (angl. *Borromean knot*) – tai rinkinys trijų glaudžiai tarpusavyje susijusių registrų, kurie apsprendžia tai, ką mes vadiname „realybe“. Šiuos registrus J. Lacanas vadino *realiuoju*, *simboliniu* ir *įsivaizduojamu*³. Tokiu būdu postdemokratinį Boromėjų mazgą sudaro

³ J. Lacano terminai reiškiantys skirtingus psichinio gyvenimo registrus. Įsivaizduojama plotmė nurodo ego santykį su savo iliuziniu vaizdiniu. Ši įsivaizduojama identifikacija yra įrėminama simbolinio Kito žvilgsnio – pakludami socialinių ir simbolių taisyklių visumai esame pajungiami Kito

įsivaizduojamas, istorijos pabaigos, kurioje visos ideologinės kovos yra išspręstos, registras; *simbolinis*, institucinių mechanizmų ir praktikų, kurių dėka politika yra paverčiama konsensualių ekonominės būtinybės valdymu, registras; ir *realusis* – ontologinis, politinio skirtumo tarp sukurtos institucinės duotos socialinės tvarkos konfigūracijos ir socialinės tvarkos, kuri neturi jokio fundamentalaus pagrindo, registras (Wilson and Swingedouw 2014: 7).

Remiantis šia registrų kvalifikacija, šis skyrius dalinamas į du esminius poskyrius – ontologinio (realiojo) registro, kuriame nagrinėjamos teorinės postdemokratijos koncepcijos, ir simbolinio registro, kuriame pateikiama postdemokratinė institucinė mechanizmų ir praktikų logika. Ideologinis registras nagrinėjamas paraleliai abiejuose poskyriuose ir yra bendra jų diskursyvi išraiška, „neleidžianti mums įsivaizduoti fundamentalių socialinių pokyčių, nes jie yra „nerealistiški“ ir nebrandūs“ (Žižek 2000: 324).

1.1 Teorinės postdemokratijos conceptualizacijos: Chantalė Mouffe, Jacquesas Ranciere ir Slavojus Žižekas

„Mūsų visuomenėms nebeturi rūpėti kova už laisvę ar lygybę... jų dabartinis rūpestis yra kova už išgyvenimą, į kurią kėsintis gali pati nereikšmingiausia klaida. Mažiausias algos pakėlimas, mažiausias palūkanų normos pokytis, mažiausia neprognozuota rinkos reakcija ir akrobatiškai išlaikomas mūsų visuomenių balansas gali žlugti ir sukelti chaosą visame pasaulyje“ (Ranciere 2010: 18).

Toks visuomenės įvaizdis remiasi ontologine postdemokratinės visuomenės dimensija. Svarbiausiems ją conceptualizuojantiems autoriams yra būdinga postfundacinė (angl. *post-foundational*) ontologija, kuria remiantis, socialinė tvarka neturi jokio esencialistinio pagrindo (fundamento). Skirtingai negu politinės filosofijos mokyklos, grindžiančios visuomeninę tvarką gamtos principais, pirmykštėmis hierarchijomis arba ekonomine tvarka, postfundaciniai teoretikai visuomeninę tvarką laiko esmingai atsitiktine, sukonstruota taip, kad paslėptų savo pačios fundamentalaus pagrindo nebuvimą (Wilson and Swingedouw 2014: 10). Šie teoretikai skiria politiką ir valdumą, o politinis skirtumas yra ne tarp politikos sferos ir kitų

instancijai. Realybės registras žymi tai, ko negali reprezentuoti nei įsivaizduojamas, nei simbolinis registrai – tai tam tikras branduolys, kuris priešinasi simbolizacijai ir pasirodo simptomų ir traumos pavidalais. Šiuos registrus S. Žižekas perkelia iš psichologinio į socialinį lauką ir naudoja ideologijos, etikos ir kitų socialinių reiškinių aiškinimui.

socialinių sričių (ekonomikos, pilietinės visuomenės ir t.t.), o tarp valdymo – atsitiktinio ir neužbaigto bandymo paremti tam tikrą galios struktūrą neegzistuojančiu pagrindu ir politikos – nesunaikinamo pagrindo neegzistavimo patvirtinimo, kuris nuolat kėsina į egzistuojančią socialinę tvarką ir atveria kelią radikaliai socialiniam pokyčiui. „Ne viskas yra politiška, bet viso ko pagrindo nebuvimas yra politika“. (Marchart 2007: 169) Būtent *realioji* politikos dimensija užtikrina tai, kad jos neįmanoma visiškai užverti, ji niekada netampa visiškai „post“, todėl postdemokratija yra ne realizuota totalybė, o nerimo skatinamas ir principingai neįmanomas bandymas panaikinti „ontologinio antagonizmo išraiškas“ (Mouffe 2005:9)

Kaip jau buvo minėta, visi pagrindiniai postdemokratijos teoretikai remiasi postfundacine ontologija, tačiau pačios postdemokratijos konceptualizacijos reikšmingai skiriasi. Šiame darbe nagrinėjamos trijų autorių Chantallės Mouffe, Jacqueso Ranciere ir Slavojaus Žižeko pavyzdinės koncepcijos. Tokį pasirinkimą lėmė tai, kad būtent šių autorių koncepcijos apibrėžia tris pagrindines postdemokratijos teorinio konceptualizavimo sroves: postdemokratija kaip antagonizmo slopinimas (angl. *repression*) (Mouffe), postdemokratija kaip lygybės neigimas (angl. *disavowal*) (Ranciere), postdemokratija kaip klasinės kovos nepripažinimas⁴ (angl. *foreclose*) (Žižekas).

1.1.1 Chantallė Mouffe – postdemokratija kaip antagonizmo slopinimas

C. Mouffe koncepcijoje politika yra „antagonizmo dimensija... esminga visoms visuomenėms“, tuo tarpu valdymas yra „tam tikros praktikos, kurių pagalba sukuriamą tvarką“ (Mouffe 2005: 9) Priešingai demokratijos teoretikams, postdemokratinę visuomenės būklę vertinantiems kaip liberalios demokratijos triumfą, C. Mouffe ją traktuoja ne kaip visišką antagonizmo išnykimą – mes/jie priešprieša vis dar egzistuoja – tačiau kaip šio antagonizmo perkėlimą, apibrėžiant jį nebe politinėmis, bet moralinėmis kategorijomis. „Vietoje kovos tarp kairiųjų ir dešiniųjų, mes matome kovą tarp teisingųjų ir neteisingųjų“ (Mouffe 2005: 5). Kai konfliktas socialinėms grupėms tampa neprieinami agonistinėje formoje, jie perkeliama į moralinę priešpriešą tarp gėrio ir blogio, kur oponentas gali būti suprantamas tik kaip

⁴ Tai yra S. Žižeko iš lakoniškos psichoanalizės pasiskolintas terminas reiškiantis specifinę psichozės priežastį, kai elementas pašalinamas iš simbolinio registro taip, lyg tais ten jo niekada ir nebuvo.

priešas, kurį reikia sunaikinti. Tokie nauji antagonizmai kvestionuoja pačią egzistuojančią visuomenės tvarką.

Politiniai klausimai nėra paprasčiausios techninės problemos, kurias gali išspręsti ekspertai. Tikrieji politiniai klausimai visada reikalauja rinktis tarp konfliktuojančių alternatyvų. Dominuojanti liberali mintis, kurią apibūdina racionalistinis ir individualus požiūris, negali adekvačiai suvokti kolektyvinių identitetų kūrimosi dinamikos. Pluralistinė socialinio pasaulio prigimtis sukelia konfliktus, kurie neturi racionalaus sprendimo. Tuo tarpu tipinis liberalus pluralizmo supratimas yra, kad „mes gyvename pasaulyje, kuriame yra daug įvairių perspektyvų ir vertybių, žinoma, dėl empirinių apribojimų mes jų visų pritaikyti negalime, tačiau kartu jos sudaro harmoningą ir nekonfliktišką visumą“ (Mouffe 2005: 10). Toks liberalizmas neigia politikos antagonistinę dimensiją.

Savo agonizmo koncepciją C. Mouffe plėtoja remdamasi vokiečių politologo Carlo Schmitt liberalizmo kritika. Pasak C. Schmitt, egzistuoja liberalus valdymas, kaip poleminė antitezė, nukreipta prieš valstybę, bažnyčią ar kitas institucijas, kurios riboja žmogaus laisves. Egzistuoja liberalus prekybos, bažnyčios ar išsilavinimo valdymas, bet nėra jokios liberalios politikos, tik politikos kritika. Sisteminei liberalizmo teorijai beveik išimtinai rūpi tik vidinė kova prieš valstybės galią. Tačiau liberalus bandymas sunaikinti politiką pasmerktas žlugti. Politika negali būti ištrinta, nes ji gauna energiją iš pačių įvairiausių žmonių siekių. „Bet kokia religinė, moralinė, ekonominė, etinė ar kita antitezė transformuoja save į politinę, jeigu ji pakankamai stipriai sugeba sugrupuoti žmones, sukuriant draugo ir priešo perskyrą“. (Schmitt 1976: 37) Ši C. Schmitt perskyra tiesiogiai veda link totalitarizmo: „Politis priešas neturi būti morališkai blogas ar estetiškai negražus, jis neturi būti ekonominis varžovas, jeigu tai yra naudinga, galima turėti su juo ekonominius santykius. Bet kuriuo atveju, jis yra kitas, svetimas. Jo prigimtyje yra pakankamai kažko egzistencine prasme svetimumo ir kitokio, kad atitinkamomis sąlygomis su juo būtų įmanomas tiesioginis konfliktas“ (Schmitt, 1976: 26).

C. Mouffe atmeta tokį griežtą priešo apibrėžimą ir teigia, kad politiniai antagonizmai yra suderinami su demokratinės politikos praktika. Draugo - priešo skirtumas gali būti tik viena iš antagonistinės dimensijos, kuri yra pagrindinė politinės praktikos dalis, įmanomų išraiškos formų. Kiekviena valstybinė tvarka yra politinė, nes ji yra paremta kokia nors išskyrimo forma. Visada egzistuoja kitos galimybės, kurios buvo užgniaužtos, bet vėl gali būti suaktyvintos. Artikuliacinės praktikos, per kurias yra sukurama tam tikra tvarka ir užfiksuojamos institucijų prasmės, vadinamos hegemoninėmis

praktikomis. Kiekvieną hegemoninę praktiką įmanoma pažeisti kontra-hegemoninėmis praktikomis. Tas pats taikoma ir kolektyviniams identitetams. Identitetai yra identifikacijos procesų rezultatas ir jie negali būti galutinai užfiksuoti. Mes niekada nesusiduriame su mes/jie opozicija, kurią išreikštų esencialistiniai identitetai, egzistavę dar prieš identifikacijos procesą. „Mes“ visada yra priklausomas nuo „Jie“ per skirtumą nuo kurio ir yra diferencijuotas. (Mouffe 2005: 19)

Konfliktas tam, kad jis būtų priimtas kaip teisėtas, turi įgauti tokią formą, kuri nesugriautų pačios politinės sąjungos. Tai reiškia, kad turi egzistuoti tam tikras bendras ryšys tarp konfliktuojančių pusių tam, kad jos nelaikytų viena kitos priešais, kuriuos reikia sunaikinti ir kurių reikalavimai yra neteisėti. Būtent taip atsitinka esant antagonistiniams santykiams draugas/priešas. Tačiau oponentai negali būti laikomi ir paprasčiausiais konkurentais, kurių interesai gali būti suderinti per derybas, nes tokiu būdu antagonistinis elementas paprasčiausiai dingtų. Norint pripažinti antagonizmo permanentiškumą, tuo pačiu jį „prijaukinant“, reikia trečio santykių būdo, kurį C. Mouffe vadina agonizmu. „Antagonizmas yra mes/jie santykis, kai dvi pusės yra priešai, neturintys jokio bendro pagrindo, agonizmas yra mes/jie santykis, kai konfliktuojančios grupės, nors ir suprasdamos, kad nėra racionalaus konflikto sprendimo, pripažįsta savo priešininkų teisėtumą. Jie yra priešingos (angl. *adversaries*), bet ne priešai. Tai reiškia, kad konflikto metu jie mato vieni kitus kaip priklausančius tai pačiai politinei tvarkai (angl. *association*) ir besidalinančius ta pačia simboline erdve, kurioje ir vyksta konfliktas.“ (Mouffe 2005: 20) Pagrindinė C. Mouffe mintis, šiuo atveju, yra, kad kol veikia teisėti agonistiniai politiniai kanalai, kuriais galima išreikšti skirtingas kolektyvines nuomones, egzistuoja kur kas mažesnė tikimybė atsirasti antagonistiniams konfliktams, kurie įgauna radikalias formas. Tokio agonizmo pavyzdį, kai parlamentinėje demokratijoje varžovai netampa priešais, pateikia Eliasas Cannetti: „Niekas niekada netikėjo, kad daugumos sprendimas yra pats protingiausias, nes ji gavo daugiausiai balsų. Tai yra valia prieš valią. Kiekvienas yra įsitikinęs, kad teisingumas ir argumentai yra jo pusėje. Įsitikinimai gimsta lengvai, o partijos tikslas yra palaikyti valios ir įsitikinimų gyvybingumą. Pralaimėjusios partijos narys priima daugumos sprendimą ne todėl, kad jis nustojo tikėti savo teisingumu, tačiau todėl, kad jis paprasčiausiai pripažįsta savo pralaimėjimą.“ (Cannetti 1960: 189). Tokiu būdu antagonizmas virsta agonizmu, suderinamu su demokratiniu pliuralizmu.

Demokratija C. Mouffe yra institucinė tvarka, kurioje antagonistinė konfrontacija tarp priešų yra pakeičiama *agonistinė* kova tarp priešininkų.

(Mouffe 2009: 551) Postdemokratija reiškia hegemoninę tvarką, kurioje antagonistinė politikos dimensija buvo ne sublimuota, bet nuslopinta (Mouffe 2005: 18). Vis dėlto, kadangi antagonizmas yra įgimtas visuomenei, postdemokratinė situacija tampa ne istorijos pabaiga, o nuslopintų visuomenės grupių sugrįžimu įvairiomis fundamentalistinėmis populizmo formomis (Mouffe 2005: 64-72). „Politinių kanalų, kuriais būtų galima kovoti prieš neoliberalaus globalizacijos modelio hegemoniją nebuvimas yra radikalaus visuomenės tvarkos neigimo diskursų paplitimo šaltinis“ (Mouffe 2009: 552).

1.1.2 Jacquesas Ranciere - postdemokratija kaip lygybės neigimas

J. Ranciere politinio skirtumo struktūrą braižo panašiai kaip C. Mouffe, tik naudoja tam trinarę konceptualizaciją. Jis išskiria ontologinę politikos dimensiją (pranc. *le politique*), C. Mouffe valdumą atitinkančią dimensiją (pranc. *la police*) ir politinę erdvę, kurioje šios dvi dimensijos susikerta (pranc. *la politique*). J. Ranciere teorijoje ryšiai tarp politikos ir valdumo yra simetriški S. Mouffe konceptualizacijai – nesantis visuomenės pagrindas yra apibrėžiamas per politiką, o institucijos reprodukuojančios socialinę hierarchiją per valdumą. Šių dviejų sferų susikirtimą apibrėžia politinės erdvės koncepcija. Skirtingai nuo C. Mouffe, nesantis visuomenės pagrindas čia apibrėžiamas ne per antagonizmą, bet per visų žmonių kaip politinių gyvūnų besąlygišką lygybę. (Ranciere 1999: 16)

J. Ranciere kuria tam tikrą politinę kalbos koncepciją, kuri yra neatsiejamai susijusi su liberalios demokratijos kritika. Liberalizmo požiūriu, esminės tezės, pabrėžiančios individų teises, lygybę prieš įstatymus ir formaliai vienodas galimybes yra aukščiau bet kokio rinkiminio/politinio svarstymo. Tai užtikrina individų, žaidžiančių pagal vienodas taisykles, lygias galimybes siekti jiems priimtinių tikslų. J. Ranciere manymu, toks požiūris į demokratiją ir lygybę yra klaidingas. Jis nesutinka, kad fundamentali politinė lygybė gali būti įgyvendinta, nepaisant akivaizdaus turto, statuso ir įtakos pasiskirstymo netolygumo. Egzistuoja giluminiai struktūriniai būdai, kurių pagalba marginalios grupės išlaikomos marginaliomis. J. Ranciere šiuos būdus pirmiausiai sieja su kalba. Nerevoliuciniais laikais marginalių grupių balsai ne tik nėra girdimi, bet ir iš viso nelaikomi kalba.

Tokia kalbos reikšmė politikai atskleidžiama per nuorodą į Aristotelį. „Kodėl žmogus yra pilietiškas gyvūnas labiau nei kokia bitė ar bandos gyvulys, akivaizdu: kaip sakėme, gamta nieko nedaro be tikslo, o kalbą vienintelis iš gyvūnų turi žmogus. Žinoma, balsas išreiškia skausmą bei malonumą, todėl jį turi ir kiti gyvūnai, nes jų prigimtis jau tiek išsivystė, kad jie jaučia skausmą bei malonumą, ir tai vieni kitiems perteikia. Tačiau kalba

yra skirta reikšti tam, kas naudinga ir kas žalinga, taigi tam, kas teisinga ir kas neteisinga“ (Aristotelis 1253a). Žmogus yra politinis gyvūnas, kurį galima atpažinti iš to, kad jis turi *logos*. Taip pat, „pilietį absoliučia prasme iš visų požymių labiausiai apibūrina dalyvavimas teisme ir valdyme“ (Aristotelis 1275a).

Antrą prielaidą išvesti iš pirmos yra gana paprasta, kaip ir surasti abipusį ryšį, kuris sieja politiką ir demokratiją bei žmonių kalbinius sugebėjimus. Aristotelis daro perskyrą tarp tų, kurie įvaldę kalbėjimo meną, ir tų, kurie kalbą tik supranta (vergų). Tradiciškai tokių marginalių grupių kaip vergai, moterys, darbininkai, kalba buvo girdima kaip „verksmai, isterija, pyktis“, taip nesuteikiant jiems politinio gyvūno, gebančio valdyti kalbą, privilegijų (Ranciere 2004:5). Panašių pavyzdžių galima lengvai surasti ir dabartiniais laikais. Tokiu būdu diskurso prasmė kinta priklausomai tiek nuo grupės ar asmens statuso, tiek nuo kitų kontekstinių savybių.

Politika egzistuoja tada, kai dalis visuomenės, kuri neturi savo dalies visuomenės struktūroje (pranc. *une part des sans-part*), tokia nėra pripažįstami. Tai nereiškia, kad politika atsiranda tada, kai marginalai pradeda priešintis dominuojančioms visuomenės grupėms. Atvirkščiai, pats pertrūkis dominuojančiame diskurse reiškia marginalų kaip politinio subjekto atsiradimą (Ranciere 1999:11). Postdemokratinėje visuomenėje egzistuoja visuomenės dalys – socialinės daugumos ir mažumos, profesinės ir interesų grupės, bendruomenės ir t.t., kurios turi būti paverstos partneriais konsensualioje tvarkoje. Tam naudojamos įvairios „visuomeninio kontrakto“ konsultacinės ir pritiriamosios valdymo praktikos, tačiau fundamentali prielaida išlieka ta pati: „nėra dalies tų, kurie neturi dalies“. (Ranciere 1999: 14)

Konsensuso koncepcija yra daugumos modernių liberalios demokratijos teorijų pagrindas. Šiose teorijose konsensusas veikia kaip mechanizmas, padedantis suderinti skirtingas nuomones pliuralistinėje visuomenėje. Teoriškai įvairios institucinės sistemos, kurios traktuoja visus visuomenės narius vienodai, nepaisant jų pažiūrų, taip sprendžia konfliktus ir užtikrina visuomenės stabilumą. Tokių teorijų kontekste konsensusas yra pozityvus ir siektinas reiškinys. Tačiau tikrovėje konsensuali demokratija su savimi atnešė daugelį radikaliai priešingų efektų. „Ne tik daugelis iš Sovietų Sąjungos priespaudos išsivadavusių režimų nugrimzdo į etninius ir religinius konfliktus, bet ir daugelyje senųjų konsensualių demokratinių valstybių paplito rasistiniai ir ksenofobiniai judėjimai“ (Ranciere 2004:4). Toks fenomenas dažniausiai buvo aiškinamas kaip išimtis, kaip laikinas nukrypimas arba kaip radikalias

praeities liekana, kurią konsensuali demokratija anksčiau ar vėliau sugebės išspręsti.

J. Ranciere nuomone, priešingai, tai yra logiška konsensuso išdava, kurią sukėlė ne kažkokios konkrečios ekonominės ar socialinės priežastys, bet politikos ir demokratijos ištrynimasis šiuolaikinėse visuomenėse. Kaip priešingą konsensuso idėjai, J. Ranciere siūlo apibrėžti politiką apskritai ir demokratiją konkrečiai per nesutarimą (angl. *disagreement*). Paskirstymo (angl. *distribution*) sritis valstybėje visada apima ir tam tikrą atskirties elementą, kai tam tikra visuomenės dalis nebūna įtraukiama. Valdymo esmė ir yra principas, kuris paskirsto, nustato ir priskiria tai, kas yra matoma ir kas yra įtraukiama į pačią paskirstymo sritį. Tuo pačiu metu tie, kam nėra suteikiamas matomumas, yra pašalinami ir iš pačio paskirstymo mechanizmo.

Politika savo tikrąją formą ardo ir nustelbia valdymo tvarką per intervenciją, kuri teigia radikalią lygybę. Tokiu būdu politikos esmė yra **nesutarimas** tarp sutvarkytos nelygybės ir netvarkingos lygybės. Tinkamas politikos supratimas apima politikos estetinę pusę, kurią atskleidžia anksčiau buvusių nematomomis ir negirdimomis grupių vykdoma politinė intervencija. Normaliomis sąlygomis valdymas apibrėžia, kas yra ar nėra suvokiama ir girdima. Jis apibrėžia žmonių grupių socialines funkcijas, jų politinę hierarchiją (arba, apibendrinus, socialinę ir politinę sistemą). Nors J. Ranciere aršiai kritikuoja Louisą Althusserį, tačiau šią koncepciją galima sieti su pastarojo ideologijos teorija, kad *status quo* palaiko ideologiniai valstybės aparatai, o šio *status quo* peržengimas pirmiausiai ir priklauso nuo kovos su jais. (Hewlett 2007: 103)

Politika visų pirma yra konfliktas dėl bendros erdvės ir joje reprezentuojamų grupių statuso. Pirmiausia turi būti sutarta, dėl pačios erdvės egzistavimo – partijos (politine prasme) automatiškai to nekonstatuoja, kol jos neįvardina konflikto, kuriame jos atstovauja kažkurią pusę. Postdemokratija, J. Ranciere nuomone, veikia ne per antagonizmo slopinimą, bet per neturinčių dalies visuomenės grupių neigimą. Naudojant psichoanalitinius terminus, neigimas reiškia gynybinį mechanizmą, kuris slopina patologinius simptomus, tačiau apskaičiuodamas juos taip, kad trauminė dimensija išnyksta. J. Ranciere postdemokratija apima specifinę trijų politikos neigimo formų sintezę kuriomis valdymas bando neutralizuoti politinį subjektyvumą tų, kurie neturi balso politinėje bendruomenėje. Tai yra archipolitika – bendruomenės kaip organinės visumos vaizdavimas, kurioje nereikia jokių kitokių. Archipolitika remiasi harmoningos, nesusiskaldžiusios visuomenės idėja, kurios radikaliai priešingus pavyzdžius galima surasti tiek nacionalistiniuose, tiek neo-komunitariniuose projektuose. Antra politikos neigimo forma yra

parapolitika, kuri netraktuoja visuomenės kaip homogeniškos, tačiau visuomeninę diferenciaciją perteikia per dirbtinai formuojamą institucionalizuotą kovą dėl vietų egzistuojančioje hierarchijoje (pvz., reprezentatyvi demokratija). Trečioji forma yra metapolitika: tai politikos subordinacija „gilesnėms“ sritims, pvz., rinkos ekonomikai. (Ranciere 1991:61-93) Postdemokratija yra šių neigimo formų sintezė, įgaunanti bendrą konsensuso pavadinimą.

Taip pat kaip ir C. Mouffe, J. Ranciere nemano, kad postdemokratinės tvarkos išdava yra racionalus konsensusas. Priešingai, ji vėl iš naujo atgaivina tiek identitarinę politiką, tiek įvairius fundamentalizmus (Ranciere 1999: 124-125). Tačiau tai nėra nepanaikino priešų/draugo antagonizmo išraiškos, bet neartikuluoti lygybės reikalavimai, kurių neįmanoma artikuliuoti postdemokratinėmis sąlygomis (Ranciere 1999: 118-19).

1.1.3 Slavojus Žižekas - postdemokratija kaip klasinės kovos nepripažinimas

S. Žižekas taip pat, kaip C. Mouffe ir J. Ranciere, apibrėžia politinį skirtumą per politikos ir valdymo perskyrą, tačiau remdamasis J. Lacanu teigia, kad J. Ranciere fetišizuoja valdymo tvarką, neatsižvelgdamas į smurtinę jos prigimtį ir obscenišką pasimėgavimą galia, kas yra giluminė jos smulkmeniškų paskirstymo ir kvalifikavimo pusė (Žižek 1999: 187, 282). S. Žižekas taip pat skiriasi nuo S. Mouffe tuo, kad jis identifikuoja istoriškai specifines klasinės kovos formas ir neapsiriboja transistoriniu antagonizmu, kaip tuštuma, kuri neleidžia totalizuoti visuomenės. S. Žižekas klasę apibrėžia ne sociologiniais terminais, bet kaip pertrūkį kapitalistinėje gamybos sistemoje, kuris nuolatos naikina bet kokius vienovės ir nuoseklumo įtvirtinimo bandymus. (Žižek 1991: 100) Būtent šiuos pertrūkius ir siekia neigti dabartinė postdemokratinė sistema. S. Žižekui postdemokratija veikia ne per slopinimą ar neigimą, bet per išankstinį politikos nepripažinimą, ištrinant ją iš simbolinio registro.

Prie trijų J. Ranciere depolitizacijos formų S. Žižekas prideda ketvirtąją, kurią jis vadina *ultrapolitika*. Ultrapolitikos pavyzdys būtų taip vadinama „kova su terorizmu“, kaip radikali perskyra tarp „mes“ ir „jie“, neigianti bet kokią bendrą simbolinę erdvę, kurioje būtų galimas kitoks negu smurtinis kontaktas (Žižek 1999:220-35). Postdemokratija ne tik slopina ar neigia politiką, bandydama numalšinti „marginalų sugrįžimą“, tačiau žymiai efektyviau jo nepripažįsta kaip realaus. Tokiu būdu, postmodernios etninio smurto formos ir jų besaikis iracionalus pobūdis tampa ne paprasčiausia marginalų ar represuotųjų kova, bet nepripažinimo (simboliniame registre) atveju. Tokią postmodernią depolitizaciją lyg dvigubas Jano veidas, iliustruoja dvi įprastinės šiuolaikinio pasaulio realijos: iš vienos pusės tikroji

politika pakeičiama depolitizuotomis „humanitarinėmis“ operacijomis (Bosnija, Somalis, Ruanda ir t.t.), iš kitos pusės depolitizuotais „grynojo blogio“ proveržiais (etninis ir religinis terorizmas). Nepripažinimas ne pertraukia simbolinę tvarką, o užbaigia ją taip, kad joje „trūksta įrašo apie jos trūkumą“ (angl. *lack inscription of its lack*): politika (ginčo erdvė, kurioje atstumtieji gali protestuoti prieš neteisingumą), nepripažįstama Simboliniame registre, grįžta Realiajame registre. Šie smurtiniai aktai liudija taip užslėptą antagonizmą, kad jo nebeįmanoma apibūdinti politiniais terminais (Žižek 1998: 63-78).

Žižekas apjungia šias keturias (archi-, para-, meta- ir ultra-) politikas į bendrą postdemokratijos koncepciją, sudarančią savotišką logiškai susisiejančią schemą, kurioje archi- ir ultra- yra dvi tradicionalistinio požiūrio dalys (uždara savyje ir kovojanti su išoriniais priešais visuomenė), o para- ir meta- – dvi modernios politikos versijos (formali demokratija ir supratimas, kad demokratijos laukas tik išreiškia ir/arba iškraipo kitus socio-ekonominius procesus, kurie „iš tiesų nulemia tikrovę“). Kitoje šio loginio kvadrato ašyje meta- ir ultra- politikos simbolizuoja niekaip neįveikiamą kovą, konfliktą ar antagonizmą, kuris trukdo harmoningai arch- ir para- politikos visumai (Žižek 1998: 63-78). Tokia perskyra leidžia suformuluoti matricą, parodančią, kad postdemokratijos neigimo formos ne tik susijusios tarpusavyje, bet ir gali „mutuoti“ priklausomai nuo strateginių aplinkybių:

1. Postdemokratijos formų matrica, apibūdinanti visuomenės būklę ir siūlomą atsaką į ją:

		Visuomenės būklė	
		Visuomenė nėra viduje padalinta	Visuomenė yra viduje padalinta
Atsakas	Realizacija per specifinę politikos sferą	Ultrapolitika – naujasis rasizmas	Parapolitika – liberalus multikultūralizmas
	Realizacija per specifinės politikos sferos neigimą	Archipolitika – pilietinis respublikonizmas	Metapolitika – etnostratifikuota klasinė kova

2. Postdemokratijos loginė schema:

Moderni politika		
Para- (vidinis/modernus)	Demokratinis formalizmas	Meta- (išorinis/modernus)
	vs.	

	požiūris, kad demokratija tik iškraipo tikruosius socio/ekonominius procesus	
Arch- (vidinis/tradicinis)	Uždara bendruomenė vs. karas su išorės priešais bendruomenė	Ultra- (išorinis/tradicinis)
Tradicionizmas		

Tokia depolitizacijos matrica atveria galimybes empiriškai nagrinėti įvairius postdemokratijos aspektus. Jos pagalba galima toliau plėtoti ryšių tarp visuomeninės tvarkos ir jos neegzistuojančio pagrindo analizę. Šis modelis leidžia atskleisti, kaip skirtingos depolitizacijos taktikos veikia skirtingais laiko periodais ir išskirti atskiras jų įtakoje gimstančias populizmo formas.

1.2 Demokratinų institucijų krizės geneologija

Ankstesniame skirsnyje buvo nagrinėta, kaip įsivaizduojamo (ideologinio) registro pagalba slopinama politinė ontologinio registro dimensija. Kaip, „šiandien daug lengviau įsivaizduoti pasaulio pabaigą nei kokį nuosaikesnį gamybos būdo pokytį, lyg liberalusis kapitalizmas būtų tokia „tikrovė“, kuri sugebėtų išlikti net globalinės katastrofos sąlygomis...“ (Žižek 2005: 67). Ideologija čia veikia kaip generuojanti matrica, kuri ne tik reguliuoja santykį tarp to, kas regima ir neregiama, bet ir sukuria realius simbolinio registro – institucinių mechanizmų ir praktikų, įtakančių santykius tarp demokratijos ir kapitalizmo – pokyčius.

Dabartinė finansinė, fiskalinė ir ekonominė krizė ir postdemokratinė situacija yra kulminacinis ilgos pokarinės gerovės valstybės institutų (simbolinio registro) neoliberalios transformacijos rezultatas. Infliacija, valstybinės ir privačios skolos buvo tik laikinos priemonės, stimuliuojančios kapitalistinį augimą, kuris gali užtikrinti materialinės gerovės augimą bei bent sąlyginai tolygų jos naudą pasiskirstymą tarp įvairių visuomenės sluoksnių. XXI a. amžiuje šios priemonės galutinai išsisėmė, nepalikdamos nacionalinėms valstybėms jokios racionalios manevro laisvės rinktis kitokią, nei neoliberalią finansų rinkoms tarnaujančią dienotvarkę. Tuo pačiu senas ideologines kovas, mažėjančio bendro rinkėjų susidomėjimo konvencinėmis demokratinėmis priemonėmis fone, palaiapsniui pakeite priešprieša tarp racionaliai mąstančių „tradicinių“ partijų ir iracionalių populistų.

Postdemokratijos terminą demokratių institutų pokyčių kontekste pirmasis pavartojo britų sociologas ir politologas Colinas Crouchas. Jo koncepcijoje tai reiškia tokią politinės sistemos būklę, kuri atitinka formalius demokratijos reikalavimus – demokratiniai rinkimai, žodžio laisvė, nesmurtinis valdžios perdavimas – tačiau plačių visuomenės sluoksnių dalyvavimas politiniuose procesuose yra tiek ribojamas išoriškai, tiek praradęs populiarumą pačios visuomenės tarpe (Crouch 2004). Ką būtent reiškia postdemokratija, galima paaiškinti per abstraktų pavyzdį, tinkantį daugumai post-reiškinii. Pirmas laiko periodas yra pre-X ir turi tam tikras savybes, kurios apibrėžiamos per X trūkumą. Antras periodas X įsivyravimo laikmetis, kai daugelis sferų keičiasi atsižvelgiant į X charakteristikas. Trečias periodas yra post-X ir reiškia, kad atsirado tam tikri nauji dalykai, kurie mažina X reikšmę ir įtaką, peržengdami jo ribas. Nors X reikšmė vis dar yra stipri, tačiau tam tikri reiškiniai darosi panašūs į tuos, kurie buvo pastebimi pirmame periode (Crouch 2004:20).

Priešdėlis –post pats savaime parodo temporalinės analizės dimensijos svarbą. Tokie institutai kaip „gerovės valstybė“ negali tapti kažkuo fundamentaliai skirtingu per porą ekonominių pokyčių metų. Instituciniai pokyčiai nesant politinėms revoliucijoms visada yra laipsniški, todėl gali atrodyti marginalūs. Tačiau palaipsniui tas marginalus kitimas gali tapti pačios sistemos pagrindu. Šiame poskirsnyje pasitelkiant Wolgango Streecko neoliberalaus kapitalizmo analizę, būtent ir siekiama parodyti, kad kapitalizmo krizės, būdamos bendro visuomenės vystymosi kontinuumo dalimi, suteikė progas palaipsniui reformuoti demokratius institutus iki dabartinės postdemokratinės būklės. Kaip pagrindas tokiai mokslinai analizei, W. Streecko darbai pasirinkti todėl, kad į dabartinę kapitalizmo krizės (šiuo atveju ir postdemokratinės būklės) anatomiją, W. Streeckas žiūri ne tik kaip į evoliucinį, tačiau ir kaip į dialektinį procesą, kurio metu visi daliniai sprendimai nuolat sukuria naujas problemas. Šis požiūris, nors ir nagrinėjant skirtingus tos pačios problemos registrus, rezonuoja su ankstesniame skyriuje išdėstytomis mintimis, jog deklaruojamas liberalus konsensusas, nors ir ideologiškai ją maskuodamas, toli gražu nesunaikina antagonistinės visuomenės perspektyvos.

1.2.1 Neoliberalios reformos kapitalizmo krizių kontekste

XXI a. pradžios kapitalizmo krizė yra tiek ekonominė, tiek politinė. Šios krizės ištakas Wolfgangas Streeckas yra linkęs įžvelgti aštuntajame dešimtmetyje pasibaigusiame pokariniame rekonstrukcijos laikotarpyje. Paskutiniame XX a. trečdalyje įvyko trys esminiai kapitalistinės sistemos

pokyčiai. Pirmasis buvo prasidėjęs perėjimas prie rinkų savireguliacijos, pasireiškęs neoliberaliomis dereguliacijos, viešojo sektoriaus privatizacijos ir rinkų plėtros tendencijomis. Antrasis buvo legitimizacijos ir motyvacijos krizė, kurios metu infliacijos ir realių pajamų santykio blogėjimas buvo išspręstas prie rinkos pritaikyto vartotojiško gyvenimo būdo plėtra, skatinant privačius namų ūkius gyventi į skolą. Ir trečiasis – prasidėjusios ekonominės krizės, pasireiškusios didžiule infliacija 1970-aisiais ir smarkiai išaugusia viešojo sektoriaus skola devintajame dešimtmetyje.

Masinis neoliberalaus socioekonominio projekto palaikymas buvo pasiektas iš pradžių per piniginių srautų pasiūlos infliaciją, po to per viešojo sektoriaus skolos akumuliaciją ir galiausiai per pigių kreditų pasiūlą namų ūkiams. Kiekviena iš šių strategijų anksčiau ar vėliau pradėdavo kelti grėsmę pačiai kapitalistiniams sistemai, taip sukeliant legitimacijos krizę. Tačiau ji pasireiškėdavo, ne masių noru keisti kapitalistinę sistemą, bet dar didesniu kapitalistų noru atskirti demokratiją ir kapitalizmą: visų pirma, mažinant demokratijos įtaką kapitalizmui – „de-demokratizuojant kapitalizmą per demokratijos de-ekonomizavimą“ (Streeck 2014: 4-5).

Dabartinė kapitalizmo krizė, kurios pabaigos dar nesimato, pasireiškė trimis tampa susijusiomis bangomis – bankų krize, viešojo sektoriaus finansavimo krize ir „realios ekonomikos“ krize.

1) Bankų krizė pasireiškė tuo, kad per daug bankų išdavė per daug rizikingų kreditų. Kadangi joks bankas nebegalėjo būti užtikrintas, kad kitas bankas, su kuriuo jie turi reikalų, nebankrutuos, tuo pačiu atsirado ir tarpbankinė pasitikėjimo krizė. Taip pat padidėjo rizika, kad klientai, išsigandę tokio nestabilumo, gali paniškai pradėti atsiiminėti savo depozitus. Tokiu būdu valstybinės reguliavimo institucijos buvo ir yra linkusios rekapitalizuoti bankus, tuo pačiu didinant valstybės skolą, nes manoma, kad leidus bankams bankrotuoti, pasekmės būtų dar blogesnės.

2) Fiskalinė krizė yra susijusi su didėjančiais biudžeto deficitais ir valstybine skola. Skolinimasis auga dėl noro gelbėti tiek finansines institucijas, tiek realią ekonomiką (per fiskalinę stimuliaciją). Tai didina riziką, kad valstybės taps nemokiomis, o tuo pačiu didėja ir naujų skolų palūkanų normos. Norint atgauti rinkų pasitikėjimą, valstybės imasi griežtų taupymo priemonių. Šios, savo ruožtu, stabdo vartojimą ir tuo pačiu nepadedą bankams išlipti iš krizės.

3) Realios ekonomikos krizė reiškia aukštą nedarbo lygį ir stagnaciją. Ją iš dalies sukelia sumažėjusios galimybės įmonėms ir fiziniams asmenims gauti bankinius kreditus, nes daugelis jų ir taip yra įsiskolinusios. Tuo pačiu,

valstybės, jeigu taupymas nepadedą, pradeda kelti mokesčius. Tokia realios ekonomikos krizė toliau skatina fiskalinę krizę, o ši, savo ruožtu, bankinę.

Šios krizės yra tarpiai tarpusavyje susijusios: pirmoji su antrąja per pinigines lėšas, pirmoji su trečiąja per kreditą, o antroji su trečiąja – per valstybės išlaidas ir biudžeto pajamas. Jos nuolat skatina viena kitą, tačiau jų pobūdis ir mastas varijuoja priklausomai nuo konkrečios šalies ekonomikos. Tuo pačiu tarpusavyje įvairiausiais ryšiais susijusiame pasaulyje krizės iš lokalių perauga į globalias: bankrutuojantys bankai vienoje šalyje paskui save nusitempia kitos šalies bankus, vienos valstybės nemokumas gali paskatinti kitų valstybių krizę ir t.t. Europos Sąjungoje šios tarpusavio sąsajos įgauna specifinę sąrangą (Streeck 2014:9).

Dabartinė kapitalizmo krizė parodė, kad Vyriausybės nesugeba nei įvardinti nei juolab spręsti globalaus kapitalizmo problemų. Trumpalaikiai sprendiniai sukelia ilgalaikes problemas, kurios dar labiau pagilina krizę. Ankstesnių marksistinių ar neomarksistinių teorijų (Frankfurto mokyklos) problema numatant tokią kapitalizmo raidą, buvo ta, kad jos nesugebėjo vertinti kapitalo kaip turinčio strateginių tikslų darinio. Jos vertino jį kaip gamybos būdą, o ne kaip klasę (Pollock 1941; Habermas 1969). Tačiau po sąlyginai stabilaus pokarinio laikotarpio pasirodė, kad kapitalas yra ne manipuliacijos objektas, o aktyvus žaidimo dalyvis. Frankfurto mokykla suprato ir įvardino socialdemokratinio kapitalizmo silpnybes, tačiau visiškai suklydo su prognozėmis – ne darbo klasė, o pats kapitalas pirmasis pradėjo kvestionuoti socialdemokratinio kapitalizmo legitimumą.

Legitimizacijos krizė turėtų apimti ne du (valstybė ir piliečiai), bet tris (valstybė, kapitalas ir dirbantieji) veikėjus. Politinė-ekonominė sistema turi legitimizuoti save ne tik visuomenės, bet ir kapitalo, kaip aktyvaus aktoriaus, aktyse. Pastebimos netgi priešingos tendencijos – kapitalo lūkesčiai tampa svarbesni, negu rinkėjų. Tik kai pirmieji yra patenkinti, gali būti patenkinti ir antrieji, tuo tarpu atvirkštinėje situacijoje tokia logika negalioja. Tokiu būdu, skirtingai negu numatė Frankfurto mokykla, kapitalas gali būti nepatenkintas demokratiniu režimu ir su tuo susijusiais įsipareigojimais.

Skirtingai nuo technokratinės krizės koncepcijos, politinės ekonomikos teorija kapitalą traktuoja kaip aktyvų veikėją, ir todėl bedarbystę ar ekonominį augimą laiko politiniais veiksniais. Abu šie veiksniai priklauso nuo kapitalo noro investuoti, o šis, savo ruožtu, nuo galimos grąžos lūkesčių ir kapitalistinės ekonominės tvarkos stabilumo bei saugumo. Krizės šiuo atveju simbolizuoja tam tikrą kapitalo nepasitenkinimą. Kapitalo lūkesčiai ar ekonominė nauda nėra kažkokios aksiomos, jos yra skirtingos priklausomai nuo laikmečio ir vietos. Investuotojai gali tapti kuklesni, jeigu neturi kitų

alternatyvų, arba reiklesni, jeigu pelnas yra santykinai mažas, skirtingai negu pasirinkus kitas geografines opcijas. Ekonominės krizės yra ne kažkokie techniniai nesklandumai darniame ekonominiame gyvenime, bet legitimizacijos krizės, pasireiškiančios „investavimo streikais“.

Ekonominio augimo stimuliavimas reiškia susitarimą dėl tam tikros pusiausvyros tarp kapitalo ir dirbančiųjų lūkesčių. Šis kompromisas turi būti užtektinai patenkinamas kapitalo atžvilgiu, jeigu norima, kad jis ir toliau investuotų į valstybės klestėjimą. Jeigu taip neatsitinka, įvyksta vienokia ar kitokia krizė, kuri pirmiausiai paliečia dirbančiuosius, priklausomus nuo techninio sistemos funkcionavimo. Pastarieji nekelia naujų reikalavimų, tačiau yra priklausomi nuo senųjų įgyvendinimo. Skirtingai negu bando pateikti neoliberali ideologija, kapitalizmas yra ne kažkoks gamtos dėsnis, natūraliai būdingas visuomenei, o istoriškai susiklosčiusi socialinė tvarka, kuriai taip pat reikia institucionalizacijos ir legitimizacijos – kapitalizmo tam tikros formos keičiasi laikui bėgant, bei gali būti tiek aktyviai pertvarkomos, tiek krizės atveju neveiksnius (Streeck 2014:24).

Po II pasaulinio karo pabaigos Vakarų šalyse kapitalizmas užėmė gynybines pozicijas, jis turėjo daryti nuolaidas tiek dėl konkurencijos tarp dviejų sistemų, tiek dėl karo metu sustiprėjusios darbininkų klasės. Šios nuolaidos pasireiškė keinsistinės sistemos priėmimu. Vidutiniame laikotarpyje, pasitelkiant valstybines intervencijas į verslo lauką, ji turėjo garantuoti ekonominį augimą, užimtumą, socialinį išteklių paskirstymą ir apsaugą nuo rinkų nuspėjamumo. Ilgalaikėje perspektyvoje tai būtų lėmę permanentiškai mažas palūkanų normas ir pelno maržas. Tik tokiomis sąlygomis kol kas silpni liberalios demokratijos režimai galėjo atsispirti tiek fašistinei regresijai, tiek stalinistinėms vilionėms, bei pilnai atstatyti nuosavybės teises ir valdymo autoritetą (Streeck 2014: 26).

Keinsistinės sistemos griūtis prasidėjo nuo 1968-69 metų Prancūzijos darbininkų streikų pralaimėjimo ir 1973 m. energetikos krizės. Nebeatrodė, kad ekonomika galėtų išpildyti tuos pažadus, kuriuos ji suteikė pokarinio politinio spaudimo dėka. Kadangi praktiškai visose šalyse Vyriausybės buvo daugiau ar mažiau socialdemokratinės, vienintelis kapitalo sprendimas buvo išlaisvinti kapitalistinę ekonomiką iš politinės-biurokratinės rekonstrukcinio periodo kontrolės, o pelno siekti ne per ekonominės politikos priemones, kurios visada apima ir tam tikrus socialinius įsipareigojimus, bet per rinkos dereguliaciją. Kvestionuojami buvo praktiškai visi gerovės valstybės atributai: pilnas įdarbinimas, kolektyvinės derybos dėl užmokesčio su profsajungomis, darbuotojų dalyvavimas įmonės valdyje, valstybinė strateginių industrijos šakų kontrolė, universalios socialinės garantijos,

apsauga nuo konkurencijos, mokestinės ir pelno politikos, ribojančios nelygiavertį turto pasiskirstymą ir cikliškos valstybės ekonominės politikos priemonės, užtikrinančios pastovų augimą (Streeck 2014: 28).

Pardavėjų rinkos pakeitimas vartotojų rinka paraleliai su besivystančiu marketingo „menu“ užtikrina dar didesnę lojalumą socialinio gyvenimo komercializacijai. Naujos darbo rinkos sąlygos atrado savo rėmėjų tarp jaunimo tarpe - individualizacija ir netradicinių gyvenimo būdų įvairovė atitiko įdarbinimo santykių lankstumą. Penktajame dešimtmetyje K. Polanyi deklaruotą stabilizuotų žmonių santykių koncepciją, kaip atsparą liberalizmo projektui (Polanyi 1944), per paskutinius du dešimtmečius pakeitė kultūrinė tolerancija rinkos nestabilumui.

Norėdamos sumažinti įtampą tarp darbo ir kapitalo, Vyriausybės pasitelkė papildomus resursus, nors pastarieji tikrovėje neturėjo jokios atramos ir egzistavo tik kaip atspausdinti pinigai. Infliacija sudarė pinigų iliuziją tiek darbuotojams, tiek darbdaviams, bei toliau skatino vartotojiškumą. Ši iliuzija išsisklaidė, kai pinigų vertės mažėjimas privertė investuotojus arba nustoti investuoti, arba ieškoti alternatyvių valiutų. Tai sukėlė *stagflation* fenomeną – ūkio augimo stagnaciją nepaisant infliacijos. Centriniai bankai, pradėdami JAV federalinių rezervų banku, ėmėsi drastiškų stabilizavimo priemonių, kurios sustabdė infliaciją, tačiau sukėlė recesiją ir masinę bedarbystę. Tokia stabilizacija nebuvo įmanoma be tokių politinių lyderių kaip Ronaldas Reaganas ar Margaret Thatcher, kurie vykdė savo politines priemones, nepaisydami didžiulio masinio nepasitenkinimo. Tuo pačiu praraja tarp to, ką kapitalizmas galėjo pasiūlyti ir ko tikėjosi jo „klientai“, augo dar sparčiau. Politškai ją įveikti padėjo *skolinimosi eros* pradžia (Streeck 2006: 1-25).

Kaip ir infliacija, valstybės skola leido Vyriausybėms perskirstyti finansinius resursus bei apmalšinti socialinį konfliktą. Šiuo atveju taip pat būdavo naudojami „dar neuždirbti“ resursai, tačiau juos suteikdavo nebe valstybinis pinigų spausdinimas, o privatūs kreditoriai. Valstybės įsipareigojimai kilo tiek dėl didėjančios bedarbystės, tiek dėl to, kad infliacijos pabaiga sustabdė jau egzistuojančios valstybės skolos nuvertėjimą, kuri, lyginant su valstybių BVP, smarkiai išaugo. Kadangi mokesčių didinimas būtų buvęs politiškai rizikingas žingsnis, valstybės ėmė dar labiau skolintis (Krippner 2011: 86-106).

Akivaizdu, kad toks skolinimasis negalėjo tęstis amžinai. Dešimtajame dešimtmetyje nerimą Vyriausybėms pradėjo kelti biudžetė didėjanti palūkanų dalis. Tuo pačiu metu kreditoriai pradėjo abejoti, ar valstybės ir toliau sugebės mokėti už savo skolas. Čia ir vėl iniciatyvos ėmėsi JAV – Billo Clintono administracija pabandė mažinti valstybės skolą, apkarpydama socialines

išmokas. Kitos Vakarų pasaulio šalys pasekė šiuo pavyzdžiu. Tokią viešąją politiką skatino ir tarptautinės organizacijos – Tarptautinė ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) ir Tarptautinis valiutos fondas (TVF). Tačiau toks taupymas, netgi praėjus dviem dešimtmečiams nuo auksinės pokario eros pabaigos, vis vien reikalavo legitimizacijos visuomenės akyse. Biudžeto konsolidacija galėjo tiek smarkiai sumažinti privačias pajamas, kad kiltų grėsmė pačios sistemos legitimumui.

Atsakymas buvo antroji kapitalo rinkos liberalizacijos banga, kuri paskatino privačios skolos augimą. Valstybinę skolą pakeitė privati skola, taip ir vėl suteikiant „neuždirbtų“ resursų nacionalinėms ekonomikoms. Toks trečias ir šiai dienai paskutinis neatitikimas tarp vėlyvojo kapitalizmo ir perkamosios galios, kuriame valstybės apsiribojo ekonominėmis politikomis, leidžiančiomis privatiems namų ūkiams vartojimo resursus, kurių neužtenka iš darbo santykių, gauti pasiėmus kreditus. Idėja pakeisti valstybės skolas privačiomis visiškai atitiko politines idėjas, kuriose kapitalo rinkos yra savireguliacinės ir nereikalauja valstybinio įsikišimo, nes jų dalyviai turi pakankamai informacijos tam, kad būtų išvengta sisteminio disbalanso. Tai leido valstybei privatizuoti didelę dalį privataus sektoriaus, perleidžiant jį aksiomatiškai racionaliems rinkos dalyviams ir taip uždarant visą neoliberalizmo ratą (Streeck 2014: 39-40).

Ši neoliberalizmo reforma, kaip ir visos kitos, taip pat pasiekė savo krizės tašką. 2008 m. bankinė krizė privertė Vyriausybės grįžti į finansų rinkas ir atkurti tam tikrą tvarką. Valstybėms ir centriniams bankams gelbėjant privačią bankinę sistemą ir perimant „blogas“ paskolas, riba tarp viešų ir privačių pinigų nusitrynė visiškai. Šiandien nebeįmanoma pasakyti, kur baigiasi valstybė ir prasideda rinka ir ar „Vyriausybės nacionalizavo bankus, ar bankai privatizavo valstybę“. Visa ši neoliberalų valstybės vaidmens pokytį geriausiai iliustruoja JAV pavyzdys. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje smarkiai pakilusi infliacija stabilizavosi ties 14 proc., dešimtmečio pabaigoje. Tai simbolizavo pirmąjį pokyčio tašką, kai infliaciją pakeitė valstybės skolos augimas. Nuo 1993 m. B. Klintono administracija ėmėsi konsoliduoti biudžetą, kurį pavyko sumažinti 10 proc., tuo pačiu smarkiai išauginant privatų skolinimąsi. Prieš pat 2008 m. bankinę krizę privati skola daugiausiai dėl nemokumo pradėjo mažėti, taip vėl padidinant valstybinę skolą, o infliaciją sumažinant beveik iki nulio (Streeck 2014: 40-41).

Šie trys monetariniai augimo ir gerovės iliuzijos kūrimo metodai – infliacija, valstybės ir privati skolos – tam tikrą laiką sėkmingai funkcionavo, tačiau jų panaudojimo galimybės išseko, nes šios priemonės pradėjo stabdyti kapitalo akumuliaciją labiau, negu ją skatinti. Šiandien finansinės ir fiskalinės

krizės sprendimas reikalauja paties santykio tarp politikos ir ekonomikos pertvarkos, ypač pačioje gerovės valstybės širdyje senosiose Europos Sąjungos valstybėse.

Keturiasdešimt metų trukęs bandymas išlaisvino kapitalizmą ir rinkas ne nuo valstybių, nuo kurių jis iki šiol priklauso, bet nuo masinės demokratijos, kuri buvo pokarinio demokratinio kapitalizmo dalimi. Utopinės šių dienų krizės sprendimų formulės praktiškai atvedė prie postdemokratinės realybės. Depolitizuota viršvalstybinių darinių ir finansinės diplomatijos valdoma ekonomika ne tik kad nepalieka jokios manevro laisvės supanašėjusioms politinėms partijoms, tačiau ir pačioms vartotojų populiacijoms. Kadangi jos nebesugeba net įsivaizduoti jokių alternatyvų, jomsbelieka kliautis populistinėmis partijomis, siūlančiomis į moralinį lygmenį perkeltus, su iliuzinėmis vidinių ir išorinių priešų paieškomis susijusius sprendinius.

1.2.2 Socialinio teisingumo ir rinkos teisingumo santykio pokytis postdemokratinėje visuomenėje

Tradicinė ekonominė politikos teorija viešųjų finansų krizes paaiškina demokratijos nesėkmėmis. Šį postulatą geriausiai atskleidžia bendro turto (angl. *common pool*) koncepcija. Jos pagrindinė mintis yra ta, kad jeigu resursai nėra valdomi individualiai ir yra laisvai prieinami visiems visuomenės nariams, jie greitai bus išsekvoti dėl nesaikingo jų vartojimo. Racionaliai besielgiantys žmonės negalės atsispirti pagundai naudotis bendruoju gėriu daugiau, negu jam aukoti ir laikui bėgant jis išseks. Viešieji finansai šiuo atveju yra bendrasis turtas, o demokratija – laisvė juo naudotis. Kadangi politikai yra priklausomi nuo rinkėjų valios ir jie elgiasi ekonomine prasme racionaliai, jie pasiduos masių spaudimui sukurdami iliuziją, kad viešieji finansai yra neišsenkantis šaltinis. Būdami valdžioje ir norėdami patenkinti rinkėjų lūkesčius, jie bus linkę išleisti daugiau valstybės lėšų, negu jų yra surenkama, tuo pačiu sukurdami valstybės finansų deficitą. Šios koncepcijos požiūriu, valstybės finansų krizė kyla dėl nuosavybės teisių ir atsakomybių neapibrėžtumo, pastarąjį priskiriant demokratijos nesėkmei. Daroma išvada, kad norint tokias krizes išspręsti, reiktų atskirti viešuosius finansus nuo demokratinų rinkėjų keliamų reikalavimų (Ostrom 2010: 8-21).

W. Streeckas savo vėlyvojo kapitalizmo analizėje apverčia šias koncepcijas aukštyrą kojomis. Didžiausias valstybinių skolų šuolis, įvykęs po 2008 m. bankų krizės, neturi nieko bendra su demokratiškai rinkėjų įpirštais politikų sprendimais. Būtent bankai ir jų gelbėjimas privertė valstybes skolintis, nors jokie rinkėjai jokioje šalyje iš savo išrinktųjų kandidatų to nereikalavo. Fiskalinė 2008 m. krizė yra susijusi ne su demokratiniais

nenuosaikumu, o su finansine krize. Kiekybiniai tyrimai parodė pozityvią koreliaciją tarp šalies finansinio sektoriaus dydžio ir skolos, atsiradusios per krizę (Schularick 2012: 1-24).

Finansinio sektoriaus augimas JAV prasidėjo nuo devintajame dešimtmetyje R. Reagano administracijos pradėtos dereguliacijos, kuri turėjo padėti susidoroti su ekonominiu nuosmukiu. Didesnė finansinio sektoriaus laisvė turėjo pritraukti kapitalą, tuo pačiu užtikrinant populiacijos pragyvenimo lygio stabilumą, bei suteikti didesnes galimybes pačiai valstybei finansuoti savo deficitus. Kita dereguliacijos banga, kurią inicijavo Clintono administracija, supaprastinant skolinimosi mechanizmus, leido užpildyti spragas, kurias sukėlė socialinių išlaidų mažinimas.

Tad skirtingai negu teigia bendro turto teorija, nuo pat aštuntojo dešimtmečio valstybės skolos augimas niekaip nebuvo susijęs su demokratiniais rinkėjų reikalavimais. Priešingai, augimas, kritimas ir tolimesnis skolos augimas visiškai sutapo su neoliberalizmo pergale prieš pokarinį kapitalizmą ir masių demokratiją (Streeck 2014: 51-55). Neoliberalizmo pergalę prieš gerovės valstybės kapitalizmą galima pastebėti ir nuo septintojo-aštuntojo dešimtmečių gerokai sumažėjusiame rinkėjų aktyvume, ypač tuose sluoksniuose, kurie yra labiausiai suinteresuoti viešosiomis gėrybėmis (plačiau ši tendencija aptariama kitame poskyryje).

Pokariniame Vakarų pasaulyje buvo teigiama, kad tiek demokratija nėra galima be kapitalizmo ar ekonominio progreso, tiek kapitalizmas be demokratijos (Lipset 1963). Kad paskutinis teiginys yra neteisingas, puikiai įrodo dabartinių laikų Kinijos įgyvendinamas autoritarinės valdžios ir neoliberalaus kapitalizmo projektas. Demokratija ir kapitalizmas patys savyje slepia įtampą tarp rinkos teisingumo ir socialinio teisingumo. Rinkos teisingumas reiškia resursų paskirstymą pagal rinkos įvertinamas individualias pastangas, kurios išreiškiamos santykinėmis kainomis laisvos konkurencijos sąlygomis. Socialinį teisingumą determinuoja kultūrinės normos, jį apibrėžia statusas, o ne kontraktas. Tai reiškia, kad teisingumo ir tarpusavio pagalbos idėjos turėtų užtikrinti minimalų pragyvenimo lygį nepriklausomai nuo individo ekonominės naudos ar produktyvumo.

Nei rinkos, nei socialinio teisingumo koncepcijos nėra vienareikšmiškai apibrėžtos. Praktikoje standartinės ekonomikos teorijos daugumą daugiau mažiau pagal rinkos dėsnius veikiančių ekonominių sistemų laiko teisingomis ir efektyviomis. Socialinis teisingumas yra konstruojamas socialiai, todėl priklauso nuo kultūrinio, politinio diskurso bei istorinių pokyčių. Jeigu visuomenė save traktuoja išimtinai per ekonominę prizmę, kraštutiniu atveju

rinkos teisingumas ir socialinis teisingumas gali sutapti, tuo pačiu panaikinant tarp jų esančią įtampą.

Bet kokių kitų atveju, politiškai įgyvendinamas socialinio teisingumo idėjas galima laikyti neišvengiamais kapitalistinės praktikos trukdžiais, egzistuojančiais tol, kol visuomenė demokratiškai lemia politinius sprendimus. Jeigu (kapitalo nuomone) balansas tarp socialinio teisingumo ir rinkos teisingumo krypta nepalankia linkme, tai yra, jų pasitikėjimas dėl galimos investicinės grąžos nukrenta iki tam tikro lygio, kyla krizė, pasireiškianti sulėtėjusiu ekonominiu augimu ir bedarbių didėjimu. Tokiu būdu kapitalistinėje politinėje ekonomikoje egzistuoja asimetrija, pasireiškianti tuo, kad kapitalo adekvačios grąžos reikalavimai veikia kaip empirinės pačios sistemos veikimo preliminarios sąlygos, o atsakomieji „darbo jėgos“ reikalavimai laikomi trikdančiais sistemos veikimą (Streeck 2011: 5-29).

Maxas Weberis kaip ir Josephas A. Schumpeteris nuogastavo, kad substantyvus, biurokratijos ir ją remiančių socialistų skatinamas teisingumas įtvirtins savo viršenybę rinkos teisingumo atžvilgiu tokiu mastu, kad kapitalizmas žlugs kartu su juo susijusiomis individo laisvėmis. Aštuntajame dešimtmetyje prasidėjęs neoliberalus posūkis tokias prognozes visiškai paneigė. Socialinio teisingumo poveikis rinkos teisingumui tampa vis mažiau įmanomas. Rinkoje veikiančios jėgos nepaisyti socialinio teisingumo gali dviem būdais: arba neoliberaliai „perauklėjant“ visuomenę, arba eliminuojant demokratiją perversmo, kurio pavyzdys galėtų būti 1970 m. Čilė, būdu.

Pirmasis reiškia visuomenės indoktrinavimą standartinės ekonominės teorijos tiesomis, o antrasis bent jau artimiausioje ateityje Vakarų pasaulyje vargu ar yra įmanomas⁵. Tokiu būdu strategija, skelbianti ekonomikos viršenybę politikos atžvilgiu, turi koncentruotis ties politinių-ekonominių institucijų reformomis: fiskaline politika, kuri nepriklausytų nuo rinkimų rezultatų, ekonominės politikos perdavimu technokratiniais ekspertams ir komitetams, apibrėžtomis įstatymais skolų lubomis, taip garantuojant, kad politika nesikiš į ekonomiką. Toks scenarijus praktiškai naikina keinsistinę gerovės valstybę ir atveria kelią hayekiškai liberalizacijai (Streeck 2014: 62).

Kapitalas siekia paveikti viešąjį diskursą pateikdamas socialinį teisingumą kaip partikuliaristinį ir todėl korumpuotą, o rinkos teisingumą kaip neasmeninį, teoriškai apskaičiuojamą ir paremtą universaliais principais, kurie veikia nepriklausomai nuo politikos. Posakis, kad kažkas buvo nuspręsta

⁵ Tai nereiškia, kad negali būti tam tikrų atskirų autoritarinių tendencijų.

politiškai, viešajame diskurse pavirsta į automatinį kaltinimą palaikant tam tikrą interesų grupę ir tuo pačiu kenkiant kitoms. Faktas, kad rinkos teisingumas irgi paskirsto savo atlygius toli gražu neproporcingai, gali būti žymiai lengviau ignoruojamas negu socialinis teisingumas, kuris yra aptariamas viešuose debatuose ir aktyviai pritaikomas. Tuo pačiu, socialinis teisingumas akivaizdžiai gali būti priskirtas tam tikroms jį vykdančioms institucijoms, priešingai negu rinka, kurios veikimas pateikiamas kaip beveik nuo žmogaus intervencijos nepriklausomas gamtos dėsnis.

1.2.3 Nuo mokesčių valstybės iki skolų valstybės: piliečiai ir rinkos žmonės

Skirtumas tarp mokesčių valstybės ir skolų valstybės yra tame, kad pastarosios didelę ir vis labiau augančią dalį išlaidų padengia ne iš piliečių surenkami mokesčiai, bet skolintos lėšos. Tokio valstybės tipo iškilimą galima suprasti kaip naujos politinės konfigūracijos, veikiančios pagal savo dėsnius, išsigalėjimą. Šio tipo valstybės išsigalėjimą galima paaiškinti, formuluojant bendrojo turto koncepciją. Fiskalinė krizė įvyko ne dėl to, kad demokratija suteikė per daug galimybių išlaidauti neracionaliai naudojant viešąsias lėšas. Priešingai, tie, kurie gavo didžiausius pelnus iš kapitalistinės sistemos, per mažai prisidėjo prie viešojo gėrio kūrimo. Demokratinė politika nesugebėjo atpažinti pokarinio socialinio kapitalizmo neoliberalaus apvertimo ir jam pasipriešinti.

Nebuvo užkirstas kelias finansinio sektoriaus dereguliacijai. Auganti nelygybė tarp didžiausias ir mažiausias pajamas gaunančių visuomenės sluoksnių ne tik nebuvo stabdoma, tačiau ir skatinama mokestinėmis ekonominę augimą skatinančiomis reformomis. Liberalizacijos politika, kurią nuo dešimto dešimtmečio įgyvendino tiek socialdemokratinės, tiek konservatyvios Vyriausybės, turėjusi pritaikyti visuomenės prie naujų mobilaus kapitalo gamybos sąlygų, nenumatė paties kapitalo vis augančio nesuderinamumo su demokratija bei to, kad pati liberalizacija gali būti įgyvendinta tik per efektyvią politinę reguliaciją ir intervenciją. Tokiu būdu, demokratija patyrė nesėkmę tiek struktūriškai, tiek ideologiškai (Streeck 2014: 72-76).

Nebuvo viešų diskusijų dėl skolos valstybės įtakos viešųjų finansų paskirstymui. Toks sąryšis atsiskleidžia, tik kai valstybės skolos augimas traktuojamas kaip mažo kapitalo apmokestinimo rezultatas. Kuo mažiau paimama iš daug uždirbančių, tuo netolygesnis yra mokesčių naštos paskirstymas. Tuo pačiu metu, dėl mažėjančio vartojimo vis sunkiau tampa rasti efektyvių galimybių investavimui. Ši dilema išsprendžiama savotiškai iškreiptu keinsizmo sugrįžimu, kai Vyriausybių priklausomybė nuo kreditų ir

mažo kapitalo apmokestinimo sudaro idealias sąlygas kapitalui investuoti į tuos pačius valstybinius kreditus. Tol, kol galima pasitikėti valstybės galimybėmis apmokėti savo skolas, finansiniam sektoriui tai yra patraukli investavimo rinka. Skolos valstybė taip dar labiau skatina socialinę nelygybę, bei tampa kreditorių ir rinkų veiklos subjektu, Jiems ji yra atsakinga tiek pat, arba net gi daugiau negu savo piliečiams (Streeck 2014: 76-79).

Panašiai kaip akcininkai, norėdami didesnės pelno dalies, bando kiek įmanoma riboti pelno dalį skiriamą darbo užmokesčiui, taip ir valstybės kreditoriai reikalauja, kad valstybė dėl finansinių rinkų naudų apribotų savo piliečių finansinius socialinio teisingumo reikalavimus. Tuo pačiu valstybė padalina savo atskaitomybę tarp dviejų skirtingų tarpusavyje konkuruojančių interesų grupių – piliečių ir rinkos žmonių (vok. *Marktvolk*). Pats piliečio apibrėžimas apriboja jo veikimo lauką tam tikra valstybe, o įtaką – demokratinėmis valios reiškimo priemonėmis. Rinkos žmonės skirtingai nuo paprastų piliečių veikia viršnacionaliniame lygmenyje. Su nacionalinėmis valstybėmis jie susiję tik kontraktiniais įsipareigojimais, todėl yra labiau investuotojai, o ne piliečiai.

Tuo tarpu, kai piliečiai gali reikalauti savo pilietinių teisių, rinkos žmonės reikalauja teisinio kontraktinio įsipareigojimo vykdymo. Jie negali, bent jau tiesiogiai, pakeisti netinkamų Vyriausybių, tačiau gali parduoti valstybines obligacijas ir atsisakyti dalyvauti naujuose valstybės skolos aukcionuose. Tokių aukcionų „viešojo nuomonė“ dėl palūkanų normos yra išreiškiama kiekybiškai, skirtingai negu abstrakčios piliečių apklausos. Kai įsipareigojimai ir jų išpildymas piliečiams gali būti gana laisvai interpretuojami, rinkos žmonių lūkesčiai turi griežtas skaitines išraiškas. Šias dvi grupes apibūdina tokios savybės:

Piliečiai	Rinkos žmonės
Nacionalinis lygmuo	Viršnacionalinis lygmuo
Piliečiai	Investuotojai
Pilietinės teisės	Pretenzijos dėl kontrakto
Rinkėjai	Kreditoriai
Periodiniai rinkimai	Obligacijų aukcionai
Viešojo nuomonė	Palūkanų normos
Lojalumas	Pasitikėjimas
Viešosios paslaugos	Skolos aptarnavimo paslaugos

Šioje perskyroje pirmiausiai į akis krinta tai, kad niekas nesugeba įvardinti, kas konkrečiai tie rinkos žmonės yra. Žinoma, kad norėdamos refinansuoti

savo skolas, valstybės savo obligacijas pardavinėja keletą kartų per metus. Todėl pasaulyje tokio pobūdžio prekyba vyksta nuolatos. Ekonominė teorija traktuoja šią prekybą, kaip vykstančią pagal idealios rinkos dėsnius. Tuo pačiu metu, duomenys apie šios rinkos struktūrą, skirtingai nuo bet kurio kito sektoriaus, viešai nėra prieinami. Neegzistuoja jokia tarpnacionalinė organizacija, vykdanči kartelinių susitarimų tarp šios rinkos dalyvių monitoringą, netgi neegzistuoja jokios juos draudžiančios tarptautinės konvencijos (Streeck 2014: 82-83).

Demokratinė skolos valstybė manevruoja tarp šių dviejų interesų grupių, bandydami užtikrinti bent jau minimalų jų pasitenkinimą esama padėtimi. Tai yra naujas ir besivystantis konfliktas, kuriame kapitalas daro politinę įtaką ne tik netiesiogiai (per investavimą arba neinvestavimą į nacionalines ekonomikas), bet ir tiesiogiai (per pačios valstybės finansavimą arba nefinansavimą). W. Streeckas siūlo išskirti šias esmines skolų valstybės ypatybes:

1) Didėjanti šiuolaikinių demokratijų skola varžo jų suverenumą. Valstybės yra priverstos dėl finansinių sektorių reikalavimų laikytis finansinės drausmės. Kaip 2007 m. išsireiškė federalinio rezervų tuometinis vadovas Alanas Greenspanas: „Mums pasisėkė, kad dėl globalizacijos politinius sprendimus JAV pakeitė globalios rinkos jėgos. Išskyrus nacionalinį saugumą, nėra beveik jokio skirtumo, kas bus naujasis prezidentas. Pasaulį valdo rinkos jėgos“ (Streeck 2014:85). Toks apribojimas tuo pačiu apriboja ir piliečių galimybes daryti demokratinius sprendimus, bei suteikia esminės galios rinkos žmonėms. Globaliai integruotų finansinių rinkų pranašumą prieš valstybės lygmeniu organizuotą pilietinę visuomenę, pademonstravo Džordžas Sorošas, kuris vienu metu buvo sukaukęs tiek pinigų, kad galėjo spekuliuoti prieš valstybinį Anglijos banką.

2) Pagrindinė valstybės kreditorių užduotis yra užtikrinti, kad krizės atveju įsipareigojimai jiems patenkinami pirmiau už įsipareigojimus paprastiems piliečiams. Kitai tariant, kad skolos aptarnavimas būtų svarbesnis už viešąsias paslaugas. Idealiu atveju tai užtikrinti turi įstatymiškai apibrėžtos skolos lubos, kurios apriboja rinkėjų suverenitetą įtakoti viešuosius finansus. Tokiu būdu finansinė krizė gali atsilipti tik pensininkams, bedarbiams ar kitiems viešųjų paslaugų gavėjams, tačiau ne rinkos žmonėms.

3) Dėl rinkų pasitikėjimo skolos valstybės turi įrodyti, kad jos yra pasiruošusios vykdyti savo įsipareigojimus. Bet koks šansas, kad į valdžią atėjusi opozicinė partija nustos vykdyti įsipareigojimus pats savaime kainuoja. Dažniausiai tai pasireiškia „valstybiškai“ mėstančių partijų valdymu, tik imituojant politinę kaitą, bei išstumiant radikalesnes partijas iš politinio lauko.

4) Esminė rinkos žmonių problema yra ta, kad jeigu taupymas piliečių sąskaita peržengia tam tikras ribas, tai gali neigiamai atsiliepti pačiam ekonomikos augimui. Stagnuojanti ir besitraukianti ekonomika sukelia valstybinio bankroto pavojų. Toks taupymo ir augimo suderinimo klausimas bent jau kol kas neatrodo išsprendžiamas.

5) Problema tampa dar painesnė dėl to, kad daugelis rinkos žmonių tuo pačiu yra ir piliečiai, tokiu būdu sudarydami tam tikrą mažai sociologiškai tyrinėtą tarpinę grupę. Lieka neaišku, ar jie labiau nukentėtų netekę savo investicijų, ar viešųjų paslaugų.

6) Valstybei atsikant vykdyti savo įsipareigojimus kreditoriams, rinkos gali griebtis tarptautinės bendruomenės spaudimo. Neįmanoma prognozuoti, kaip vienos valstybės bankrotas paveiktų kitas valstybes ir jų finansines institucijas. Tokiu būdu, kitos valstybės ir tarptautinės organizacijos reikalauja, kad valstybė skolininkė laikytųsi savo įsipareigojimų, tačiau iš kitos pusės turiningesnės valstybės ar jų grupės taip pat yra skatinamos gelbėti skolininkę pigesnėmis paskolomis ar tiesiog finansinėmis injekcijomis „tarptautinio solidarumo“ vardan (Streeck 2014 79:90).

Skolos valstybių politika (ypač šiuolaikinėje Europos Sąjungoje) pasidarė ženkliai sudėtingesnė ir mažiau demokratiška dėl to, kad ji veikia daugiausiai per tarptautinę finansinę diplomatiją. Distribucinis konfliktas tarp valstybių piliečių ir rinkos žmonių yra perkeliamas į tokį lygį, kuris nei demokratiškai, nei informacijos atžvilgiu nėra prieinamas eiliniam piliečiui, taip įtvirtinant postdemokratinę visuomenės būklę. Fiskalinės krizės ir skolų valdymo internacionalizacija perkeliama į pasaulį, esantį virš valstybių. Tokiu būdu valstybės, panašiai kaip futbolo komandos, varžosi čempionate, kuriame pagal neoliberalias taisykles siekiama pademonstruoti kuo geresnius ekonominius rodiklius. Tuo pačiu metu, jos pateikiamos kaip įsipareigojusios viena kitai padėti kriziniu laikotarpiu. Vienintelis niekam neįsipareigojęs ir žaidžiantis pagal savo sukurtas taisykles išlieka globalus kapitalas.

Kadangi tarptautinis solidarumas gelbėja ne šalis, o finansines investicijas, kartais susiklosto paradoksalia situacija, kai šalyse donorėse pragyvenimo lygis yra žemesnis negu finansinės drausmės nesilaikiusiose ir dabar pagalbos reikalaujančiose valstybėse. Žinoma, išgelbėtos šalys taip pat turi pritaikyti taupymo politiką ir apriboti savo viešąsias paslaugas. Tokiu būdu, tiek šalies donorės, tiek recipientės prisideda prie finansinių rinkų pelno, nors viešajame diskurse tai pateikiama kaip vienos šalies piliečių gelbėjimas kitos šalies piliečių sąskaita. Tiek iš viršaus, tiek iš užsienio primetama „diržų susiveržimo“ politika valstybės įsiskolinimą perkelia visoms naujai išrenkamoms Vyriausybėms.

Demokratija tokiu būdu formuoja tam tikrą santykį tarp piliečių ir Vyriausybių, tarp rinkiminio principo ir Vyriausybės kaip veiksniaus atstovo, kuris reikalauja iš piliečių mokėti dividendus už skolas, padarytas jų vardu, nepaisant už ką jie balsavo ir ar gavo iš to kažkokios naudos. Piliečiai, skirtingai nuo ekonominių veikėjų, negali atsisakyti šios prievolės paskelbdami bankrotą. Tokia situacija yra dėkinga terpė populistiniams nacionalistiniams judėjimams, kurie kaltina kitų šalių piliečius gyvenant į skolą jų sąskaita. Tarptautinio finansinio kapitalo pasitelkiama finansinė ir fiskalinė diplomatija perduoda nacionalinį suverenitetą viršnacionalinėms organizacijoms, kurios ne tik prižiūri investicijų saugumą ir skolų grąžinimą, bet ir apsaugo rinką nuo ginančio socialinį teisingumą politinio įsikišimo. Tokiu būdu kapitalizmas tiesiogiai kuria postdemokratinę visuomenės būklę (Streeck 2014: 90-97).

1.2.4 Politinis reprezentavimas postdemokratinėje visuomenėje

Galima išskirti tris pagrindinius normatyvinius teorinius požiūrius, apibrėžiančius kaip valstybė, valdančios partijos, rinkos veikėjai ir piliečiai turėtų veikti liberalios demokratijos sąlygomis, norint kad politinė sistema atitiktų pageidaujamą demokratijos viziją. Tai socialdemokratinis, liberalus ir postdemokratinis požiūriai:

1) Socialdemokratinis požiūris teigia, kad teisiniame ir konstituciniame lygmenyse įtvirtintos demokratinės pilietinės teisės garantuoja pilietinę lygybę (žinoma, ne socioekonominę). Disponavimas ekonominiais resursais neturėtų nei suteikti politinę galią, nei apriboti prieigą prie jos. Tuo pačiu, politinių resursų naudojimas (teisės balsuoti, kurti partija ir t.t.) gali turėti įtakos ekonominių resursų paskirstymui, dažniausiai įvairių mokesčių pavidalu. Teoriškai tokia demokratija yra asimetriška ekonominių ir politinių išteklių sistema, kur ekonominiais resursams bent iš dalies yra užkirstas kelias (partijų finansavimo įstatymais ir pan. priemonėmis) virsti politiniais, o politiniams ištekliams suteiktos visos galimybės daryti įtaką ekonominiam resursų perskirstymui. Tokia sistema turėtų užtikrinti socialinių aspektų pirmenybę ekonominių visuomenės gyvenimo aspektų atžvilgiu.

Šis požiūris remiasi dviem pagrindiniais postulatais. Pirma, ekonominiai procesai yra formuojami institucinių ir politinių sprendimų konstituciniame lygmenyje. Šie sprendimai užtikrina stabilumą ir socialinį teisingumą. Jie yra nuolatinės kovos tarp kolektyvinių veikėjų išraiška, kurie galiausiai susidera dėl geriausių sprendimų, padedančių išvengti tiek gilių socialinių konfliktų, tiek ekonominių krizių. Antrasis postulatą teigia, kad darbininkai aktyviai naudosis savo politinėmis teisėmis, taip išlygindami socioekonominę

nelygybę politiniame lygmenyje. Sujungus šiuos du postulatus, gaunamas teritorinis reprezentavimas (partijos ir parlamentas) ir funkcinis reprezentavimas (profsąjungos ir pan.), kurie kartu efektyviai sprendžia visuomeninius konfliktus. Tokia sistema veikia sėkmingai, jeigu vyksta ekonominis augimas, leidžiantis investuoti resursus į socialinį visuomenės grupių saugumą.

2) Liberalus požiūris braižo simetrišką rinkų ir politikos santykį. Tiek ekonominės galia neturėtų automatiškai transformuotis į politinę, tiek politika neturėtų kištis į resursų perskirstymą. Tokiu būdu nei viena iš sferų neturi pirmenybės kitos atžvilgiu. Politinė sistema garantuoja nuosavybės teises, teisiškai reglamentuoja turtinius santykius, rūpinasi infrastruktūra ir t.t. Ekonomika savo ruožtu prisideda prie valstybės gyvavimo mokesčiais bei nuolatiniu pliuralistinių grupių spaudimu juos naudojant. Nei viena tokia grupė neturi lemiamo vaidmens, todėl Vyriausybė remdamasi ekspertais gali priimti teisingiausius sprendimus. Tokioje sistemoje per daug aktyvus ir masinis piliečių vaidmuo vertinamas neigiamai. Jis gali vesti prie totalitarinių režimų atsiradimo, o apatiją galima laikyti tyliu pritarrimu, legitimizuojančiu veikiančią sistemą. Politikoje, panašiai kaip ekonomikoje veikia rinkos principai, atsižvelgdamos į kuriuos partijos stengiasi atspindėti įvairių grupių pirmenybes ir nuotakas, taip marginalizuodamos tiek politinio dalyvavimo motyvus, tiek pačius resursus.

3) Abu anksčiau minėti požiūriai tiek analitiniu, tiek normatyvinių požiūriu yra praeities dalykas, nors politinėje retorikoje jų pateikiami argumentai vis dar dažni. Dabartinė sistema praktiškai neturi jokio normatyvinio pagrindimo. Ji greičiau veikia atvirkščiai, lyginant su socialdemokratinio variantu – turto akumuliacija, pelnas, efektyvumas, konkurencingumas, taupymas ir rinkos veiksniai lemia politinį resursų paskirstymą. Ji remiasi kategorišku įtampos tarp socialinio teisingumo ir rinkos teisingumo neigimu. Galima kalbėti apie dvigubą kontrolės nebuvimą: Vyriausybės netenka apsisprendimo dėl mokesčių kontrolės teisės, o piliečiai netenka iliuzijų dėl demokratinio Vyriausybių kontroliavimo. Tokiu būdu globalus kapitalizmas ne tik naikina demokratinę instanciją, bet ir aktyvių piliečių vaidmenį, kurie netenka galimybių prasmingai dalyvauti politiniame gyvenime (Offe 2013: 208-15).

Piliečių dalyvavimas balsavimo procese yra daugiasluoksnis fenomenas. Du pagrindiniai mokslininkus dominantys klausimai yra: kodėl mes matome balsavimo aktyvumo mažėjimą moderniose demokratinėse šalyse? Ir kodėl šis nebalsavimo fenomenas nėra tolygiai pasiskirstęs tarp visų visuomenės sluoksnių ir labiausiai liečia vargingiausią visuomenės dalį?

Tyrėjai nurodo, kad kuo mažesnis būna rinkėjų aktyvumas, tuo netolygiau pasiskirsto balsuojantieji pagal pajamas, išsilavinimą, socialinę klasę ir t.t. (Gallego 2007; Solt 2010). Politinėms partijoms supratęs tokio netolygaus pasiskirstymo dinamiką, į tai atsižvelgiant yra formuojamos tiek rinkiminės programos, tiek politiniai sprendimai, ignoruojant tas grupes, kurių aktyvaus balsavimo nesitikima (Lijphart 1997:4). Susidaro tam tikras uždaras ratas, nes tie, kuriuos ignoruoja partinės programos, dar labiau praranda motyvaciją dalyvauti rinkimuose. Šių procesų išdava yra nominaliai demokratinė politinė sistema, kuri sistemiškai užtikrina aukštesnių klasių dominavimą, apribodama marginalių grupių disponavimą politiniais resursais, susijusiais su pačia demokratijos idėja (Schafer 2013).

Galima teigti, kad mažas rinkėjų aktyvumas yra tiek problema pati savaime (keldama grėsmę pačiam politinės sistemos legitimumui), tiek problema sukelianti netolygų rinkėjų pasiskirstymą (tarp nedalyvaujančių rinkimuose žmonių didžiausią dalį paprastai sudaro marginaliausių grupių atstovai). Egzistuoja įvairios priemonės sumažinti tiek patį rinkėjų pasyvumą, tiek pasyviųjų rinkėjų pasiskirstymo netolydumą. Radikaliausia iš jų yra privalomas balsavimas, tačiau tokios praktikos praranda populiarumą ir yra laikomos neliberaliomis. Kitas kelias yra susijęs su piliečių švietimu. Teigiama, kad kai kuriems jų trūksta individualių savybių, motyvacijos, žinių ir pan., todėl materialinių (pvz., loterijų) ir normatyvinių (pvz., socialinės reklamos) priemonių pagalba šias problemas galima išspręsti. Visos šios priemonės jau yra naudojamos ir be jų greičiausiai situaciją būtų kur kas blogesnė, tačiau iš esmės jos problemos nesprenžia (Offe 2013).

Problemos esmė glūdi postdemokratinėje situacijoje, kurioje nebalsuojantys yra įsitikinę, kad valstybė, Vyriausybė ar politinės partijos neturi nei priemonių, galinčių pakeisti jų situaciją, nei intencijos tai daryti. Jie gyvena valstybėse, kuriose esminiai klausimai (bedarbystė, lygybė, išsilavinimas, darbo rinka, socialinis saugumas) iš principo nebegali būti radikaliam sprendžiami valstybiniu lygmeniu. Vienintelės dar galinčios sukelti masių susidomėjimą yra populistinės partijos, tačiau jų pažadai būna nerealistiški. Jos skatina išorinių ar vidinių priešų ieškojimą, tačiau nesprenžia pačios problemos.

Jeigu atspirties tašku laikytume pilietinės lygybės koncepciją, tai socialiniai ir ekonominiai faktoriai, veikiantys už pilietinių teisių sistemos ribų, sukelia diskriminacinius efektus. Tokią normatyvinę demokratijos problemą apima ne tik pats atstovavimo netolygumas, bet ir tai, kad jis tampa permanentiniu, kai atskiros rinkėjų grupės tiesiog dingsta iš politinio lauko. Demokratinė rinkimų procedūra svarbi ne tik kaip galimybė balsuoti už tam

tikras preferencijas, ji taip pat yra susijusi su rinkėjų lūkesčiais dėl politinės ar ekonominės valstybės vystymosi krypties. Tuo pačiu, kuo tam tikros grupės bus labiau ignoruojamos (ir pačios ignoruos) rinkimų procesus, tuo labiau jų neigiami politiniai lūkesčiai radikalizuosis. Nors piliečių lūkesčiams dėl tam tikros partijos nepasiteisinus, jie gali nusivilti ir visa sistema bendrai, tačiau įmanomas ir kitas variantas, kad tokie žmonės pragmatiškiau žvelgs į rinkiminius pažadus, taip labiau įsitraukdami į politinį gyvenimą ateityje. Tuo tarpu vienintelė nebalsavimo išdava yra tolimesnis nusivylimas. Tokiems žmonėms trūksta „subjektyvaus politinio efektyvumo pojūčio“. Didėjanti visuomeninė atskirtis, kurioje valstybė niekaip nesugeba įtakoti resursų paskirstymo, o ne intelektualiniai sugebėjimai ar motyvacija dalyvauti demokratiniuose procesuose lemia tokią postdemokratinę situaciją (Offe 2013: 204).

Iš kitos pusės, nors tai ir nėra dauguma tarp nedalyvaujančių rinkimuose, tačiau sparčiai auga ir „labiausiai išsilavinusių daug žinančių piliečių, potencialių ekspertų, potencialios meritokratijos didėjantis nedalyvavimas rinkimuose“ (Laurénas 2017: 193). Tokiu būdu, postdemokratija kuria dvigubą efektą iš vienos pusės mažiau informuotų ir išsilavinusių žmonių nusivylimą (kartais prasiveržiantį populizmo bangomis), iš kitos pusės racionalų, suvokiančių bent jau dalinį savo pasirinkimo beprasmiškumą, išslavinusių žmonių pasirinkimą nedalyvauti nieko nelemiančioje postdemokratinėje iliuzijoje. Bet iš dalies šį procesą atspindi anti-populistinio populizmo fenomenas (aptariamasis 4.1 skyrelyje), kai aukštesnių ir vidurinių sluoksnių elektoratas yra mobilizuojamas per grynąjį neigimą, gasdinant potencialiu populizmo atėjimu.

1.2.5 Tarptautinė integracija ir neoliberalizmas

Friedrichas von Hayekas vienas pirmųjų nustatė Europos Sąjungos neoliberalaus projekto gaires. Pasak jo, struktūrinis homogeniškumas, pasireiškiantis santykinai mažu valstybės plotu bei bendromis nacionalinėmis tradicijomis ir identitetais, suteikia kur kas didesnes galimybes politiniam įsikišimui į ekonominį ir socialinį gyvenimą. Tokios intervencijos nebūtų priimtinos labiau heterogeniškoje aplinkoje, todėl federacinė valstybė turi būti liberali. Norint išvengti konfliktų, tokioje federacinėje valstybėje turi būti užtikrintas maksimali rinkos laisvė. (Hayek 1980 [1939]: 268-279). Šis F. Hayeko pasiūlymas beveik visiškai atspindi modernios Europos Sąjungos vystymosi gaires, kuriose siekiama kiek įmanoma neutralizuoti nacionalinio suvereniteto galimybes kištis į ekonomiką arba (naudojantis anksčiau aptartais terminais) iškelti socialinį teisingumą aukščiau už rinkos teisingumą.

Dabartinę ES politiką apibūdina nuoseklus negatyvios integracijos įgyvendinimas, apeinant pozityvią, kurio metu tarptautinės rinkos tampa vis svarbesnės už nacionalinių valstybių įstatymines sistemas, galios struktūras ir demokratinius procesus. Nuo dešimto dešimtmečio iki pat Rytų Europos šalių integracijos įtvirtinant neoliberalizmą svarbesnį vaidmenį vaidino Europos Sąjungos Komisija ir jos skatinama viešojo sektoriaus privatizacija. Vėliau šią estafetę perėmė ES Teisingumo Teismas, argumentuodamas laisvu paslaugų ir kapitalo judėjimu, taip apribojant nacionalinių valstybių galimybes ginti savo pačių piliečius (Streeck 2014: 107).

Dabartiniai ES politikų argumentai dėl didesnės Europos integracijos, stiprinant europines ekonomines ir politines institucijas, kurios turėtų užtikrinti stabilumą bei užkirsti kelią tolimesnėms finansinėms ir fiskalinėms krizėms yra bendros neoliberalios programos dalis:

1) Nurodymai dėl nacionalinių valstybių fiskalinės politikos tampa vis detalesni. Jų laikymasis yra privalomas, ne tik norint tikėtis ES pagalbos krizės atveju, bet ir norint nesusilaukti finansinių sankcijų. Baudos už šių nurodymų pažeidimus tampa vis didesnės, o „teisingos“ fiskalinės politikos įgyvendinimo taisyklės vis labiau teisiškai apibrėžtos, nepaliekant jokios laisvės galimam politiniam svarstymui. Šią tendenciją oficialiu teisiniu dokumentu įkūnijo 2012 m. pasiūlytas ir 2014 m. galutinai ratifikuotas Europos Sąjungos fiskalinės drausmės paktas.

2) Iš nacionalinių valstybių reikalaujama pertvarkyti jų ekonomines, socialines ir įstatymines sistemas pagal rinkos poreikius. Kaip pavyzdį galima pateikti siūlymus įrašyti skolų lubas į nacionalinių valstybių konstitucijas.

3) Svarbios yra sritis, kurių ES nenori reguliuoti. Neapibrėžiamas minimalus mokestinis dydis, kuris bendroje rinkoje galėtų apriboti fiskalinę konkurenciją. Necalbama apie toleruotinus bedarbystės ar socialinės nelygybės lygius.

4) Didžiausią galią ES turi demokratiškai nerenkama Europos Komisija (EK), savo ruožtu ES vadovų tarybai paliekama jos sprendimų vetavimo teisė. Kai tuo tarpu, demokratiškai renkamas ES parlamentas teisėkūros procese tiesiogiai nedalyvauja, jis tegali teikti pasiūlymus EK (European Parliament n.d.).

5) Europos Sąjungos fiskalinės politikos gairės formuluojamos tokiu būdu, kuris praktiškai prilygsta įtraukimui į konstituciją. Todėl net jeigu ES politinių jėgų konfigūracija ateityje pasikeis, jas pakeisti bus labai sunku.

6) Jeigu valstybė atsisako paklusti ES EK ar Teisingumo Teismo reikalavimams, ES gali daryti sprendimus savo vardu tam, kad užtikrinti bendros rinkos saugumą (Streeck 2014: 108:110).

2017 m. liberalų daugumos Europos Parlamente priimta rezoliucija dėl didesnės centralizacijos, leidžia prognozuoti ir tolimesnę neoliberalią ES kryptį (European Parliament 2017). Pagrindiniai tokio neoliberalaus posūkio priešininkai yra tiesiogiai nuo valstybės pajamų priklausomos grupės: valstybės tarnautojai, pensininkai, bedarbiai. Norint šį pasipriešinimą sumažinti, ir toliau reikalaujama mažinti valstybės sektorių, didinti amžių, kada išeinama į pensiją, patikėti pensijas privatiems fondams ir kitaip didinti neoliberalaus kapitalizmo veikimo lauką. Nacionalinė valstybė, kol ji vis dar yra demokratinė, negali visiškai užtikrinti, kad šios reformos įvyks, todėl natūralu, kad norint turėti rinkos neliečiamybės garantijas, tenka kurti viršvalstybinį su atstovaujama demokratija menkai susijusį darinį. Toks ekonomiką ir politiką atskiriantis režimas praktiškai sukuria postdemokratinę situaciją nacionaliniame lygmenyje. Norint, kad tokie pokyčiai būtų priimami be pasipriešinimo, reikia visuomenės, kurioje būtų aukšta tolerancija turtinei nelygybei bei bendras nusivylimas politika, kaip nieko praktikoje nelemiančiu aukštesniųjų ar viduriniųjų sluoksniu žaidimu.

W. Streeckas prognozuoja, kad tokia konsolidacijos politika keis ES narių politines sistemas trimis pagrindiniais būdais:

1) Biudžeto konsolidacija bus pasiekama mažinant valstybės išlaidas. Kapitalo rinkos mokesčių didinimas pelnui, dividendams ar aukštoms pajamoms dėl kapitalo mobilumo neoliberaliomis sąlygomis tampa praktiškai neįmanomu. Jeigu kažkoku būdu ir pavyktų padidinti mokesčius, jie būtų padidinti resursams, kurių neįmanoma perkelti (pvz., nekilnojamam turtui). Toks padidinimas niekaip negalėtų padengti išlaidų, kurias patiria moderni nacionalinė valstybė, bei pačią mokesstinę sistemą paverstų dar labiau regresine.

2) Valstybės išlaidų mažinimas pirmiausiai paveiktų mažas pajamas gaunančius gyventojus. Viešojo sektoriaus privatizacija ar mažinimas dar labiau padidintų bedarystę ir turtinę nelygybę. Tokios viešosios paslaugos kaip išsilavinimas ir sveikatos apsauga diversifikuotųsi ir taptų pritaikytos skirtingoms klientūroms. Išlaidų mažinimas ir tuo pačiu mažėjantis valstybės aktyvumas dar labiau įtvirtintų rinką kaip pagrindinį mechanizmą, paskirstantį gyvenimo šansus neoliberalioje ekonomikoje.

3) Mažesni biudžetai reikš, kad vis didesnė viešųjų išlaidų dalis bus skiriama einamųjų įsipareigojimų padengimui, o ne naujų socialinių problemų

sprendimui. „Diržų susiveržimo“ politika paprastai reiškia įvairių socialinių išmokų mažėjimą. Senėjanti populiacija kartu su ekonominiu sąstingiu neleidžia tokiems apkarpyms realiai sumažinti išlaidų, nors atskiriems individams jos ir mažėja (Streeck 2014: 117-126).

Kaip pastebi V. Laurėnas ES daugiau demokratijos ne tik neverta tikėtis. Tai yra nepageidaujama – „naujausi faktai byloja, kad ekonominėje ir politinėje krizėje „demokratijos deficitas“ išlieka kaip „ypatingosios situacijos“ valdymo mechanizmas“ (Laurėnas 2017: 153). Piliečiai vis labiau suvokia Vyriausybės ne kaip jų pačių įgaliotus ir jiems atskaitingus agentus, bet kaip kitų valstybių ar organizacijų atstovus (tokių kaip TVF ar ES). Konvencinės politinės sistemos erdvės tampa neprieinamos eiliniams piliečiams, todėl jie renkami alternatyvius politinės komunikacijos kanalus. Tokiu būdu, tiek nacionaliniai, tiek viršnacionaliniai postdemokratiniai procesai įtakoja demokratijos virtumą į savotišką priežiūros politinį režimą (Laurėnas 2017: 191). Jį galima konceptualizuoti taip vadinamos kontrdemokratinės⁶ spaudimo politikoms priemonėmis: priežiūros galia (angl. *powers of oversight*), prevencijos formos (angl. *forms of prevention*) ir sprendimų vertinimas (angl. *testing of judgments*). Šios trys galios yra netiesioginiai svertai, papildantys epizodiškai per rinkimus išreiškiamą rinkėjų valią (Rosanvallon 2008: 8).

Priežiūros galią galima skirstyti į visuomenės budrumą, demaskavimą ir vertinimą. Kiekviena šių priemonių nulemia tiek atskirų politikų, tiek politinės sistemos bendrai, reputaciją. Tokia priežiūra turi keletą pagrindinių savybių. Ji yra nuolatinė, tuo tarpu kai rinkimai vyksta periodiškai; ji gali būti pritaikoma tiek individams, tiek organizacijoms; ji didina visuomenės galią įtakoti Vyriausybės veiksmus.

Prevencija reiškia aktyvų pasipriešinimą valdžios sprendimams protestuojant, pasitelkiant medijas ir pan. Tokia negatyvi koalicija yra kur kas lengviau organizuojama, negu pozityvi. Reaktyviai daugumai tam, kad atlikti savo veiksmus, nereikia nuosekliai suderinti savo reikalavimų. Žmonių galia yra išplečiama, nes gatvės proteste, medijose, simbolinėse išraiškose galioja ne aritmetinė balsų dauguma, o reakcijos stiprumas. Tikros socialinės daugumos iš prigimties yra arba pasyvios, arba demonstruoja pozityvų

⁶ Kontrdemokratijos terminą P. Rosanvallonas naudoja šiek tiek idiosinkratiškai. Jis reiškia ne kažką nukreiptą prieš demokratiją, bet formalios demokratijos papildymą reiškiantį nuolatinį įtarumą institucinės valdžios priimamų sprendimų atžvilgiu.

pritarimą. Tokiu būdu, populiarusis suverenumas žymiai dažniau pasireiškia kaip protestas, tiek atmetant kažkokį Vyriausybės sprendimą, tiek rinkimų metų konkrečias partijas. Žmonių galia yra veto galia. Demokratinė Vyriausybė veikia nuolatinės konfrontacijos su įvairiomis socialinėmis, ekonominėmis ir politinėmis grupėmis sąlygomis. Galima sakyti, kad dabartiniais laikais Vyriausybių veikimą lemia ne tiek politinė sistema (parlamentinė, prezidentinė, dvipartinė, daugipartinė ir t.t.), kiek įvairių visuomenės grupių galimybės pasakyti veto.

Trečioji kontrdemokratinė spaudimo priemonė yra teisinis vertinimas. Piliečiams jaučiant, kad Vyriausybių ar politikų reagavimas į jų reikalavimus nėra pakankamas, didėja atskaitingumo poreikis. Kadangi šiuolaikinėse politinėse sistemose dažnai sunku suprasti, kas realiai yra atsakingas už vienus ar kitus priimamus ar jau priimtus sprendimus, vis labiau kaip atskira galia pasireiškia teisinis ar pseudo - teisinis (ekspertinės komisijos ir pan.) jų vertinimas. Sprendimų vertinimas (angl. *judicialization*) tampa tam tikra metapolitine forma, kuri skirtingai negu rinkimai veikia kur kas akivaizdžiau ir pateikia sąlyginai aiškius sprendimų ar atsakomybių už juos vertinimus. Lietuvos kontekste akivaizdžiausiai tokioje metapolitikoje dalyvauja konstitucinis teismas, kuris laikas nuo laiko įvairių politinių jėgų yra kaltinamas „politikavimu“ (Pavyzdžiui, Čyvas 2011).

Tradicinis demokratinis socialinis kontraktas numatė rinkėjams balsuotojų vaidmenį. Dabar balsuotojus vis labiau pakeičia jau minėti politikos vertinimo ir reakcijos vaidmenys. Suverenumas postdemokratinėje visuomenėje įgyvendinamas netiesiogiai, neapibrėžiant jo pačioje sistemoje. Jis pasireiškia kaip efektų serijos ir nekyla iš jokio formalaus autoriteto (Rosanvallon 2008: 13-18).

Tam tikru mastu radikalizuotos šios kontrdemokratinės priemonės išreiškiamos trimis tipiniais atvejais:

1) Pirmasis būdas yra neinstitucinė „pasidaryk pats“ pilietinė politika, pasireiškianti įvairias vartotojų protestais, pilietinėmis iniciatyvomis, labdara ir pan. Šias formas dažniausiai renkasi išsilavinusi vidurinioji klasė ir jas kaip sektiną pavyzdį neretai paskatina ir politinis ar ekonominis elitas.

2) Antrasis yra masiniai smurtiniai protestai didmiesčiuose, kurie įvairias laikotarpiais įvyko Paryžiaus, Londono ir kitų miestų neturtinguose kvartaluose. Skirtingai nuo Arabų pavasario, šie protestai neneša praktiškai jokios politinės žinios. Tokie protestai sulaukia didelės neigiamos elito reakcijos ir bent iš dalies lemia tolimesnį populizmo kaip reakcijos populiarėjimą. Tai yra tipinis postdemokratijos pavyzdys, kai nesant

galimybėms reikštis legitimiais politiniais kanalais, pasirenkami nelegitimūs, potencialiai griauinantys ekonominę ir socialinę santvarką protesto būdai.

3) Trečiasis yra antielitistiniai populistiniai judėjimai, kurie bus aptarti kitame skyriuje.

Mažėjant nacionalinėms Vyriausybėms prieinamų politinių pasirinkimų ir problemų, kurias jos gali spręsti, skaičiui, įsivyrėja postdemokratinė visuomenė, kuri neturi didelių lūkesčių, bent jau tradicinių politinių partijų atžvilgiu. Konstruktyvi opozicija tampa neįmanoma. Tie, kurie nenori visą savo gyvenimą mokėti ne savo pridarytų skolų, neturi kitos išeities išskyrus destruktivią opoziciją. Tai stiprina demokratijos nykimą nacionalinėse valstybėse. Jeigu vienintelis racionalus elgesys yra nacionalinio suvereniteto perleidimas, o politinė veikla apribojama iki tokios, kuri išimtinai tenkintų kreditorių reikalavimus, tada neracionali (neoliberalaus racionalumo atžvilgiu) veikla, kai racionalumo rodiklius nustato išimtinai kapitalizmo logika, gali tapti racionalia ir atsakinga. Visuomenei pasaulinėms kapitalo logikai prieštaraujantį sprendimą yra sunku priimti ir jis automatiškai tampa populistiniu. Galima spėti, kad ilgainiui, kai vardan ekonominio augimo bus išardomi paskutiniai gerovės valstybės likučiai, populistinės tendencijos tik stiprės. O koks tai bus populizmas, ar perkeliantis ekonominius klausimus į kultūrų priešų paiešką, ar kvestionuojantis pačią neoliberalią tvarką, parodys laikas.

2. POPULIZMAS KAIP KOLEKTYVINIO IDENTITETO FORMAVIMOSI LOGIKA

Mokslinėje literatūroje nėra vienos, bent kiek įsitvirtinusios populizmo apibrėžties. Dažnai abejojama, ar iš viso galima bendrai priimtina, socialiniuose tyrimuose operacionali populizmo konceptualizacija. Kaip pabrėžia Margaret Canovan: „nors dažnai naudojamas, terminas vis dar yra ypatingai dviprasmiškas ir gali reikšti skirtingus dalykus skirtinguose kontekstuose“ (Canovan 1981: 3). Daug sumaišties sukelia ginčai ne tik dėl vienokių ar kitokių savybių priskyrimo populizmui, tačiau ir dėl pačios teorinės prieigos – ar populizmas yra ideologija, ar diskursyvinė žmonių vienijimosi logika, ar tam tikra politinė strategija ar stilius. Kai kurie autoriai net gi teigia, kad vieninga populizmo koncepcija iš viso nėra įmanoma, nes ji grindžiama tokiomis sąvokomis kaip *demokratija* ar *žmonės*, dėl kurių apibrėžties mokslininkai taip pat neturi vieningos nuomonės (Houwen 2013: 77).

Šiame darbe remiamasi, autoriaus nuomone, universaliausiu populizmo konceptualizavimo bandymu – Ernesto Laclau diskursyvia populizmo teorija. Norint argumentuoti tokį pasirinkimą, pravartu kritiškai apžvelgti kitas mokslinėje literatūroje vyraujančias teorines prieigas.

2.1 Pagrindinės populizmo konceptualizavimo kryptys

Kaip nesutariama dėl bendrų populizmo konceptualizavimo gairių, nėra ir bent kiek nusistovėjusios visų populizmo konceptualizavimo teorinių prieigų klasifikacijos. Dažnai atsispiriama nuo to, kokiai teorinei grupei simpatizuoja pats klasifikacijos sudarytojas. Pavyzdžiui, Paulas Taggartas išskiria kontekstines, taksonomines ir idealaus tipo teorinių prieigų grupes, savo teoriją priskirdamas paskutiniajai grupei (Taggart 2002: 66). Tam tikro idiosinkratiškumo neišvengiama ir šiame darbe. Pagrindinės teorinės grupės kritinei apžvalgai čia atrenkamos remiantis dviem kriterijais. Pirmasis - universalumo kriterijus, leidžia atmesti tas teorijas, kurios apsiriboja populizmo konceptualizavimu tam tikrame regione ar laiko periode. Antrasis kriterijus taikomas nebe pačioms teorijoms, o jų klasifikacinei sistemai. Darbe atskirai neišskiriamos teorinės prieigos, nagrinėjančios populizmą per santykį su kažkuo (dažniausiai teigiama ar neigiama įtaka demokratijai). Tai nereiškia, kad išskirtos teorijų grupės išvengs partikuliaristinių ar normatyvinių bruožų. Atvirkščiai, tai pagrindiniai jų kritikuotini aspektai, paprasčiausiai, pačios populizmo apibrėžties bent iš dalies pretenduos į tam tikrą universalumą. Tokiu būdu išskiriama ketunarė klasifikacija susidedanti

iš 1) idealaus tipo, 2) instrumentinės, 3) ideologinės ir 4) diskursinės krypčių. Paskutinią, populizmo kaip diskurso, kryptį, kuria ir remiamasi šiame darbe, nagrinėjama atskirai skyreliuose 2.3 – 2.5.

2.1.1 Populizmas kaip idealus tipas

Pirmajai kategorijai priklauso populizmo koncepcijos, kuriose įvairiausius politinius judėjimus yra bandoma apibrėžti kaip populistinius, naudojant tiek deskriptyvius, tiek normatyvinius kriterijus, neatstovaujančius kažkokiai aiškiai apibrėžtai paradigmai. Tokios klasifikacijos gali turėti tiek vėliau aptariamų instrumentinės, tiek ideologinės, tiek diskursyvinės konceptualizacijos bruožų. Tokio idealaus tipo pavyzdys yra vienas pirmųjų bandymų apibrėžti populizmą - Peterio Wiles'o esė „Sindromas, o ne doktrina“ (Wiles 1969). Autorius detalai apibūdina dvidešimt keturias populizmo savybes, apimančias įvairiausias dimensijas, pradedant revoliucingumu, baigiant religingumu tik tam, kad antrąją savo esė dalį paskirtų įvairiausių išimčių nagrinėjimui. Toks populizmo apibūdinimas, kai pateikiamos jo įvairios savybės ir charakteristikos, paradoksaliai išvengia pačios koncepcijos suformulavimo. Naujesnis tokio konceptualizavimo pavyzdys būtų Paulo Taggarto populizmo kaip *reprezentatyvios demokratijos patologijos* apibrėžtis (Taggart 2002). Autorius teigia, kad populizmą apibrėžia šešios pagrindinės jam būdingos temos: priešiškusis reprezentatyviai politikai, identifikavimasis su idealizuota bendruomene (autorius naudoja terminą *heartland*), nuoseklios ideologijos neturėjimas, ekstremalios krizės akcentavimas, aktyvumas tik mobilizacijos metu ir „chameleoniškumas“ arba priklausymas nuo konteksto (Taggart 2002: 66–71). Tokie bandymai apibrėžti sąvoką baigiasi arba klasifikacijos smulkinimu taip ir nepriejus prie bendrumo, arba apibrėžimu su begaliniu išimčių skaičiumi (Germani 1978, Conovan 1981, Ionescu and Gellner 1969). Pagrindinė tokio populizmo apibrėžimo bruožas yra, kad kuo daugiau į apibrėžimą įtraukiama tam tikrų savybių, tuo mažiau pačią koncepciją (idealų tipą) yra įmanoma panaudoti konkrečių atvejų analizei.

Vienas bendras bruožas vienijantis daugelį idealaus tipo populizmo apibrėžimų yra nuolatinis populizmo kaip neapibrėžto, neracionalaus, iškraipancio normalią politinę veiklą fenomeno akcentavimas. Šis etinis/normatyvinis argumentas ne tik sunkiai moksliškai pagrindžiamas, kaip teigia Ralfas Dahrendorfas: „kas vieniems yra populizmas, kitiems demokratija, ir *vice versa*“ (Dahrendorf 2003: 156), tačiau ir turi tam tikrų praktinių, pačią mokslinę teoriją ideologizuojančių pasekmių. Priklausomai nuo to, kokiai ideologiniai kryptiai – liberaliai, konservatyviai ar kairiajai –

labiau simpatizuoja mokslininkai, dažnai priklauso ir tai, kokias partijas ar judėjimus jie apibūdina kaip populistinius.

2.1.2 Instrumentinė teorijų grupė

Instrumentinė populizmo teorinio aiškinimo grupė susideda iš dviejų, dažnai viena kitą papildančių, autorių grupių, kurie apibūdina populizmą kaip tam tikrus įrankius, kurių pagalba siekiama mobilizuoti ar apeliuoti į rinkėjus. Pirmoji tyrėjų grupė populizmą apibūdina kaip mobilizacijos strategiją (Weyland 2001, 2017; Urbinati 2013), antroji nagrinėja populistinę retoriką (Moffitt and Tormey 2013; Jagers and Walgrave 2007).

Populizmo kaip mobilizacijos strategijos apibrėžimas yra populiariausias tarp Pietų Amerikos sociologų ir politologų ir apima įvairių specifinių populistinės politinės strategijos elementų nagrinėjimą. Čia išskiriami populistiniai organizacijos tipai, primami politiniai sprendimai ar žmonių mobilizacijos priemonės. Antrasis instrumentinės teorijų grupės porūšis yra populiariesnis Europoje. Jo atstovai tyrinėja specifinę populistinės retorikos stilių, kuriuo siekiama paveikti mases (Houwen 2013: 48). Šias abi grupes vienija tai, kad jos populizmą teorizuoja kaip tam tikrus įrankius, pavyzdžiui, tam tikrą supaprastintą retoriką, lyderių charizmą ar žadamus specifinius populistinius politinius sprendimus, kurių pagalba politinė jėga sugeba konsoliduoti masinę palaikymą.

Vienas žymiausių strateginės mokyklos atstovų Kurtas Weylandas populistinę strategiją apibūdina kaip: „politinę strategiją, kurios dėka personalistinis lyderis siekia ir įtvirtina savo valdžią pasitelkdamas tiesioginę, nemedijuojamą, neinstitucionalizuotą neorganizuotų masių paramą“ (Weyland 2001:4). K. Weylandas pabrėžia, kad skirtingose šalyse, skirtingais laikotarpiais dominuoja skirtingi populistinės organizacijos tipai. Argentinos prezidento Carloso Menemo ir Peru prezidento Alberto Fujimori organizacijas jis apibūdina kaip neo-populizmo ir neoliberalizmo sinergiją. Ekonominės krizės atveju neoliberaliai „šoko“ doktrinai ir drastiškoms rinkos reformoms gali būti palankus neo-populistinis suasmenintas ir antiinstitucinis valdymo stilius, tuo pačiu rėmėjai paperkami ekonominio stabilumo pažadais. Tokia sinergija yra ženkliai stipresnė pradinėje radikalioje reformų fazėje, tačiau vėliau, įsivyravus sąlyginiam ekonominiam stabilumui, arba patiems populistams tenka keisti savo politiką, arba jiems gresia ženklus populiarumo kritimas (Weyland 2003). K. Weylandas teigia, kad tiek klasikinio populizmo, tiek neopopulizmo atvejais taktika ir strategija remiasi tais pačiais principais – tiesioginiu lyderių ryšiu su didžiąją dalimi neorganizuota palaikymo grupe, tradicinių politinių partijų ir visuomeninių organizacijų atmetimu, politinio

elito atakavimu bei viešųjų apklausų ir referendumų naudojimu savo politiniams tikslams (Weyland 2003). Išskiriamos ir kitos populistinės organizacijos variacijos, būdingos atskiriems regionams ar laikmečiams: etnopolulizmas (Madrid 2008), rentinis populizmas (Mazzuca 2013) ar techno-populizmas (de la Torre 2013). Taip kuriama kontekstuali populizmo klasifikacija, atsižvelgiant į tai kokioms specifinėms socialinėms ar ekonominėms politikoms ar tikslinėms elektorato grupėms yra pritaikoma populistinė strategija.

Nors požiūris bent iš dalies sprendžia ideologinių populizmo variacijų problematiką, pritaikant tuos pačius populistinės strategijos principus skirtingiems kontekstams, tačiau pats politinės populistinės strategijos kaip konstantos teigimas, netgi apsiribojant tik Pietų Amerika, susiduria su akivaizdžiais neatitikimais analizuojant populizmą empiriškai. Paradoksalu, kad pagrindinė strateginio požiūrio problema slypi tame, kas pateikiama kaip jo pagrindinis pranašumas. Ši teorinė prieiga „išvengia ideologiniams ir diskursiniams požiūriams, apimantiems tiek Pietų Amerikos masinio populizmo atvejus, tiek Europos dešinią ekstremizmą būdingo heterogeniškumo ir nesulyginamumo“ (Weyland 2017). Taigi į strateginio populizmo apibrėžimą nepatenka ne tik gana griežtai organizuotos Belgijos „Vlaams Belang“ („Flamandų Intereso“) ar Prancūzijos „Front national“ („Nacionalinio fronto“) partijos, tačiau ir Donaldo Trumpo respublikonai, ar Therosos May „Brexit“ kompanija, kurių partiniu neorganizuotumu apkaltinti akivaizdu, kad nebūtų galima. Kadangi patys autoriai (pavyzdžiui, Weyland 2017) supranta „personalistinio lyderio“ apibrėžimo aptakumą, įvedama papildoma sąlyga: „strateginėje populizmo koncepcijoje retorika turi atitikti tikrovę <...> skirtumas tarp populistų ir ekstremistų yra tas, kad dogmatinė ideologija natūraliai nėra populiari masėse“ (Weyland 2017). Nors pats R. Weylandas ir neigia, požiūrio į populizmą kaip į strategiją, retroaktyvumą, bet išvada lieka ta pati – populistai yra populistais tada, kai jie yra populiariūs. Strateginis požiūris nepasiūlo kaip kitaip išmatuoti, ar konkreti partija yra į neorganizuotas mases, „įtrauk visus“ (angl. *catch all*), orientuota politinė jėga, ar dogmatiškai ideologizuota, strateginis požiūris nepasiūlo.

Skirties tarp populizmo ir nepopulizmo problemą, kurią pripažįsta ir patys autoriai, bandoma spręsti įvairiai. Kennethas Robertsas siūlo keturių skirtingų populistinės organizacijos formų klasifikaciją, kuri remiasi skirtingu pilietinės visuomenės ir partinės sistemos išsivystymu įvairiose šalyse (Roberts 2006). Taip pat bandoma, naudojant Charles Ragino kokybinės palyginamosios analizės metodus, atskiriems politikams priskirti tam tikrus populistinius koeficientus, pavyzdžiui, Silvio Berlusconi atitikimas populistiniam idealui

būtų įvertintas 1, Jean-Marie Le Pen 0, o jo dukra Marine Le Pen 0,66 (Weyland 2017).

Pagrindinis strateginio požiūrio minusas yra tas, kad jame voliuntaristiškai pasirenkamas tam tikras populistinės strategijos etalonas, neapibrėžiant, kodėl būtent tai ir yra laikoma tikruoju populizmu. Taip arba atmetami koncepcijos neatitinkantys ištisi regionai ir laikotarpiai, arba nuolat pridedamos papildomos išlygos, neišvengiamai kuriančios naujus populizmo apibrėžimus. Akivaizdu, kad bet kokia politinė strategija yra savo laikmečio kūdikis, priklausomas nuo geopolitinių, ekonominių, technologinių ir kitų kontekstų, todėl strateginis populizmo apibrėžimas yra naudingas įžvelgiant, lyginant ir klasifikuojant skirtingas tendencijas ir atvejus, tačiau nesugeba pateikti argumentuotos ir operacionalios paties populizmo apibrėžties.

Iš esmės tos pačios problemos apibrėžiant populizmo ir nepopulizmo skirtis galioja ir kitai instrumentinės mokyklos atšakai, apibrėžiančiai populizmą kaip tam tikrą retorikos arba komunikacijos stilių. Populizmas čia aprašomas kaip tam tikri retorikos elementai, pavyzdžiui, lozungais paremta, supaprastinta kalba (Deiwiks 2009: 5). Toks apibrėžimas yra vienas pagrindinių priežasčių, kodėl populizmas įgauna tokias neigiamas konotacijas, nes tokios problemos kaip nedarbas, mokesčių pokyčiai ir pan. retai turi paprastus sprendimus, todėl populistai kaltinami dirbtinai supaprastinant sudėtingą socialinę ar ekonominę tikrovę. Iš esmės, tam tikri diskursyvūs elementai čia naudojami tam, kad papirkti rinkėjus, pavyzdžiui, nagrinėjant Silvio Berlusconi komunikaciją, išskiriama tai, kad jis nuolat pabrėžia, jog „Esu vienas jūsų“ (Tarchi 2002).

Prie retorinės/instrumentinės mokyklos galima priskirti ir politikos perkėlimo į televiziją ar socialinius tinklus arba politikos „mediazavimo“ (angl. *mediasation*) ir populizmo ryšius nagrinėjančius mokslininkus (Mazzoleni and Schulz 1999, Mazzoleni, Stewart and Horsfield 2003). Tokios populizmo apibrėžtys akivaizdžiai nėra pakankamos, nes bet kuri šiuolaikinė politinė jėga formuoja savo politinį diskursą daugiau ar mažiau naudoja tiek supaprastintą kalbą viešojoje erdvėje, tiek socialines medijas. Kaip pastebi L. Bielinis „Šiandien žiniasklaida dar nėra pilna politinės valdžios monopolistė, tačiau ji, kurdama bei skleisdama visuomenėje vertybinius politinius kodus, savotiškai monopolizuoja viešosios nuomonės procesus ir tokiu būdu tampa galimų realių valdžios bei visuomenės veiksmų iniciatore, primeta savo pozicijas, vertybes ir sprendimų variantus“ (Bielinis 2016: 43). Tokiu būdu beliktų konstatuoti šiuolaikinei politikai būdingą medija-populizmą ir išskirti sėkmingesnius ar mažiau sėkmingus žiniasklaidos priemonių panaudojimo atvejus.

Populistinės retorikos apibrėžties problemas, bent iš dalies bando spręsti įvairūs kiekybiniais diskurso analizės metodais paremti tyrimai, nagrinėjantys populistinių elementų dažnumą politikų kalbose (Hawkins 2009, Cranmer 2011). Tai vis dėlto nespėndžia esminės instrumentinės populizmo konceptualizacijos problemos – tautologiškumo. *A priori* pasirinkti populistinės retorikos elementai pateikiami įrodant paties populizmo buvimą ar nebuvimą, tačiau niekaip neatsakoma į klausimą, kodėl būtent jie ir charakterizuoja patį populizmo fenomeną.

2.1.3 Populizmas kaip ideologija

Iš pirmo žvilgsnio populizmo kaip ideologijos teorinis apibrėžimas neatrodo labai perspektyvus, nes akivaizdu, kad įvairios populistinės partijos atstovauja praktiškai visam ideologiniam spektrui nuo kairės iki dešinės, nuo liberalizmo iki konservatizmo. Nepaisant to, kartu su diskursyviu populizmo apibrėžimu, tai yra bene labiausiai populiarijanti populizmo konceptualizavimo kryptis (Stanley 2008, Moffitt and Tormey 2014). Įtakingiausi šios krypties atstovai Casas Mudde ir Margareta Canovan. Jie populizmo ideologinį nenuoseklumą sprendžia apibrėždami jį kaip išretėjusią ideologiją (angl. *thin-centered ideology*) – tai ideologija, kuri padalina visuomenę į dvi antagonistines grupes, liaudis prieš elitą, ir teigia, kad politika turėtų remtis tiesiogine žmonių valios išraiška (Mudde 2004: 543). M. Canovan tokią išretėjusią ideologiją vadina demokratine, kuri suprantama kaip suverenios liaudies, o ne politikų, biurokratų ar teisėjų valdymas (Canovan 2002: 33).

Toks ideologijų apibrėžimas remiasi Michaelio Freedeno ideologijų morfologija (1996), kurioje ideologijos skirstomos atsižvelgiant į jas sudarančias pagrindines (angl. *core*), gretutines (angl. *adjacent*) ir periferines koncepcijas. Pavyzdžiu, liberalizmo pagrindinė koncepcija yra laisvė, gretutinės koncepcijos – žmogaus teisės ir demokratija, o periferinė – nacionalizmas (Aslanidis 2015). Kiekvienas ideologinis įsitikinimas įgauna konkrečią reikšmę „keliaudamas“ nuo centro į periferiją. Nepaisant to, kokią konkrečią išdavą gavo konkretus įsitikinimas, jis turi išlaikyti pagrindinės koncepcijos žinią. Todėl, jeigu pvz., liberalus įsitikinimas nėra susijęs su laisve, „tai sukeltų pagrįstų abejonių ar jis iš tikrųjų yra liberalus“ (Freeden 2013: 125). Šis apibūdinimas galioja tirštosiomis (angl. *thick-centered*) ideologijoms tokioms, kaip jau minėtas liberalizmas, socializmas ar konservatizmas. Blankiosios ideologijos nuo jų skiriasi „sumažėjusia vidine integracija“ (Freeden 1996: 485) ir „ribotu pagrindu, apimančiu mažiau kaimyninių ir periferinių koncepcijų“ (Freeden 2001: 203). Išretėjusi

ideologija „turi ribotas ambicijas ir apimtį“, todėl „negali nuosekliai atsakyti į visus politinius visuomenėje kylančius klausimus“ (Freeden 1996: 545–546). Kaip tokios ideologijos pavyzdžius autorius mini nacionalizmą, feminizmą, ekologinių judėjimų programines idėjas.

Populizmo kaip išretėjusios ideologijos teorija yra kritikuotina dviem kryptimis. Pirma, kritikuotinas pats M. Freedeno apibrėžimas, antra, šio apibrėžimo pritaikymas populizmui. Pats M. Freedenas niekur nuosekliai neaprašo požymių, kurie leistų jo klasifikacijos sąvokas operacionalizuoti ir tiksliai nustatyti, kuri ideologija yra išretėjusi, o kuri tirštoji. Paliekama erdvė interpretacijoms, priklausomai nuo to, ką tyrėjas laiko didele ar maža integracija, ar ideologijos gebėjimu pateikti sprendimo kryptis visoms visuomenėje išylančioms problemoms. Iš kitos pusės, į išretėjusių ideologijų sąrašą patekti gali praktiškai bet koks *-izmas* – anti-globalizmas, euroskepticizmas, militarizmas ir t.t. Netgi pačių C. Mudde ir M. Canovan naudojamos populizmo ideologijos sudedamosios dalys, tokios kaip anti-elitizmas, gali būti laikomos atskiromis išretėjusiomis ideologijomis.

Jeigu populizmą vis dėlto laikyti išretėjusia ideologija, tokia teorinė apibrėžtis turėtų leisti palyginti populizmą su kitomis tokio tipo ideologijomis. Tai yra gana sunkiai įsivaizduojama, nes patys populistai labai retai save identifikuoja kaip populistus, jie visada yra ir dar kažkas (nacionalistai, euroskeptikai ar pan.). Netgi imant esminę anti-elitistinę populizmo dėmenį, metodologinis nuoseklumas reikalautų, kad ir jos antitezė – elitizmas – taip pat būtų savotiška išretėjusi ideologija. Tačiau akivaizdu, kad taip nėra.

Populizmo kaip ideologijos apibrėžimas iš esmės yra esencialistinis, nepaliekantis jokių mišrių variantų - politinė partija arba jos lyderis yra arba nėra populistas. Šis apibrėžimas pripažįsta tik tam tikras subkategorijas: neoliberalus populizmas, nacionalinis populizmas, agrarinis populizmas ir t.t. (Mudde and Rovira Kaltwasser 2013). Taip atsisakoma bet kokio laipsniškumo. Tačiau daugybė tyrimų (Jagers and Walgrave 2007; Hawkins 2009; Bernhard 2015; Pauwels and Rooduijn 2015) naudojančių pačias įvairiausias metodologijas demonstruoja priešingus rezultatus ir diagnozuoja būtent laipsnišką populizmo prigimtį. Paradoksalu, kad daugelis tų tyrimų operacionalizavo būtent C. Mudde ir M. Canovan siūlomas kategorijas (Aslanidis 2015: 5), tačiau atmetė esmines pačios teorinės apibrėžties prielaidas.

Šis populizmo neatitikimas tarp teorijos ir tyrimų išsprendžiamas atsisakant idiosinkretiško populizmo, kaip išretėjusios ideologijos, apibrėžimo ir laikant tyrinėtojų išskiriamus ideologijos elementus populistinio

diskursu sudedamosiomis dalimis. M. Canovan atmetą tokią galimybę, teigdama, kad:

„Diskursas – tam tikra kalba ir retorika, tam tikras paprastumo ir tiesumo stilius ar specifinės politinės nuotaikos komunikacija. Toks diskursas gali būti nagrinėjamas, tačiau ne vien tik jis. Populizmas taip pat turi centrinės koncepcijas, kurias laiko prioritetinėmis – demokratija, žmonių suverenumas, daugumos valdžia. Jų negalima atmesti, kaip tuščių retorinių frazių <...> tai yra ilgos vakarietiškos demokratinės tradicijos tąsa“ (Canovan 2002:33).

Iš esmės M. Canovan diskursu laiko populistinę retoriką, kuri šiame darbe buvo aptarta instrumentinės/retorinės populizmo teorinės apibrėžties poskyryje. E. Laclau poststruktūralistinė diskurso teorija, kuri detaliau pristatoma kitame skyriuje, nelaiko paties diskurso išimtinai retoriniu fenomenu. Ji remiasi būtent tuo, kad bet kuris diskursas turi sau būdingą logiką ir pagrindines sąvokas. Netgi pati ideologija iš esmės laikoma diskursu. Toks požiūris niekaip neprieštarauja M. Canovan išsakomai kritikai diskurso atžvilgiu, priešingai, padeda išvengti anksčiau aptartų konceptualių ir metodologinio nuoseklumo problemų.

Apibendrinus visos aptartos populizmo teorinės apibrėžties kryptys traktuoja šį fenomeną, kaip tam tikrą politikos subversiją, suprimityvinančią ar iškraipiančią „tradicinę“ ideologinę politinę veiklą. Šį požiūrį poststruktūralistinė diskurso teorija kritikuoja, pasiūlydama dvi alternatyvias hipotezes:

1) Miglotumas ir dviprasmiškumas nėra populistinio diskurso, apibrėžiančio socialinę tikrovę, defektas, bet kai kuriais atvejais pačios socialinės tikrovės būklė;

2) Retorika nėra apibrėžtos konceptualinės struktūros epifenomenas, nes jokia socialinė struktūra negali įgauti vidinio nuoseklumo, neišreikšdama jo retorinėmis priemonėmis.

Tokiu būdu, populizmas traktuojamas ne kaip kažkokia politikos iškraipymas, bet ontologiškai apibrėžia pačią politiškumo koncepciją, kurioje „nepaisant plataus termino vartojimo paplitimo, mes visur randame bendrą nuorodą į analogišką bazę – „žmones“ <...> nuoroda į „žmones“ yra esminė populizmo koncepcijos dalis“ (Laclau 1977: 165). Ši nuoroda yra esminė, tačiau nepakankama – „populistinių elementų buvimas diskurse nėra pakankamas tam, kad pats judėjimas taptų populistiniu. Tam reikia antagonistinio santykio su dominuojančiu bloku“ (Laclau 1977: 173).

Tolimesniam diskursyvos populizmo teorinės prieigos aiškinimui reikia aptarti pagrindines poststruktūralistinės E. Laclau ir C. Mouffe⁷ diskurso teorijos koncepcijas, kurių pagalba šiame darbe toliau bus konceptualizuojamas populizmo fenomenas.

2.2 E. Laclau ir C. Mouffe poststruktūralistinė diskurso teorija

Poststruktūralistinė diskurso teorija nuo labiau lingvistinių modelių skiriasi dviem pagrindiniais aspektais. Pirma, socialinių santykių sistema čia nėra laikoma grynai lingvistiniu fenomenu. Diskursyvinė struktūra yra *artikuliacinė praktika*, kuri sudaro ir organizuoja socialinius santykius, o ne paprasčiausiai kognityvinė ar kontempliacinė tikrovė. E. Laclau ir C. Mouffe taip pat atmeta kalbos, kaip stabilios, nekintančios ir visuminės struktūros apibrėžimą. Poststruktūralistinėje teorijoje, socialinis laukas yra suprantamas kaip procesų tinklas, kuriame yra kuriamos reikšmės (Jorgensen and Phillips 2002: 25).

Artikuliacija yra bet kokia praktika, kuri sukuria tokius ryšius tarp *elementų*, kad keistųsi jų identitetas. Dėl tokios artikuliacinės praktikos atsiradusi visuma ir yra vadinama diskursu. Diskurso teorija skirta nagrinėti, kaip diskurso formos struktūra yra sukuriamą ir keičiama. Tai daroma tiriant kaip artikuliacijos nuolat gamina, reprodukuoja, kvestionuoja ir transformuoja diskursus. Laclau ir Mouffe skiria atsitiktinius elementus, esančius diskurso lauke, ir būtinus *momentus*, esančius konkrečiame diskurse. Skirtingos diskurso pozicijos, atsiradusios artikuliacijos metu, vadinamos momentais. Tokius skirtumus, kurie nėra artikuluoti diskursyviai - elementais potencialiai galinčiai virsti į momentus (Laclau and Mouffe 2001 [1985]: 101).

Diskursas yra sukuriamas kaip visuma, kurioje kiekvienas ženklas yra užfiksuotas kaip momentas per ryšius su kitais ženklais. Tai padaroma per visų alternatyvių galimų prasmų, kurias galėtų turėti ženklai, pašalinimą. Taigi diskursas yra galimybių sumažinimas arba bandymas sustabdyti ženklų judėjimą (santykiyje su kitais ženklais) bei sukurti unifikuotą prasmų sistemą. Visos galimybės, kurių diskursas neįtraukia, yra vadinamos *diskursyvumo lauku*. Šis terminas apibrėžia santykių formą su kiekvienu konkrečiu diskursu. Tuo pat metu jis reiškia ir neišvengiamai diskursyvų bet kokio objekto pobūdį

⁷ Nors poststruktūralistinę diskurso teoriją E. Laclau ir C. Mouffe kūrė kartu, jos specifinį pritaikymą populizmui sukūrė būtent E. Laclau.

ir bet kokio diskurso negalėjimą galutinai ir nekintamai užfiksuoti prasmes (Laclau and Mouffe 2001 [1985]: 111).

Diskursai⁸ gali būti sujungiami pasitelkiant dvi pagrindines logikas: skirtumų ir lygiavertiškumo. *Skirtumų logika* reiškia būdą, kuriuo sujungiami diskurso momentai per jų savitarpio skirtumus. Taip sukonstruojama santykių visuma, o skirtuminiai santykiai tarp diskursyvinių momentų yra esminiai apibrėžiant pačių diskursų identitetą. *Lygiavertiškumo logika* iš skirtingų elementų konstruoja lygiavertiškų identitetų grandinę, kuri išreiškia tam tikrą šių identitetų panašumą. Tačiau tai nereiškia, kad yra sukuriamas vienas įprastinis identitetas tarp lygiavertiškų identitetų, nes jie yra panašūs vienu aspektu, bet skirtingi kitais. Kaip pavyzdį galima pateikti Didžiosios Britanijos konservatorių ir leiboristų partijas, kurios savo identitetus konstruoja per abipusius skirtumus, tačiau Antrojo pasaulinio karo metais suvienijo pajėgas vadovaujantis lygiavertiškumo logika, taip išreikšdamos savo principinį ir vienijantį nesutapimą su nacistine ideologija (Howarth 2000: 103).

Santykis tarp skirtumų ir lygiavertiškumo logikos yra neišsprendžiamas. Diskursyvius identitetus apibūdina tiek jų ženklų grandinės, kurios pabrėžia skirtuminę vertę, tiek ženklų grandinės, kurios pabrėžia lygiavertiškumą. Politinėse kovose, siekiant sėkmės, dominuoja viena iš šių logikų. Lygiavertiškumo logikos dominavimas supaprastina socialinę ir politinę erdvę, ribodamas skirtumų svarbą. Skirtumų aukojimas dėl panašumų reiškia prasmės praradimą, nes prasmė yra neišvengiamai susijusi su skirtumais (Laclau and Mouffe 2001 [1985]: 97).

Kiekvienas konkretus diskursas yra sukuriamas kaip bandymas dominuoti diskursyvumo lauke plečiant ženklų grandines, kurios iš dalies fiksuoja prasmę. Tokie privilegijuoti diskursyviniai taškai, kuriuose reikšmė yra iš dalies fiksuota, vadinami *mazginiais taškais*. Aplink juos yra sutvarkomi kiti taškai, kurie įgauna savo prasmę santykyje su mazginio tašku. Tai yra tuščias signifikantas arba grynasis ženklas be referento (Laclau and Mouffe 2001: 113). Tokius mazginius taškus kaip *Dievas*, *tauta*, *demokratija* ar *klasė* charakterizuoja ne jų prasmės gilumas, bet tam tikra turinio tuštuma, kuri

⁸ Diskursas yra prasmės fiksacija tam tikrame socialiniame lauke remiantis mazginio tašku. Nors praktikoje diskursų kaip ir socialinių laukų yra begalybė, tačiau kolektyvinių identitetų prasmės fiksacijas politiniame lauke įtakoja ribotas mazginių taškų skaičius, kurį paprastumo dėlei, galima prilyginti vyraujančioms ideologijoms.

leidžia struktūriškai apjungti diskursą. Tokia reikšmės fiksacija visada yra dalinė dėl „socialinio atvirumo“, kurį sukuria nuolat pasipildantis diskurso ir diskursyvumo lauko santykis (Laclau and Mouffe 2001 [1985]: 113).

Kai vyksta kova tarp diskursų, tampa aišku, kad skirtingos politinės ar socialinės jėgos bando įtvirtinti tam tikrą visuomenės organizavimo būdą. Jeigu tokia kova nevyksta, socialinės praktikos gali atrodyti tokios natūralios, kad alternatyvos tampa sunkiai įsivaizduojamos. Tokie diskursai, kurių neišvengiamas atsitiktinis pobūdis yra pamirštas, diskurso teorijoje vadinami *objektyviais*. Tai nereiškia, kad vėl sukuriamas atskyrimas tarp objektyvumo ir politikos. Objektyvus diskurso pobūdis yra politinių procesų ir kovų istorinė pasekmė – *nuosėdinis* (angl. - *sedimented*) diskursas (Jorgensen and Phillips 2002: 36). Nuosėdinis diskursas šiuo atveju reiškia, kad atsitiktinės diskursyvios formacijos yra institucionalizuotos į socialines institucijas tokiu mastu, kad jų egzistavimas nebekvestionuojamas. Tokiose institucijose dalykų valdymas pakeitė „žmonių“ valdymą. Nusėdimas šiuo atveju yra priešingas perkėlimui, nes jis reiškia stabilų diskursą, kurio prasmė yra santykinai užfiksuota. Dėl šio užfiksavimo nuosėdinės prasmės, susijusios su hegemonine politika, yra depolitizuojamos (Howarth and Torfing 2005: 96).

Hegemonijos koncepcija įsiterpia tarp objektyvumo ir politikos. Taip, kaip objektyvus diskursas gali tapti vėl politiniu, taip ir tam tikri politiniai klausimai gali išnykti, kai viena dominuojanti perspektyva yra natūralizuojama. Perėjimas nuo politinio konflikto iki objektyvumo vyksta per hegemonines intervencijas, kai alternatyvus pasaulio supratimas yra suspenduojamas, taip prieinant prie vienintelės perspektyvos natūralizacijos. Taigi objektyvumas tėra tariamas, todėl diskurso teorija prilygina jį ideologijai. Visos prasmės yra nestabilios ir visi diskursai yra įmanomi (atsitiktiniai), objektyvumas tik slepia atsitiktinumą, tuo pačiu slėpdamas alternatyvias galimybes, kurios kitu atveju būtų matomos. Dar daugiau, kadangi visos socialinės sistemos yra fundamentaliai politinio pobūdžio, jos visada yra pažeidžiamos tų jėgų, kurios buvo neįtrauktos apibrėžiant politinę sandarą (Howarth 2000: 104).

E. Laclau ir C. Mouffe diskurso teorijos požiūriu *socialiniai antagonizmai* atsiranda, kai skirtingi identitetai abipusiškai vienas kitą neigia. Nors subjektas ir visada turi skirtingus identitetus, jų tarpusavio santykiai nebūtinai yra antagonistiniai, pavyzdžiui žmogus yra policininkas ir turintis tam tikras politines pažiūras, šie identitetai vienas kitam neprieštarauja tol, kol jam neįsako išvaikyti mitingo, kuriam jis pats pritaria, tokiu būdu santykiai tarp šių dviejų identitetų tampa antagonistiniais. Du identitetai teikia prieštaraujančius reikalavimus elgesiui tam tikroje situacijoje, taip

blokuodami vienas kitą. Individualūs diskursai, kurie sudaro kiekvieną identitetą, yra vienas kito diskursyvinio lauko dalys. Kai atsiranda antagonizmas, viskas, ką individualus diskursas pašalino, grasina pačiam diskurso egzistavimui ir stabiliai prasmų fiksacijai. Taigi, antagonizmai atsiranda ten, kur diskursai susiduria. Antagonizmus gali išspręsti hegemoninis įsikišimas. Hegemoninė intervencija galios pagalba gražina situacijos nedviprasmiškumą. Tokiu būdu, jeigu policininkas pakluso įsakymui, politinio aktyvisto identitetas buvo pašalintas per hegemoninę intervenciją.

Hegemonijos apibrėžimas yra panašus į diskurso, nes abudu terminai reiškia elementų fiksaciją momentuose. Tačiau hegemoninė intervencija pasiekia fiksaciją tarp antagonistiskai susidūrusių diskursų. Vienas diskursas yra pašalinamas iš diskursyvinio lauko, kuriame kitas diskursas jį nugalė (išskaido), reartikuluodamas jo elementus. Hegemoninė artikuliacija pavyksta, jeigu vienas diskursas pradeda dominuoti – antagonizmas yra išsprendžiamas. Pavyzdžiui, Pirmame pasauliniame kare hegemoninė *piliečių* diskurso artikuliacija tarp prancūzų ir vokiečių nugalėjo *darbininkų* diskursą – vokiečių darbininkai kariavo prieš prancūzų darbininkus. Tokiu būdu, hegemoninė intervencija yra procesas, vykstantis antagonizmo sąlygomis ir įtvirtinantis vieną kažkurį diskursą (Jorgensen and Phillips 2002: 47).

Hegemoninėse artikuliacijose dažniausiai egzistuoja tam tikras galios ir spaudos elementas. Jos apima identiteto neigimą arba blokavimą dviem būdais. Pirmiausiai tai yra alternatyvių prasmų ir nuomonių neigimas. Antra, tai tų asmenų, kurie identifikuoja su tokiais nuomonėmis neigimas. Būtent identiteto neigimas ir sukelia socialinį antagonizmą diskurso teorijoje (Torfing 1999: 120). Socialinis antagonizmas čia nėra suprantamas tradicine marksistine prasme, kaip socialinių agentų, kurių identitetai ir interesai yra pilnai susiformavę, kova. Tokiu atveju socialinį antagonizmą būtų galima paaiškinti tiriant konflikto priežastis, sąlygas ir sprendimus. Priešingai, čia socialiniai antagonizmai atsiranda, kai socialiniai agentai, kurių identitetas yra sutrikdomas (angl. *dislocated*) sukonstruoja „priešą“, kuris yra už tai atsakingas (Howarth 2000: 105).

Pagal vyraujančias logikas socialinius antagonizmus galima skirstyti į du tipus – populistinį ir demokratinį⁹. Populiarusis antagonizmas atsiranda, kai

⁹ Demokratinis reikalavimų pobūdis E. Laclau teorijoje niekaip nesusijęs su dabartiniu demokratinio režimu. Tai yra grynai deskriptyvus apibūdinimas, kuris reiškia, kad reikalavimas yra nukreiptas prieš sistemą ir pats jo atsiradimas signalizuoja

visuomenėje dominuoja lygiavertiškumo logika ir didelę įtaką visuomenės struktūrai daro tam tikras socialinis antagonizmas. Šios logikos atsiradimas bus paaiškintas kitame skyriuje.

2.3 Populizmo atsiradimo prielaidos

Prieš apibrėžiant populizmo reiškinį, reikia pasirinkti minimalų analizės objektą. Jeigu tokiu objektu laikytume grupę, tada populizmas būtų ideologija arba mobilizacijos tipas, apibūdinantis jau apibrėžtą vienetą - tam tikra grupės išraiška, kuri yra atskira nuo pačios socialinės tikrovės. Toks požiūris sukeltų tas pačias jau minėtas ankstesniame skyriuje problemą – įvairių deskriptyvių savybių vardinimą, neleidžiantį suformuluoti bent kiek operacionalios koncepcijos. Kitas galimybė yra laikyti populizmą būdu, kuriuo pati grupė ir yra konstruojama. „Žmonės“ nėra kažkokia ideologinė išraiška, bet realūs ryšiai tarp socialinių veikėjų. Tai yra vienas, tačiau, žinoma, ne vienintelis būdas konstruoti grupės vieningumą. Todėl, norint apibrėžti būtent populistinės artikuliacijos specifiškumą, mums reikia mažesnių vienetų negu grupės.

Mažiausia toks tyrimo, atsispiriančio nuo „žmonių“ politinio subjekto konstravimo, analizės vienetas būtų *politinio reikalavimo* kategorija. Įsivaizduokime grupę „žmonių“, kuriuos vienija tam tikras nepasitenkinimas. Pavyzdžiui tai galėtų būti mokytojai, kurie yra nepatenkinti jiems mokomais atlyginimais. Jeigu jų reikalavimas pakelti algas yra patenkinamas, viskas tuo ir pasibaigia. Tačiau jeigu ne, tam tikros „kaimyninės“ grupės¹⁰, tarkim

tam tikrą kažkokios socialinės grupės išskyrimą. Šio apibūdinimo pradinis taškas yra marksistinė buržuazinės-demokratinės revoliucijos kategorija. Demokratija čia susijusi su buržuazijos kova prieš feodalizmą, taigi demokratiniai reikalavimai buvo buržuaziniai ir susiję su liberalaus demokratinio režimo kūrimu. Skirtingai nuo jų socialistiniai reikalavimai, jau įsivyravus liberalizmui, turėjo peržengti šia ribas ir siekti tolimesnės komunistinės santvarkos. Taigi, feodalizmo rėmuose socialistinės jėgos turėjo remti buržuazines-demokratinės revoliucijas tam, kad įsivyrautų progresyvesnė kapitalistinė santvarka. Istoriskai ši perspektyva nepasitvirtino, buržuazija (pavyzdžiui, Pietų Amerikos atveju) buvo per silpna ir/arba nenorėjo vykdyti demokratinės revoliucijos. Tapo akivaizdu, kad yra įmanomos įvairios socialinių agentų ir jų tikslų artikuliacijos, o liberalių institucijų gynimo nuo autoritarinių režimų, niekaip negalima pavadinti grynai buržuaziniu. Joks reikalavimas savyje neturi iš anksto numatyto likimo. Santykis tarp demokratinų reikalavimų ir liberalizmo ar socializmo, institucinio *status quo* ar revoliucijos yra esmingai atsitiktinis. Būtent šis prieš sistemą nukreipto reikalavimo potencialas ir reiškia demokratinį jo pobūdį.

¹⁰ „Kaimyninės“ šiuo atveju reiškia panašiu metu keliančios reikalavimus.

pensininkai ar policininkai, kurios lygiai taip pat turi nepatenkintų reikalavimų, gali būti pradėtos suvokti kaip sąjungininkės. Jeigu laikui bėgant, institucinė sistema nesugeba su tais reikalavimais susitvarkyti skirtuminiu būdu (patenkinant kiekvieną reikalavimą atskirai nuo kitų), tarp jų formuojasi lygiavertiškumo grandinė, kuri gali sukurti tam tikrą antagonistinę liniją tarp institucinės sistemos ir „žmonių“. Reikalavimai, kurie nepaisant to ar yra patenkinami ar ne, lieka izoliuotais, E. Laclau teorijoje vadinamas *demokratiniais* reikalavimais. Tuo tarpu reikalavimų grupė, kurie lygiavertiškumo grandinės pagalba sukonstruoja platesnį socialinį subjektyvumą – *populistiniais* reikalavimais. Būtent jie apibrėžia „žmones“ kaip potencialų istorinį ir politinį veikėją. Taip galime apibrėžti pirmas dvi populizmo atsiradimo prielaidas:

1) Antagonistinės priešpriešos tarp „žmonių“ ir institucinės galios atsiradimą;

2) Lygiavertiškų reikalavimų artikuliaciją, kuri leidžia sukurti „žmonių“ subjektą.

Trečioji prielaida atsiranda, kai politinė mobilizacija pasiekia aukštesnį lygį. Tai įvairių reikalavimų unifikacija, kurių lygiavertiškumas, iki šio taško, tebuvo suvokiamas kaip miglotas solidarumo jausmas (Laclau 2005: 72-77).

Demokratiniai reikalavimai nepatenka į lygiavertiškumo grandines dėl to, kad jie yra patenkinami. Tokie reikalavimai yra įtraukiami į institucinę/diferencinę socialinę tikrovę. Tokiu būdu, mes turime du būdus, kuriais pastaroji yra konstruojama – arba per partikuliarumo (partikuliaraus reikalavimo) tvirtinimą, kurio ryšiai su kitais partikuliarumais yra skirtuminės prigimties (pabrėžiami ne pozityvumai, bet skirtumai), arba per dalinį partikuliarumo atsisakymą, pabrėžiant, kad visi partikuliarumai turi tam tikrus lygiavertiškumus. Šis antrasis būdas, savyje apima antagonistinės perskyros susidarymą, tuo tarpu pirmasis ne. Kaip jau buvo minėta, pirmasis socialinės tikrovės konstravimo būdas E. Laclau teorijoje vadinamas *skirtumų*, antrasis *lygiavertiškumo* logikomis.

Tiek skirtumai, tiek lygiavertiškumai nuolat veikia vieni kitus. Pavyzdžiui, idealiai veikiančioje gerovės valstybėje tik skirtumų logika yra pripažįstama kaip legitimus socialinės tikrovės konstravimo būdas. Tokioje visuomenėje, kuri yra suvokiama kaip nuolat besiplečianti sistema, kurioje su visais socialiniais reikalavimais susidorojama skirtingai, nėra jokios galimybės sukurti vidinį antagonizmą. Neįmanoma tokios visuomenės atskirti nuo jos pačios. Gerovės valstybei kenkiantys reiškiniai – tokie, kaip nekontroliuojamas kapitalizmas ar finansų rinkos, leidžia už ją kovojantiems

žmonėms nebent kurti kolektyvinius lygiavertiškumo logika paremtus darinius, kurie būtų orientuoti į išorę - gintų valstybę, nuo išorinių grėsmių. Iš lygiavertiškumo logikos požiūrio taško situacija yra panaši. Lygiavertiškumas gali susilpninti, bet negali panaikinti skirtumų.

Skirtumą tarp populistinės ir institucinės totalizacijos E. Laclau randa hegemoninių signifikantų arba mazginių taškų, aplink kuriuos yra struktūruojamos diskursyvinės formacijos, išraiškose. Tiek skirtumai, tiek lygiavertiškumai egzistuoja abiem atvejais, tačiau instituciniu atveju diskursyvinės formacijos ribas bandoma sutapatinti su pačios visuomenės ribomis. Skirtumų principas pats tampa dominuojančiu lygiateisiškumu homogeniškoje socialinėje erdvėje. Populizmo atveju, vyksta atvirkštinis procesas, antagonizmas skaido visuomenę į dvi stovyklas. „Žmonės“, šiuo atveju, yra kažkas mažiau už visų visuomenės narių totalybę – tai yra dalinis komponentas, kuris siekia būti suvokiamas kaip legitimu totalybė. Tam, kad atsirastų „žmonės“ - plebėjai (šiuo atveju reiškiantys pačią „nepatenkintųjų“ kategoriją) turi teigti, kad jie yra vienintelis legitimus populus – partikuliarumas, kuris nori veikti kaip totalybė. Instituciniame diskurse skirtumai yra vienintelis legitimus lygiavertiškumas – visi skirtumai yra lygiavertiškai validūs platesnėje totalybėje.

Populizmo atveju pasipriešinimas galiai reikalauja tam tikros *pozityvios simbolinės išraiškos*. Tai yra perėjimas nuo demokratinių reikalavimų iki populistinių. Patenkinusi demokratinius reikalavimus institucinė santvarka plečia jau egzistuojančią hegemoninę formaciją, tuo tarpu populistiniai meta jai iššūkį (Laclau 2005: 77-83).

Kaip jau minėta, daugelio socialinių reikalavimų nepatenkinimas leidžia nuo izoliuotų demokratinių reikalavimų pereiti prie lygiavertiškų populistinių. Galima sakyti, kad harmoningame socialiniame kontinuuame atsiranda *stygius* – dingsta visuomenės pilnatvė. „Žmonių“ konstravimas ir yra bandymas įvardinti šią dingusią pilnatvę. Be šio socialinės tvarkos lūžio, kad ir koks minimalus jis būtų savo užuomazgoje, nėra jokios antagonizmo galimybės. Šis stygius yra **pirmoji kategorija**, be kurios neįmanomas antagonizmas ir populizmas. **Antroji** yra to stygiaus priežastis – galios, kuri nepatenkina iškeltų reikalavimų, įvardinimas. Populistiniai reikalavimai bando dezintegruoti simbolinę visuomenės sistemą. Jie vis mažiau remiasi prieškonfliktine skirtumine sistema ir pradeda konstruoti naują identitetą. Priešo identitetas taip pat priklauso nuo naujojo konstravimo proceso. Demokratiniai reikalavimai visada yra pakankamai konkretūs ir nukreipti prieš pavyzdžiui, vietinę savivaldybę, universitetą, ar tam tikrą ministeriją. Tuo tarpu, populizmui apjungus visus reikalavimus į lygiavertiškumo

grandinę, šis priešas tampa vis labiau abstraktus. Dėl to, vidinio politinio konflikto ribos tampa vis mažiau apibrėžtos ir gali kisti įvairiomis kryptimis.

Populizmas padalina socialinę sceną į dvi stovyklas. Šis padalinimas numato, kad atsiranda *privilegiuoti signifikantai (mazginiai taškai)*, kurie savyje kondensuoja visos antagonistinės stovyklos signifikaciją. Tai apima tiek priešišką polių (pavadintą režimu, oligarchija, elitu ar pan.), tiek besipriešinančius autsaiderius („paprastus žmones“, tautą ar pan.). Šie privilegiuotų signifikantų pavadinimai gali įgauti pačias įvairiausias, kartais paradoksalias prasmes ir varijuoja priklausomai nuo konteksto. Šiame kondensacijos procese reikia skirti du aspektus: ontologinį diskursyviai konstruojamos socialinės perskyros vaidmenį ir ontinį turinį, kuris tam tikromis aplinkybėmis vaidina tą vaidmenį. Tam tikru metu ontinis turinys gali išnaudoti visas galimybes atlikti tą vaidmenį, tačiau taip nepanaikinant pačios perskyros reikalingumo. Atsižvelgiant į tai, kad santykis tarp ontiško turinio ir ontologinės funkcijos yra neapibrėžtas, šią funkciją gali atlikti signifikantai, įgaunantys radikalai priešingą politinę prasmę. Todėl tarp kairiojo ir dešiniojo populizmo egzistuoja „niekieno žemė“, kurią konkretūs politiniai judėjimai dažnai kerta.

Trečioji kategorija apima įtampą populistinių reikalavimų rinkinyje tarp skirtumų ir lygiavertiškumo. Demokratiniai reikalavimai populistiniame rinkinyje iš vienos pusės įgauna daugiau svorio. Jie liaujasi būti trumpalaikiais, bet įgauna tai, ką A. Gramsci vadino kovos dėl pozicijos statusą, užtikrinantį ilgalaikį jų gyvavimą. Iš kitos pusės, akivaizdu, kad populistinio judėjimo transformacijos yra sunkiai nuspėjamos, todėl niekas negarantuoja, kad tie reikalavimai visiškai arba iš dalies nebus paaukoti, bandant išsaugoti bendrumą. Tam tikros populistinės logikos tendencijos bus apžvelgtos kituose šio skyriaus skirsniuose, tačiau jau dabar reiktų pabrėžti, kad ribiniu atveju, kai politinė sistema sugeba diferencijuoti ir patenkinti visus reikalavimus, dingsta ir lygiavertiškumo grandinė. Tuo pačiu dingsta antagonistinė priešprieša dalinanti visuomenę ir populizmas (Laclau 2005: 77:93).

2.4 Populizmo vidinė struktūra: vardo priskyrimas, afektas ir politinė logika

Susidarant lygiavertiškumo grandinei turi atsirasti kažkoks vardiklis, įprasminantis visą judėjimą. Kadangi jis turi atsirasti iš pačio judėjimo (reikalavimų grandinės) vidaus, jis tegali būti partikuliarus reikalavimas, kuris dėl tam tikrų aplinkybių įgauna pagrindinį vaidmenį. Tokio vardiklio atsiradimui svarbiausi yra du aspektai:

1) Reikalavimas, ties kuriuo kristalizuojasi populistinis identitetas, savaime tampa dviprasmišku. Iš vienos pusės jis išlieka partikuliariu reikalavimu, iš kitos žymi visą lygiavertiškų reikalavimų grandinę – platesnį universalų simbolį. Pavyzdžiui, subyrėjus Sovietų Sąjungai, *laisva rinka* rytų Europos valstybėms reiškė kur kas daugiau, negu ekonominė sistema. Per lygiavertiškumo grandinės šis simbolis apėmė ir biurokratinio valdymo pabaigą, pilietines teises ir pan. Kuo silpnesnis¹¹ yra toks reikalavimas, tuo labiau jis priklauso nuo priskyrimo populizmo grandinei; bei priešingai, kuo jis yra stipresnis, tuo jo priklausomybė nuo lygiavertiškumo artikuliacijos yra mažesnė. Tokios priklausomybės nutraukimas, gali dezintegruoti visą populistinį judėjimą.

2) Kuo yra platesnė lygiavertiškumo grandinė, tuo mažiau mazginiai taškai yra susiję su konkrečiais reikalavimais. Tokia lygiavertiškumo grandinė tampa ekstensionaliai platesnė, nes apima daugiau reikalavimų, bet intensionaliai silpnesnė, nes turi atsisakyti partikuliaristinio turinio, norėdama atspindėti heterogenišką tikrovę. Populistas identitetas veikia kaip tuščias signifikantas. Šiuo atveju, nereikia maišyti tuštumo su abstrakcija ir nesuvokti šio bendro vardiklio, kaip tam tikros pozityvios savybės, būdingos visoms grandinės dalims. Lygiavertiškumo grandinės reikalavimų nesieja joks pozityvumas išskyrus tai, kad reikalavimai lieka nepatenkinti.

Pavyzdžiui, radikalios visuomenės suirutės metu dažniausiai pasigirsta reikalavimai įvesti *tvarką*. O kokia konkrečiai tai bus tvarka yra antraeilės svarbos dalykas (galima paimti ir kitus panašius terminus kaip *tiesa*, *laisvė* ar *lygybė*). Apibrėžti tą reikalaujamą „tvarką“ būtų laiko švaistymas. Semantinis tokių terminų vaidmuo nėra formuoti pozityvų turinį, šie terminai funkcionuoja kaip visuomenės pilnatvės, kurios nėra, įvardijimas. Tai yra būtent tušti, o ne abstraktūs terminai. Pavyzdžiui, diskusija, ar „teisinga“ visuomenė gali būti pasiekta įvedus fašistinę arba socialistinę tvarką, neįmanoma remiantis logine dedukcija, prieš tai nesusitarus dėl abiem pusėms priimtino termino „teisingumas“ reikšmės. Grandys, susiejančios diskursyvinius elementus šiuose terminuose yra ne loginės/konceptualios, bet atribucinės/performatyvios. Lygiavertiškumo grandinės turi būti išreikštos per *cathesis*¹² singuliarų elementą ne todėl, kad tai būtų abstrakti bendra savybė,

¹¹ Reikalavimo silpnumas ar stiprumas šiuo atveju reiškia jo mobilizacinį potencialą: kiek, atskirtas nuo kitų reikalavimų, ji yra svarbus mobilizuojamai visuomenės grupei.

¹² Mentalinės energijos investicija tam tikrai idėjai, asmeniui ar objektui.

kuri slepiasi po visais nepasitenkinimais, bet todėl, kad tai ir yra performatyvi operacija, kuri kuria pačią grandinę.

Tuščias signifikantų, kurie suvienija populistinę stovyklą, pobūdis nėra susijęs su ideologiniu ar politiniu naivumu ar neišsivystymu. Tai reiškia elementarų faktą, kad bet kokia populistinė manifestacija vyksta radikaliai heterogeniškoje socialinėje aplinkoje. Populistiniai simboliai, žinoma, atspindi tam tikrus demokratinius reikalavimus, tačiau pats išraiškos mediumas negali būti redukuojamas iki jų (Laclau 2005: 93-100).

Toks sujungimo taškas, arba naudojant Lacano terminologiją - *point de capiton*, kurio vardas suvienija diskursyvinę formaciją neturi savo pozityvaus identiteto. „Jeigu laikome, kad *point de capiton* yra mazginis taškas, tai toks prasmų mazgas nereiškia paprasčiausiai esmingiausio žodžio - žodžio, kuriame sukondensuotas visas lauko, kurį jis apjungia, prasmės turtingumas. *Point de capiton* yra žodis, kuris yra *žodis* pačiame signifikanto lygmenyje, apjungiantis duotąjį lauką ir apibrėžiantis jo identitetą, kitaip sakant, tai žodis, į kurį referuoja patys „dalykai“, atpažindami savo vienybę“ (Žižek 1989: 94-5). Kaip pavyzdį galima pateikti Coca-Colos reklamą „Coke yra-Amerika“. Jos negalima prasmingai apversti „Amerika yra Coke“¹³, nes Coca-Colos vienintelis vaidmuo yra grynasis signifikantas, kuriame kristalizuoja Amerikos identitetas. Objekto identitetas ir vieningumas atsiranda per patį vardo priskyrimo (angl. *naming*). Tai įmanoma tik tada, kai vardo priskyrimas nesiremia nei aprašymu, nei prieš anksčiau įvykusi priskyrimu. Toks signifikantas turi būti ne tik atsitiktinis, bet ir tuščias.

Populizmo atveju be mazginio taško nebūtų pačios diskursyvinės konfigūracijos. Be Coca-Colos, remiantis ankstesniu pavyzdžiu, amerikoniškumas nebūtų išsisklaidžiusių temų rinkinys¹⁴, kurio nebūtų įmanoma artikuliuoti prasmingoje totalybėje. Būtent tai mes ir matome populistiniuose identitetuose - be lygiavertiškumo grandinės sujungimo taško, tokia grandinė nebūtų iliuzinė.

Kitas klausimas, liečiantis vardo priskyrimą, yra ryšys tarp universalumo ir partikuliarizmo apsprendžiant sujungimo taško identitetą. Tuščias signifikantas reiškia vietą signifikacijos sistemoje, kurios neįmanoma

¹³ Šiuo atveju, mes gautume dviejų tuščių signifikantų referenciją vienas į kitą, be jokio turinio, pavyzdžiui, tiesa yra laisvė.

¹⁴ Tai nereiškia, kad Coca-Cola yra vienintelis tuščias signifikantas, kuriuo yra išreiškiamas amerikoniškumas. Tai taip pat, nereiškia, kad kažkoks simbolis naudojamas, kaip tuščias signifikantas, kitame kontekste negali būti naudojamas, kažkokiais elementariais savybei, ar daiktui išreikšti.

reprezentuoti. Būtent ta prasme ji ir išlieka tuščia, tačiau ši tuštuma yra signifikuojama, nes mes susiduriame su tuštuma signifikacijos viduje. Populizmo atveju, identitetas yra išreiškiamas per daugelio neišpildytų reikalavimų lygiavertiškumą – visuomenės pilnatvė yra nepasiekiamą (tuščia). Jeigu tuštumos signifikantas neturi jokios partikuliarios lokacijos, tačiau tik tą, kuri yra susieta su bet kuriuo signifikatu signifikacijos aibėje, tai reiškia, kad tai yra visiškai pasiektos totalybės pavadinimas. Populistinio judėjimo totalizacija – diskursyvinė pilnumos/tuštumos kristalizacija – gali atsirasti tik tada, kai dalinis turinys apsiima reprezentuoti universalumą, kuris niekada nėra bendramatiškas.

Kalba kaip skirtumų sistema yra archetipinė tokios simbolinės tarpusavio priklausomybės išraiška. Pirmą heterogeniškumo išraišką atsiranda, kai sistema negali susitvarkyti su tam tikru partikuliariu reikalavimu. Heterogeniškumas yra tai, kas neturi jokios diferencinės lokacijos simbolinėje tvarkoje. Lygiavertiškumo grandinėje reikalavimai nebėra sujungti/atskirti vieni nuo kitų simbolinėje sistemoje, nes būtent šią simbolinę sistemą jie ir pakeičia. Tačiau jie nesijungia spontaniškai, nes jų specifiškumas gali būti visiškai heterogeniškas. Iš pradžių silpną lygiavertiškumo ryšį tarp jų sukuria tik pats institucinės sistemos nesėkmės faktas. Šio lygiavertiškumo asambliažo vieningumas priklauso išimtinai nuo įvardinimo produktyvumo. Šis produktyvumas kyla iš vardo kaip grynojo signifikanto operacionalumo, o ne kažkokios konceptualinės išankstinės vienybės.

Apibendrinant, populizmo atsiradimas reikalauja perėjimo nuo izoliuotų heterogeniškų reikalavimų iki globalaus reikalavimo. Šis perėjimas suformuoja politines ribas, ir diskursyvinę galios, kaip antagonistinės jėgos, konstrukciją. Kadangi šis perėjimas neatsiranda kaip pačių reikalavimų analizės išdava – nėra jokios loginio, dialektinio ar semiotinio perėjimo iš vieno lygio į kitą – atsiranda kai kas kokybiškai naujo, E. Laclau teorijoje vadinamo *afektu* (arba *radikalia investicija*). Afektas žymi investavimo vietas, kurios užtikrina prasmes ir veikia kaip mazginiai taškai. Jis yra kokybiškai diferencijuotas ir nesupaprastinamas momentas. Afektyvus investavimas tokiu būdu pats kuria tam tikrus ženklus, metaforas, kurios organizuoja visą diskursyvų lauką. Signifikavimo operacijos gali paaiškinti formas, kurias tas investavimas įgyja, tačiau ne galias, kurias jį kuria. Kai tam tikras judėjimas tampa investavimo objektu (panašiai kaip meilės objektu) šis investavimas būtinai priklauso afekto tvarkai. Afektas nėra kažkas, kas egzistuoja pats savaime, jis yra sukuriamas per skirtingas signifikavimo grandines. Visa socialinė visuma priklauso nuo signifikacinės ir afektinės dimensijų, tačiau populistiniai identitetai yra labai specifinė visuma – ne

susidedanti iš dalių, o tokia, kurioje dalis veikia kaip visuma (Laclau 2005: 93-117).

Populizmas nėra politinio judėjimo tipas, kurį galima apibrėžti pagal jį sudarančių asmenų socioekonominės charakteristikas ar pagal ideologinę orientaciją. Tai yra politinė logika. Logika yra tam tikro horizonto kūrimo taisyklių rinkinys, kuriame vieni objektai yra reprezentuojami, o kiti atmetami. Galima kalbėti apie rinkos logiką, teisės logiką, ekologinę logiką ar netgi šachmatų logiką, tačiau politinė logika turi kai ką specifiško – kai socialinė logika yra susijusi su paklusimu taisyklėms: politinė logika siejasi su socialumo kūrimu. Šis kūrimas yra susijęs su socialiniais reikalavimais ir implikuoja socialinius pokyčius. Pokyčiai, savo ruožtu, vyksta per lygiavertiškumo ir skirtumų artikuliacijas. Kai lygiavertiškumo artikuliacijos apjungia daugelį reikalavimų ir sukuria visuomenėje antagonizmą, nukreiptą prieš institucionalizuotą¹⁵ „kitą“, nepaisant kokias ideologines ar socialines konotacijas šie reikalavimai apimtų, gimsta populizmas.

Afektas reiškia radikalų pertraukiamumą tarp objekto ir šalia esančio objekto, jį galima suvokti tik per diferencinio radikalaus investavimo prizmę. Populistinio judėjimo identitetas, tokiu būdu, konstruojamas per tokią struktūrinę seką:

- 1) Mitinės pilnatvės - pilnai harmoningos visuomenės - paieškos.
- 2) Daugelio dalinių poreikių fazė, kurių vienas kažkuriuo momentu įkūnija galutinai nepasiekiamą pilnatvę.
- 3) Įkūnijimas (angl. *embodying*) šiuo atveju reiškia įvardinimą, tačiau kadangi tas įvardinamas dalykas yra nepasiekiamas pilnatvė (tai, kas neturi savaiminės egzistencijos), įkūnijantis dalykas pats tampa radikalaus investavimo objektu. Pavyzdžiui, Lietuvos atsikyrimo nuo Sovietų Sąjungos kontekste Sąjūdis įkūnijo šią harmoningos visuomenės nepasiekiamą pilnatvę.

Politinio lauko atveju ši seka įgyja tokį pavidalą: tam tikras reikalavimas, kuris pačioje pradžioje buvo tik vienas iš daugelio, tam tikru metu užima pagrindinę poziciją bei įvardina visą judėjimą, peržengdamas savo paties ribas. Kai demokratinis reikalavimas pereina šias fazes, jis tampa populistiniu, tačiau tai atsitinka ne dėl jo pirminio materialaus partikuliarumo. Kai tampa mazginiu sublimacijos tašku, jo „vardas“ atsisieja nuo koncepcijos, signifikantas nuo signifikato. Be šio atsisiejimo nebūtų ir populizmo.

¹⁵ Kai priešas, žinoma, nebūtinai įvardinama pati institucinė sistema, tai gali būti ją „uzurpavę“ vidaus ar išorės priešai.

Lygiavertiškumo logika ne sunaikina skirtumus, bet įrašo jas į save. Kadangi toks perkėlimas yra populistinio judėjimo pagrindas, bet koks populizmas bus dviveidis: jis griaus esančią tvarką ir bandys įvesti tam tikrą tvarką ten, kur yra tas perkėlimas. Kadangi bet kokia institucinė sistema yra bent iš dalies „erzinanti“, visada yra palaikančių jai iššūkį metantiems, kad ir kokios būtų to formos ar priežastys. Bet kokioje visuomenėje yra užslėptas anti-*status-quo* jausmas, kuris gali išsikristalizuoti į tam tikrus simbolius, nepriklausomai nuo jų formų ar politinės artikuliacijos (Laclau 2005: 117-124).

Kaip jau buvo minėta, lygiavertiškumo grandinė reikalavimams suteikia solidumo ir stabilumo, tačiau apriboja jų autonomiją, nes jie turi veikti pačios grandinės strateginių parametrų ribose. Įtampa tarp šių dviejų momentų yra būdinga bet kokiam „žmonių“ kaip istorinio agento konstravimuisi. Šis dvigubas partikuliarių reikalavimų subordinacijos ir autonomijos persidengimas turi tam tikras ribas. Grandinė gali gyvuoti tol, kol egzistuoja ši įtampa, tačiau jeigu vienas iš polių įsivyrąja, visiškai ji dezintegruojasi. Vienašališkas subordinacijos momentų įsigalėjimas, nebeleidžia grandinei būti demokratinų reikalavimų pagrindu. Tokia situaciją pavyzdžiui, galima pamatyti daugelyje Afrikos šalių, kai po dekolonizacijos populistiniai judėjimai transformavosi į biurokratinę elitą. Visiškas autonomijos įsigalėjimas, iš kitos pusės, sukuria gryną skirtumų logiką ir sunaikina populistinę lygiavertiškumo grandinę.

2.5 Svyruojantys signifikantai ir socialinis heterogeniškumas

Aptartas konceptualus populizmo modelis yra naudingas kaip euristinė abstrakcija, padedanti išgryninti pirmines populizmo kategorijas ir remiasi prielaida, kad politinis frontas tarp antagonistinių jėgų nekinta. Tai, žinoma, nėra realistiška, dichotominis politinis frontas neišnyksta, tačiau jo ribos nuolat keičiasi. Dominuojantis institucinis režimas, pats būdamas hegemonine jėga, taip pat kuria alternatyvią lygiavertiškumo grandinę, kuri siekia įsiterpti į populistinę, kai kuriuos reikalavimus priskiriant visiškai kitoms jungtims. Tokiu būdu, tie patys demokratiniai reikalavimai yra įtakojami konkuruojančių hegemoninių jėgų. Populistinių signifikantų autonomiją tokiu atveju lemia nebe tam tikro reikalavimo partikuliarizmas, bet prasmės neapibrėžtumas tarp konkuruojančių alternatyvų. Tokie signifikantai E. Laclau teorijoje vadinami *svyruojančiais*. Pavyzdžiui, darbininkų išnaudojimo signifikantą politinei mobilizacijai sėkmingai naudodavo tiek dešinėsios, tiek kairiosios jėgos, nurodamos skirtingas tokio išnaudojimo priežastis (Laclau 2005: 130-132).

Tušti ir svyruojantys signifikantai struktūriškai yra skirtingi. Pirmieji yra susiję su populistinio identiteto konstravimusi, kai egzistuoja stabilus politinis frontas, antrieji leidžia konceptualiai suvokti šio fronto pokyčius. Realiose pavyzdžiuose skirtumas tarp jų nėra toks didelis. Visiškai nekintančio politinio fronto situacija yra sunkiai įsivaizduojama, kaip ir visiškai chaotiško svyravimo, kuriame neatsiranda jokios dalinės fiksacijos. Taigi abi šios dalinės kategorijos leidžia analitiškai atskirti skirtingus hegemoninio „žmonių“ konstravimo procesus.

Kita šio modelio euristinė prielaida yra ta, kad bet koks nepatenkinamas reikalavimas gali būti įtrauktas į lygiavertiškumo grandinę ir populistinį judėjimą, tačiau akivaizdu, kad taip nėra. Jeigu naujas reikalavimas yra nesuderinamas su jau esančiais lygiavertiškumo grandinėje, jis negali būti į ją inkorporuotas. Tokiu būdu, lygiavertiškumo grandinė nėra opoziciška vien tik tai dominuojančiai galiai, bet ir kažkam, kas iš viso neatsiduria bendroje reprezentacinėje erdvėje. Šis opoziciškumas šiuo atveju reiškia ką kitą – antagonistinė stovykla yra pilnai reprezentuojama kaip negatyvi populistinio identiteto priešingybė, kuris iš viso neegzistuoja be šios negatyvios nuorodos.

Kitas atvejis yra tas, kai opozicija reiškia paprasčiausią buvimą nuošalyje ir niekaip neapibrėžia to, nuo ko ji yra nuošalyje. Toks atsiskyrimas yra radikalesnis negu antagonistinis. Kai antagonizmas vis dar turi tam tikro diskursyvinio priskyrimo tam pačiam laukui bruožų, šis išoriškumas reiškia ne tik priešingumą kažkam reprezentuojamam, bet priešingumą pačiam reprezentacijos laukui. Toks priešingumas E. Laclau teorijoje vadinamas *socialiniu heterogeniškumu*. Šis heterogeniškumas nereiškia skirtumo – du dalykai tam, kad būtų skirtingi, reikalauja kad būtų erdvė, kurioje jie būtų reprezentuojami kaip skirtingi. Tad šis heterogeniškumas ir yra tokios erdvės nebuvimas (Laclau 2005:140).

Heterogeniškumą istorinėje perspektyvoje galima paaikškinti pateikiant hegelišką „žmonių be istorijos“ koncepciją. Tradicinė Europos politologinė/sociologinė mintis išskirdavo įvairias socialines stratas: aristokratiją, dvasininkiją, valstiečius, miestiečius ir t.t. kurie kartu sudarydavo harmoningos visuomenės įvaizdį. Žinoma, egzistavo ir vargšai, kurie nepatekdavo į šią klasifikaciją ir kurių problemos būdavo sprendžiamos ad hoc. Proletariatui K. Marksas buvo numatęs svarbiausio istorinio agento vaidmenį, bet tam pastarasis turėjo būti atskirtas nuo visiško autsaiderių – lumpenproletariato. Jų reikalavimai negali būti atvaizduoti jokioje struktūrinėje dviejų antagonistinių stovyklų (kapitalizmo ir darbo klasės) lokacijoje. „Žmonės be istorijos“ neapibrėžia žmonių su istorija.

Heterogeniškumas čia yra esminis, jo negalima peržengti jokių dialektinių apvertimų (Laclau 2005:140).

Antagonizmas iš anksto numato heterogeniškumą, nes antagonizuojamos jėgos pasipriešinimas negali būti logiškai kildinamas iš antagonizuojančios jėgos formos. Pasipriešinimo antagonizuojančiai jėgai taškas visada bus išoriškas jos atžvilgiu. Todėl nėra privilegijuotų ginčo taškų, jie nustatomi kontekstualiai – niekada deduktyviai neišvedant jų iš vidinės atskirai paimtos bet kurios iš kovojančių pusių logikos.

Svyruojančių signifikantų ir heterogeniškumo koncepcijos padeda geriau atskleisti populizmo konstravimąsi. Pirmiausia, šios koncepcijos praplečia diskursyvines-strategines operacijas, kurių reikalauja populistinio identiteto susidarymas. Pirminiame modelyje egzistavo tik dvi tokios operacijos: lygiavertiškumo grandinės formavimasis ir vieningumo kristalizacija, atsirandant tuštiems signifikantams. Pats antagonistinis frontas čia buvo suprantamas, kaip duotybė, nepriklausoma nuo hegemoninės konstrukcijos. Tačiau populizmo konstravimasis apima ir pačio fronto kaip išankstinės sąlygos sukūrimą. Tai sukuria naują hegemoninę operaciją: bet kuris naujas populizmas perkuria reprezentacijos lauką, sukurdamas naują frontą. Tas pats atsitinka ir su sisteminiiais autsaideriais – bet kokia politinė transformacija apima ne tik jau egzistuojančių reikalavimų perkonfigūravimą, bet ir naujų reikalavimų (naujų politinių aktorių) įtraukimą bei senųjų pašalinimą.

Tai reiškia, kad visos kovos pagal apibrėžimą yra politinės, o išsireiškimas „politinė kova“ yra tautologinis. Nėra jokios prasmės perskyrose, tokiose, kaip klasikiniame socializme brėžiamas politinės ir ekonominės kovos atskyrimas. Ekonominė kova yra tiek pat politinė, kiek suvokiamas jos ribojantis pobūdis. Ne viskas visuomenėje yra politiška tik todėl, kad mes turime daug sedimentinių socialinių formų, kurios ištrynė savo politines šaknis. Tačiau jeigu heterogeniškumas yra esmingas socialinis ryšys, mes nuolat turėsime visuomenėje politinę dimensiją, per nuolat vėl išrandamą populizmą.

E. Laclau teorijoje populizmas yra praktiškai tapatus politikai. „Žmonių“ kategorijos konstravimas yra politinis aktas *par excellence*, priešingai stabiliam postpolitiniam administravimui. Nėra jokios politinės intervencijos, kuri nėra kažkiek populistinė. Tačiau tai nereiškia, kad visi politiniai projektai yra vienodai populistiški. Tai priklauso nuo lygiavertiškumo grandinių, jungiančių socialinius reikalavimus, ilgio. Labiau institucionalizuotuose diskursuose, kuriuos dominuoja skirtumų logika, tokia grandis yra sumažinta iki minimumo. Tuo tarpu maksimaliai ji išsitiesia tokiuose diskursuose, kurie skelia visuomenę į dvi dalis. Tačiau bet kokiam diskursui, kad jis būtų

politinis, reikia bent minimalaus lygiagretiškumo („žmonių“ konstravimo) kiekio. Reikia pabrėžti, kad mes nesusiduriame su dviem politikos rūšimis. Tik antroji rūšis yra tikroji politika, kai pirmoji reiškia postpolitinę situaciją, kurioje visos socialumo formos palengva tampa sedimentinėmis (Laclau 2005: 153-155).

Populizmo atsiradimas priklauso nuo trijų kintamųjų:

1) Lygiavertiškumo santykių, hegemoniškai išreikštų per tuščius signifikantus;

2) Antagonizmo fronto pokyčių per svyruojančių signifikantų gamybą;

3) Esmingo heterogeniškumo, kuris neleidžia atsirasti dialektinei totalizacijai (tam tikriems iš anksto privileijuotiems politiniams agentams¹⁶), taip esminga padarant tikrąją politinę artikuliaciją.

Heterogeniškumas nereiškia paprasčiausio pliuralizmo, apsiribojančio visų jį sudarančių elementų agregatyviu pozityvumu. Heterogeniškumas reiškia esmingą nebuvimą vieningu. Jis nėra redukuojamas iki gilesnio homogeniškumo, nei iki kažko nebuvimo – *jis prezentuoja tai, ko nėra*. Mes turime dalinius objektus, kurie per savo per patį savo dalinumą įsiterpia į nuolat kintančią tikrovę.

Apibendrinus, populizmas konstruojasi remiantis šiomis prielaidomis:

1) Pirmiausia „žmonės“ suvokiami kaip politinė kategorija, o ne socialinės struktūros charakteristikos. Tai nėra iš anksto apibrėžta grupė, bet populistinio diskurso kūrimo aktas iš heterogeniškos elementų aibės, kuriantis naują subjekto veiksnumą. Jo pirminis elementas yra ne grupė, o reikalavimas.

2) Populizmo savitumas glūdi *populus* universalumo priskyrimo plebėjų partikuliarumui. Šis partikuliarumas naudojamas beveik kaip oksimoras – jis praranda savo partikuliarią prasmę ir tampa vienu iš totalybės vardų. Populistinis reikalavimas per lygiavertiškumo grandinę savyje įkūnija neegzistuojančią visuomenės pilnatvę. Tokiu būdu populizmas neigia dvi vyraujančias racionalumo logikas – totalaus revoliucinio įvykio¹⁷, kuris visiškai sutaikytų visuomenę, ir palaipsninės praktikos, apribojančios politiką iki administravimo.

3) Ontologinė funkcija niekada negali būti sutraukta iki ontinio turinio, tačiau kadangi ontologinė funkcija gali būti pateikiama tik prižiūrta prie ontinio

¹⁶ Kitais žodžiais tariant, čia neigiamas darbininkų klasės būtinumas populistiniame diskurse.

¹⁷ Čia neigiama ne revoliucinių judėjimų populistinė prigimtis, bet post-revoliucinio apolitiškumo utopija.

turinio, pastarasis tampa viso ko horizontu – tašku, kuriame ontologinis ir ontinis susilieja į atsitiktinę bet nedalomą vienovę. Pvz., Solidarność sąjūdžio simboliai Lenkijoje kažkuriuo momentu tapo nesamos visuomenės pilnatvės simboliais. Kadangi visuomenės pilnatvė neturi jokios prasmės bet savo ontinio įkūnijančio turinio, šis turinys yra viskas, kas yra. Toks dalinių objektų ir totalybės susiliejimas yra hegemoninė operacija ir reprezentuoja maksimalų istorinį horizontą, kurio nebegalima padalinti į universalumą ir partikuliarizmą. Istorijos neįmanoma suvokti kaip judėjimo į kažkokį vieną tikslą. Ji yra trūkinėjanti įvairių hegemoninių formacijų seka.

4) Jeigu socialinių aktorių vieningumas būtų loginio sąryšio, įtraukiančio įvairias subjektų pozicijas unifikuojoje konceptualioje kategorijoje, rezultatas, tai įvardinimas būtų paprasčiausias a priori vieningo objekto arbitralus vardo pasirinkimas. Tačiau, jeigu socialinio aktoriaus vieningumas kyla iš lygiavertiškų reikalavimų grandinės, atsitiktinis įvardinimo momentas ir tolimesnis afektinis investavimas turi esmingą reikšmę (Laclau 2005: 224-232).

2.6 Postdemokratijos ir populizmo santykis liberalioje demokratijoje

Pasitelkus E. Laclau universalią populizmo konceptualizaciją, lieka neatsakytas klausimas, koks yra populizmo ir postdemokratijos santykis. Nors dažniausiai populizmas savo retorikoje išreiškia bent minimalius autoritarinius sentimentus, tačiau dabartinės Europos kontekste jokie populistinių mobilizacijų dėka pasiekti laimėjimai radikalių pokyčių, nukreiptų prieš liberalią demokratinę sistemą, neatneša. Šį fenomeną iš dalies paaiškina vidinis liberalios demokratijos dviprasmiškas pobūdis. Liberali demokratija susideda iš dviejų neatskiriamų dalių: (1) radikalių egalitarinių reikalavimų, kylančių iš visuomenės paribių ir (2) reguliuojamų universalių rinkiminių procedūrų, leidžiančių deleguoti valdžios atstovus.

Pirmąją demokratijos funkciją bent iš dalies galima laikyti nukreipta prieš antrąją (arba prieš save) – prievartinis egalitarinės (demokratinės) logikos įsiveržimas sutrikdo hierarchinį socialinės sistemos funkcionavimą. Pagrindinis politinis antagonizmas postdemokratinėje visuomenėje būtent ir kyla tarp universalistinės „kosmopolitinės“ liberaliosios demokratijos ir naujojo „organiško“ populizmo. Kaip teigia E. Balibaras, „šis antagonizmas turi būti suvokiamas ne kaip išorinė opozicija ir ne kaip papildantis dviejų polių santykis, kur vienas polius subalansuoja kito perteklių (pavyzdžiui, kai turime per daug universalizmo, šiek tiek etniškumo suteikia žmonėms priklausymo jausmą ir taip stabilizuoja situaciją), bet tikrąją hėgeliškąją

prasme – kiekvienas antagonizmo polius yra neatskiriamas nuo jam priešingo poliaus, todėl susiduriame su juo kiekvieną kartą, kai ryžtamės priešingą polių suprasti, apibrėžti jį kaip tokį“ (Balibar 1994: 198-199).

Dabartiniais laikais naudojamas demokratija terminas visų pirma reiškia formalų legalizmą. Demokratijos minimalus apibrėžimas reiškia nekvestionuojamą tam tikrų formalų taisyklių pripažinimą, kurios garantuoja, kad C. Mouffe terminais kalbant, agonistinis konfliktas neperaus į antagonistinį. Bendriausia prasme tai reiškia, kad kokie bebūtų rinkimų rezultatai, demokratiname režime veikiantys politiniai veikėjai juos pripažins ir reikalui esant užleis valdžią. Būtent šis momentas, kai kalbama apie populizmą iš liberalių pozicijų, ir labiausiai trikdo. Populizmas visada slepia atvirą arba bent jau potencialų išpėjimą, kad jeigu rinkimų rezultatai bus manipuluojama, „žmonės“ ras kitų būdų kaip įtvirtinti savo valią. Populizmo problema nėra, kad jis yra esmingai nedemokratinis, tačiau tai, kad jis remiasi substanciniu „žmonių“ kaip agento supratimu, kuris gali suspenduoti procedūrinius formalizmus t.y. žmonių valia yra pakankama galios legitimizavimui (Žižek 2008: 264-265).

2005 m. Prancūzijos ir Nyderlandų rinkėjai pasakė „ne“ Europos Sąjungos konstitucijos projektui. Šis „ne“ kaip tuščias signifikantas susidėjo iš prieštarų ir skirtinguose kontekstuose determinuotų prasmų – rasizmas čia maišėsi su darbininkų teisėmis, taip sudarydamas, tik anksčiau aptartos E. Laclau populizmo koncepcijos ribose ideologiškai paaiškinamą kokteilį, tarp reakcingumo ir utopinių kitokios Europos vilčių. Nieko nuostabaus, kad oficiali Europos reakcija į vieną iš svarbiausių ES šalių piliečių balsavimus buvo beveik paniška: šis „ne“ visų pirma reiškė „ne europietiškam atvirumui ir liberaliam multikultūralizmui“. Rūpesčiai dėl mažo rinkėjų aktyvumo ir politinės apatijos, kuriuos plačiai aptarinėjo „tradicinių“ partijų atstovai, sumenko, susidūrus su „neteisingu“ aktyvumu: šiuo atveju, dešiniuoju populizmu. Reiktų atkreipti dėmesį, kad rasistiniai šių populizmų reikalavimų grandinės elementai, dažniausiai tebuvo perverstos darbininkų klasės protestų versijos (Žižek 2008: 267).

Šiandieninis politinis laukas ne tik yra poliarizuotas tarp postdemokratinio administravimo ir populistinės politizacijos. Tokie fenomenai, kaip Silvio Berlusconi vadovaujama „Forza Italia!“ partija, parodo, kad šie elementai gali koegzistuoti viename judėjime, kai valdančios partijos grynai technokratinis valdymo pobūdis egzistuoja kartu su populistine rinkėjų mobilizavimo logika. Tai reiškia, kad grynoji postdemokratija, reprezentuojanti save kaip kompetentingus administratorius, yra iš principo neįmanoma: bet koks

politinis režimas reikalauja tam tikros papildančios populistinės savilegitimizacijos.

Tai yra esminis šių laikų populizmo, bent jau jo Europietiško ir Šiaurės Amerikietiško versijų, skirtumas nuo ankstesniųjų populizmų. Populizmas tampa praktiška būtinu institucionalizuotos postdemokratijos šešėliu – erdve, kurioje artikuliuojami politiniai reikalavimai, neatitinkantys institucionalizuotos erdvės pozicijų. Šia prasme populizmas yra iracionalus ir grynai negatyvus fenomenas, atsisakantis pripažinti postdemokratinę politikos neįgalumą. Medijos ir politinis elitas šį pasirinkimą pateikia kaip pasirinkimą „tarp žinojimo ir neišmanymo, tarp ekspertų ir ideologijos, tarp postdemokratinio administravimo ir archainių kairiųjų ar dešiniųjų aistrų“ (Žižek 2008: 269). Tačiau pats populizmo populiarėjimas aiškiai parodo, kad nors ir be aiškos alternatyvios politinės vizijos, jis yra ženklas, jog postdemokratinis administravimas nesugeba nei visiškai sunaikinti politinės dimensijos, nei savo retorikoje artikuliuoti „žmonių“ nepasitenkinimo. Taigi, ar kairiosios ar dešinėsios ideologijos varomas populizmas reiškia tik viena, kad politinė dimensija atsisako pripažinti istorijos pabaigą ir savo išnykimą.

Populizmas konceptualiniame lygyje yra esmingai neutralus. E. Laclau teorijoje jis yra formali politinė logika, kuri gali įgauti praktiškai bet kokią politinę kryptį. Ši populizmo logika skiriasi tiek nuo palaipsniškų politinių pokyčių, tiek nuo priešingos revoliucinio pokyčio idėjos. Abu šie kraštutiniai neapima hegemoninės kovos idėjos, kai tam tikrai reikalavimai pradeda įprasminėti pačių „žmonių“ universalumą. Hegemoninė kova dėl pozicijų atskleidžiama per perskyrą tarp ontologinės protesto „reikmės“, kylančios dėl to, kad hegemoninis galios diskursas negali patenkinti populistinių reikalavimų ir ontinio, esmingai atsitiktinio politinio turinio, kurį palaiko „žmonės“.

E. Laclau populizmo teoriją pritaikant konkrečioms postdemokratinėms sąlygoms, S. Žižekas ją papildė keletu reikšmingų aspektų. Pirmiausiai, kai populizmas antagonistiškai padalija visuomenę ir konstruoja priešą – jis šį priešą sudaiktina į pozityvią ontologinę esybę, kurios sunaikinimas atstatytų sistemos teisingumą ar balansą. Kitais žodžiais kalbant, populistams problema yra ne pati sistema, bet kažkokie pašaliniai elementai, kurie ją gadina. Tai ne fatališka pačios sistemos struktūros klaida, o elementas, kuris nevaidina savo vaidmens taip, kaip turėtų. Taigi, E. Laclau teorijos populizmo kuriamą priešą apibrėžti, kaip miglotą ir dviprasmišką tuščią signifikantą, reiktų papildyti, kad tuo pačiu ši abstrakcija yra papildoma pseudo-konkrečia prieš, grasinančio „žmonėms“, figūra.

Šis papildymas jokių būdu populizmo apibrėžimo neperkelia į ontinį lygmenį. Jis paprasčiausiai papildo šį apibrėžimą ne tokia transcendentine savybe, sudaiktindamas antagonizmą į pozityvią esybę. Tokiu būdu, populizmas įgyja bent jau minimalią ideologinės mistifikacijos formą. Populizmas beveik visada apima paprastų žmonių frustraciją - „aš nežinau, kad vyksta, bet tai turi baigtis“. Tai yra savotiškas atsisakymas suprasti situacijos sudėtingumą, glaudžiai susijęs tiek su politinių agentų, kurie tą situaciją paaiškintų, tiek su priešų, kurie už tai atsakingi, paieškomis. S. Žižekas šį atsisakymą žinoti vadina *fetišistine* populizmo dimensija – tam tikru kaltinimo perkėlimu, tuo pačiu atsisakant pripažinti, kad žinome tai, ką žinome (Žižek 2008: 280).

Kitas būtinasis E. Laclau populizmo teorijos papildymas, apibrėžiant populizmą postdemokratinėmis sąlygomis, yra tai, kad skirtumų (visuomenės kaip reguliuojamos sistemos) ir lygiavertiškumo (visuomenės padalinimo į dvi antagonistines stovyklas) logikų persipynimas yra unikalūs būtent demokratinėmis sąlygomis. Tik demokratinėje politinėje sistemoje pati lygiavertiškumo antagonistinė logika yra bazinė sistemos savybė. Kaip jau buvo minėta C. Mouffe agonizmo koncepcijoje, būtent demokratija atmeta tiek revoliucinį demokratinį taisyklių suspendavimą (Nietzsche, Heidegger, Schmitt), tiek kovos pašalinimą iš demokratinės erdvės, paliekant tik taisyklėmis paremtą konkurenciją (Habermas). Demokratija ne tik gali apimti antagonizmą, tačiau yra vienintelė politinė forma, kuri iš anksto jį numato ir institucionalizuoja. Ką kitos politinės sistemos mato, kaip grėsmę, demokratija paverčia pozityvia funkcionavimo sąlyga. „Valdovo“ vieta yra visada tuščia, niekas niekada natūraliai negali jos visiškai užvaldyti, visada reikalinga kova, per kurią kažkas ateitų į valdžią (Žižek 2008: 284).

Kaip buvo minėta pirmame skyriuje, S. Žižekas postdemokratiją apibrėžia, kaip klasinės kovos nepripažinimą. Iš pirmo žvilgsnio, E. Laclau populizmo kaip esmingai atsitiktinės politinės konfigūracijos lyginimas su klasine (kad ir nepripažįstama kaip tokia) populizmo prigimtimi sukelia esminių konceptualinių problemų. Šių problemų sprendimo pradinis taškas glūdi dviejų skirtingų universalybės logikų apibrėžime. Iš vienos pusės, tai yra valstybinė biurokratija plačiąja prasme, universalus dabartinės tvarkos garantas. Kitą logiką atstovauja tai, ką J. Ranciere vadina *part des sans-part*. Tai universalus elementas, nepatenkantis į šią tvarką. Būdamas jos viduje, šis elementas neturi joje savo vietos. Kova vyksta būtent tarp šių universalijų, o ne tarp jų atskirų elementų – tai kova ne dėl to, kuris konkretus turinys hegemonizuos tuščią universalybės vietą, bet kova tarp dviejų viena kitą pašalinančių universalybės formų (Žižek 2008: 284).

E. Laclau argumentuoja, kad darbininkų klasė jau nebėra privilegijuotas revoliucinis subjektas, o šiuolaikinės politinės kovos yra iš principo įvairialypės. Į šį teiginį galima atsakyti, kad darbininkų klasė niekada ir nebuvo tuo privilegijuotu agentu. Tokią, paradoksalią, situaciją sukuria dviprasmybės dėl požiūrio į determinuojantį ekonomikos vaidmenį. Pačios politinės kovos neprilyginamos meninėms, religinėms ar tautinėms, jos yra pats formalus antagonistinės kovos principas. Visos politinės kovos liečia kitas sferas (mokesčių, seksualinių normų, sveikatos apsaugos ir t.t.) – politika yra formalus būdas, kurio pagalba kovojama dėl šių problemų, jeigu jos atsiduria viešajame lauke, vienokio ar kitokio sprendimo. Todėl, viskas yra politika, jeigu dėl to yra kovojama.¹⁸

Ekonomika, iš kitos pusės, nėra tik dar viena politinės kovos sfera, bet pati kairės/dešinės, apipintos kitomis opozicijomis, išraiška. Politika tokiu būdu reiškia ekonomikos nutolimą nuo savęs pačios. Pasak S. Žižeko: „politika egzistuoja nes „ne viskas“ yra ekonomika. Ekonomika yra dvigubas įrašymas, kalbant Lacano realybės registro pavyzdžiu: ji tuo pačiu metu yra kitų kovų pagrindas, išreikštas per perkėlimus ir sutrikdymus ir tuo pačiu, tų sutrikdymų priežastis“ (Žižek 2008: 291). Šią dviprasmybę galima apibūdinti marksizmo istorijoje vyravusių dviejų logikų pavyzdžiu. Nors jos ir buvo pavadintos bendru ekonominės klasių kovos pavadinimu, iš esmės buvo visiškai priešingos. Pirmoji yra ekonominė istorijos interpretacija, kurioje visos meninės, ideologinės, politinės ir t.t. kovos galiausiai apsprendžiamos ekonomine (klasių) kova, kurią tereikia dešifruoti. Antrojoje priešingai, viskas yra politiška. Tai reiškia, kad istorija yra politizuota, nėra nei socialinių, nei ideologinių, nei kultūrinių fenomenų, kuriems nebūtų galima taikyti politinės kovos apibrėžimo. Jis tinka netgi ekonomikai. Pavyzdžiui, profsąjunginės kovos reiškia iliuzinę darbininkų kovos depolitizaciją iki grynai ekonominių terminų.

Šios dvi marksizmo tendencijos („ekonomika apsprendžia viską“ versus „viskas yra politika“), nesiremia ta pačia logika. Ekonomika be politinės kovos (klasių) tebutų pozityvi socialinio vystymosi matrica. Iš kitos pusės, „grynoji“, nesusieta su ekonomika, politika yra toks pat ideologinis žingsnis – vulgarus ekonomizmas ir ideologinis/politinis idealizmas yra skirtingos tos pačios monetos pusės. Norėdamas pagrįsti postdemokratijos ir tuo pačiu populizmo postdemokratijos sąlygomis klasinį pobūdį, S. Žižekas pateikia

¹⁸ „Nepolitiniai“ grynai administraciniai klausimai tėra natūralizuoti politiniai klausimai, visada galintys „atgauti“ politinę perspektyvą.

trečią sintetinę logiką, tuo pačiu apjungiančią ir paneigiančią ankstesnes dvi. Jo nuomone, visą politinį, juridinį, kultūrinį turinį galima redukuoti iki ekonominės bazės, išskyrus pačią klasių kovą, kuri yra politika pačioje ekonomikoje. Mutatis mutandis, tas pats galioja psichoanalizei – visi sapnai turi seksualinį turinį, išskyrus atvirai seksualinius sapnus. Klasinė kova yra toks pats tarpininkaujantis terminis, kuris visą politiką suriša su ekonomika, tuo pačiu paliekant neišvengiamą politinį momentą pačioje ekonomikos širdyje (Žižek 2008: 294).

Tokiu būdu, E. Laclau teigiamas neišvengiamas pertrūkis tarp tuščios universalybės (fundamentalaus pagrindo nebuvimo) ir iškraipytos bei radikaliais atsitiktinės jo reprezentacijos, vis dėlto gali būti peržengtas, teigiant, kad pats iškraipymas ir yra universalumo apraiška, t.y. kad universalumas atsiranda kaip pats partikuliarumo iškraipymas. Taip, pagrindinis socialinis antagonizmas (klasių kova) nėra visada pateikiamas iškraipytai, jis ir yra pats šio iškraipymo principas (Žižek 2008: 295). Todėl tikroji klasinė politika niekaip nesusijusi su kiekvienos partikuliarios kovos redukavimu iki antrinės tikrosios kovos išraiškos. Kiekvienoje konkrečioje situacijoje skirtinga partikuliari kontradikcija dominuoja taip, kad norint išspręsti principinę kontradikciją (pvz., neoliberalaus kapitalizmo), jai turi būti subordinuotos visos kitos kontradikcijos¹⁹. Tokiu būdu, nors populizmas ir yra per se politinio veiksmo ontologinė išraiška, ekonominio neoliberalaus kapitalizmo sąlygomis jis įgauna konkretesnius kontūrus būtent per kontradikciją su postdemokratinio administravimu (kaip neoliberalaus kapitalizmo išraiška).

Populizmo ir postdemokratinio administravimo priešpriešą galima iliustruoti M. Canovan daroma perskyrą tarp „išgelbėjimo“ ir pragmatiškos politikos stilių²⁰. Jie pasireiškia trimis pagrindiniais aspektais:

1) Išgelbėjimo“ arba „išsigelbėjimo“ politika deklaruoja tam tikrą mesianistinę nuostatą, tuo tarpu pragmatinė akcentuoja esamų taisyklių ir praktikų efektyvesni taikymą ir tobulinimą.

2) „Išsigelbėjimo“ politika akcentuoja „žmonių“ kaip vienintelio legitimaus galios šaltinio viziją ir pažadą, kad modernios visuomenės

¹⁹ Terminas kontradikcija, o ne lietuvių kalboje įprastesnis prieštaravimas, naudojamas pabrėžiant prasminį ryšį su Mao Zedong'o tekste „On Contradiction“ (Mao Zedong [1937], 1967) naudota terminologija.

²⁰ Šiame darbe nesiremiama M. Canovan populizmo konceptualizacija, tačiau jos taikoma politikos stiliaus perskyra, gali būti naudinga apibūdinant išskirtinius populizmo raiškos ypatumus postdemokratijos sąlygomis.

problemos bus išspręstos, kai prie valdžia pereis į tikrųjų „žmonių“ atstovų rankas. Pragmatinis stilius į demokratiją žiūri tik kaip į tam tikrą valdymo formą – susitarimą, kurio legitimumas ir glūdi pačiame demokratinių taisyklių laikymesi.

3) Pragmatiniame stiliuje demokratija reiškia institucijas, kurios ne tik riboja galios panaudojimą, bet ir užtikrina efektyvų valstybės valdymą. „Išsigelbėjimo“ politikoje dažniausiai girdimu stiprūs antiinstituciniai sentimentai, o į institucijas žiūrima, kaip į trukdį, iškraipantį žmonių valią (Canovan 1999: 10).

Atmetus tam tikrus normatyvinius apibrėžimus, ši perskyra visiškai atitinka E. Laclau²¹ siūlomą perskyrą tarp populistinės lygiavertiškumo grandinės ir institucinės skirtumų grandinės. Postdemokratinėje erdvėje dominuoja pragmatinis stilius, tuo tarpu populistiniai judėjimai naudojami „išsigelbėjimo“ retorika. Kaip jau buvo minėta, šios dvi demokratijos pusės yra neatskiriamos viena nuo kitos – visiška „išsigelbėjimo“ stiliaus realizacija reiškia pačių demokratinių institucijų naikinimą, tuo tarpu, grynoji pragmatika naikina pačią politikos dimensiją.

Todėl, kai mes kalbame apie populizmą postdemokratinėje realybėje, tai nereiškia kažkokio radikaliais naujo politinio subjekto atsiradimo, nes visų politinių partijų mobilizaciniai elementai yra iš dalies pragmatiški, iš dalies populistiniai. Tai reiškia, kad tradicinėms partijoms tampant vis labiau pragmatiškai technokratinėms, išsibalansuoja demokratinė pusiausvyra, kurią populizmas ir bando gražinti. Iš esmės, populizmo populiarėjimas šiuolaikinėje Europoje reiškia, kad tradicinės partijos tapo per mažai populistinėmis, arba kitais žodžiais sakant, postdemokratinėmis. Tokiu būdu, populizmas nėra demokratijos anomalija, bet simptomas, kuris gali tiek sutrikdyti demokratinių institucijų veiklą, tiek atnaujinti pačios demokratinės politikos institutą. Remiantis šiuo populizmo ir institucijų dviprasmišku santykiu, galima bandyti išskirti tam tikras tris populizmo veikimo liberalios demokratijos sąlygomis modalines trajektorijas²²:

(1) Populizmas kaip reprezentacijos būdas. Šis modalumas nereiškia, kad mes iš dalies atsisakome E. Laclau populizmo, kaip tam tikros politinės

²¹ Skaitytoja gali klaidinti, kad kai kur E. Laclau nurodomas kartu su C. Mouffe, kai kur vienas. Taip yra todėl, kad nors savo diskurso teoriją autoriai kūrė kartu, tačiau „populistinio“ jos pritaikymo autorius yra tik E. Laclau.

²² Tai nėra populizmo porūšiai, kurių pagalba galima „populizmus“ sukvalifikuoti, o greičiau skirtingi požiūrio taškai apibūdinantis tą patį reiškinį, tačiau lygiai taip pat iššifruojami E. Laclau teorijos koncepcijomis.

logikos, kuri remiasi lygiavertiškumo grandinės kūrimu, koncepcijos ir teigiamo, kad skirtumas pasireiškia išimtinai per reprezentavimą. *Paprasčiausiai, kaip jau buvo minėta*, jokia socialinė struktūra negali įgauti vidinio nuoseklumo, neišreikšdama jo retorinėmis priemonėmis, todėl naivu būtų sakyti, kad populistinė logika kaip tam tikra struktūruojanti priemonė neturės savo specifinio retorinio stiliaus.

Pats tuščio signifikanto konstravimas apima tam tikrą sudėtingų socialinių reiškinių paprastinimą, todėl populistinis „mes“ visada išlieka, nors ir aiškiai įvardinamas (darbininkai, tikri patriotai ir pan.), bet sąmoningai iliuzinis. Liberalios demokratijos institutų ir populizmo santykio kontekste ši dviprasmybė įgauna prieštarų išdavų – iš vienos pusės yra šlovinama nepriklausoma žmonių valia (populistiniai politikai yra viso labo jos transliuotojai) ir instrumentinis tos valios išpildymo (populistiniai politikai yra tos valios reinkarnacija, kalbanti „žmonių“ vardu).

B. Arditi teigimu, populizmas liberalios demokratijos sąlygomis yra trijų reprezentacijos būdų junginys (Arditi 2007: 64). Pirmasis yra standartinis „veikimas už kitus“, kuris yra būdingas tiek populistinėms, tiek nepopulistinėms partijoms. Antrasis yra hobsiška autorizacija, kuri reiškia visišką reprezentuojamųjų išnykimą – jų atstovams suteiktos teisės yra visa apimančios, tai ypač pasireiškia pasitikėjimu lyderiu, kaip žmonių valios reinkarnacija. Trečiasis yra stiprios simbolinės dimensijos ir įsivaizduojamos identifikacijos junginys. „Žmonės“ ir politikai įsivaizduoja, kad jie yra vienas kito veidrodinis atspindys. Toks virtualus betarpiškumas pateikiamas kaip realus distancijos nebuvimas. Simbolinė dimensija reiškia tą patį tuščią signifikantą, su kuriuo žmonės simboliškai asocijuojasi.

Tokios populistinės ir nepopulistinės reprezentacijos atskirties operacionalumas pasidaro problematišku, bandant apžvelgti politinės reprezentacijos pokyčius istoriškai. Pasak B. Manino Vakarų Europoje galima išskirti tris politinės reprezentacijos formas:

1) Klasikinis angliškas parlamentarizmas nuo 1832 m. iki 1897 m. atsiradusios visuotinės balsavimo teisės;

2) Nuo tada per beveik visą XX a. trukusi partinė demokratija, darbininkų įsiliejimas į politinę veiklą ir masinių politinių partijų atsiradimas;

3) Nuo 1970 – ujų prasidėjęs auditorinės demokratijos vyravimas, pasireiškęs masinių politinių partijų silpnėjimu, medių įtakos stiprėjimu rinkiminėms kompanijoms ir tam tikros politinės scenos atsiradimu (Manin 1997: 218-26).

Trečioji (dabartinė) stadija reiškia senųjų lyderių, kuriems paklūsta ištikimi partiniai aparatai, eros pabaigą ir tuo pačiu naujų politikų iškilimą. Jų įvaizdį

visų pirma formuoja žiniasklaida ir ryšių su visuomene specialistai, kurie pasinaudoja bet kokia aktualija, kad sutvirtintų savo klientų rinkimines pozicijas. Emocijos tampa tiek pat svarbios, kaip ir ideologijos. Auditorinė demokratija personalizuoja santykį tarp rinkėjo ir kandidato, o partijos vis labiau prarandą prasmę. (Manin 1997: 18-26). Pačių medijų (radijo, televizijos ar socialinių medijų) pobūdis keičia reprezentacijos santykį – kandidatas dabar gali bendrauti tiesiogiai, nepasitelkdamas tam partinių tinklų (Manin 1997: 220). Šis betarpiškumas, žinoma, tėra įsivaizduojamas, bet jis praktiškai sutampa su populistiniu veikimu žmonių vardu.

Galima daryti išvadą, kad „populistinės“ reprezentacijos formos, kiek jos apima tam tikrą betarpiškumo „mes – žmonės“ teigimą, kurį dažniausiai reinkarnuoja lyderio pozicija, vienokiu ar kitokiu mastu yra būdingos visoms be išimties šiuolaikinėms partijoms. Medijų kuriamas spektaklis, nors pats būdamas vėlyvojo kapitalizmo produktu, paradoksaliai geriau pritaikomas būtent populistinei logikai, su jos kuriama „aiškia“ antagonistine perskyra ir supaprastinta lygiavertiškumo grandinės pagalba kuriama pozicija. Galima atkreipti dėmesį, kad populistinės nuo tradicinių partijų skiria ne tiek reprezentacinė retorika, kiek E. Laclau teorijoje aptartas „žmonių“ politinio subjekto formavimas. Kai populistai formuoja vienokį ar kitokį pozityvų „žmonių“ politinį subjektą, nukreiptą prieš institucionalizuotą priešą, „tradicinėms“ partijoms tai sekasi gerokai sunkiau. Todėl dažnai vienintelis tuščias signifikantas, aplink kurį „tradicinėms“ partijoms pavyksta formuoti savo mobilizuojančią strategiją, lieka grynai negatyvus ir reaktyvus antipopulizmo lozungas.

(2) Populizmas kaip demokratijos simptomai. Jeigu populistinis reprezentacijos būdas koegzistuoja kartu ir netgi transformuoja tradicinių partijų retoriką, tai populizmo, kaip demokratijos simptomo modalumas pastato jį į savotiškus demokratijos paribius. Čia argumentas perkeliamas iš institucinės į demokratinės modernios politikos vaizduotės sritį. Kalbant psichoanalizės terminais, šią populizmo savybę, pasireiškiančią marginalių, ribinių grupių sugrįžimu į politinę erdvę, mes galime vadinti demokratijos simptomu – vidiniu demokratijos elementu, atskleidžiančiu jos ribas ir neleidžiančiu galutinai normalizuoti postdemokratinės institucijų ir procedūrų tikrovės.

Šią normalizacijos ir populizmo kovą galima pateikti per priešpriešą tarp J. Ranciere pagrindinio politinio „marginalios grupės“ subjekto ir postdemokratinio valdymo. E. Laclau populizmo, kaip visuomenės dalies, kuri funkcionuoja kaip visuma, koncepcija susišaukia su J. Ranciere įžvalgas, jog visuomenės dalis, kuri neturi savo dalies visuomenės struktūroje sutrikdo

postdemokratinę tvarką ir leidžia atsirasti politiniam veiksmui. Marginalių grupių teisės būti išgirstomis akcentavimą galima tapatinti su neišgirstais reikalavimais, kurie gali tapti populistinės lygiavertiškumo grandinės pagrindu. Postdemokratinė dominuojanti pozicija negali atpažinti, dominuojančios pozicijos požiūriu įracionalių teiginių ir reikalavimų. Todėl prasideda kova, kad dalyvių balsai būtų išgirsti ir pripažinti legitimiais.

Šie populistiniai balsai nėra apibrėžiami kažkokiais klasiniais bruožais, pats jų marginalumas ir yra universalizuojanti savybė: „neteisybės, kurią sukelia kitos partijos, vardas yra tai, kas vienija žmones. <...> Žmonės nėra viena klasė iš daugelio. Jie yra neteisybės suvienyta klasė, kuri trikdo visuomenę ir tuo pačiu kuria naują visuomenę, perskirtą tarp teisingumo ir neteisingumo“ (Ranciere 1999: 9). Akivaizdu, kad šią jungiančią „neteisybę“ galima perfrazuoti į E. Laclau tuščią signifikantą, kuris sujungia populistinę lygiavertiškumo grandinę ir formuoja antagonizmą tarp „teisingumo“ ir „neteisingumo“.

Nors J. Ranciere požiūri, kad postdemokratija veikia ne per antagonizmo slopinimą, bet per neturinčių dalies visuomenės grupių neigimą, pastarąjį pakeičiant reikalavimų nepripažinimu, galima operacionalizuoti E. Laclau populizmo teorijos konceptais, tačiau problema kyla dėl pačios politikos apibrėžimo. J. Ranciere požiūriu, ji savo tikrąją formą ardo ir nustelbia valdymo tvarką per intervenciją, kuri teigia radikalią lygybę. Tai yra akivaizdi kairioji konotacija, kadangi iš ankstesnių populizmo apibrėžimų tiek teoriškai, tiek pasitelkiant elementarius pavyzdžius, galima teigti, kad populizmo tapatumų pasiskirstymas kairiajame/dešiniajame ideologiniame diapazone yra esmingai ideologiškai atsitiktinis. Šio darbo rėmuose tenka peržengti šį J. Ranciere antipostdemokratinį reprezentacijos formų apribojimą. Toks peržengimas jau buvo pagrįstas S. Žižeko postdemokratijos ir populizmo santykio analizėje.

Apibendrinat, populizmas kaip demokratijos simptomas funkcionuoja dviem būdais. Pirmiausiai, jis sutrikdo įprastinę politinę tvarką ir išplečia demokratiniuose procesuose dalyvaujančių veikėjų sąrašą. Tai yra tam tikra romantinė (arba, M. Covanon terminais kalbant „išsigelbėjimą“ propaguojanti), apeliuojanti į masinę demokratiją populizmo interpretacija. Antra, populizmas save pozicionuoja demokratijos paribiuose, kur ne visada lengva atskirti populistinę lygiavertiškumo mobilizaciją nuo spontaniškų masinių neramumų. Toks populizmas tampa savotiška vidine demokratijos periferija, potencialiai galinčia grasinti pačiai liberaliai demokratiniai tvarkai, jeigu yra užkertamas kelias šios energijos išsiliesimui demokratiniais keliais. Paradoksalu yra tai, kad šio paribio antidemokratinis potencialas visada

didžiausias mobilizacijos laikotarpis, o pasiekus tam tikrų rinkiminių laimėjimų ir patyrus institucinį spaudimą, jis dažniausiai normalizuojasi ir tampa tik dar viena politine jėga.

(3) Populizmas kaip antidemokratinė jėga. Akivaizdu, kad populistiniai judėjimai gali tapti autoritariniais ir sunaikinti pačią demokratiją. Kaip teigia C. Lefortas, demokratinės galios vieta yra tuščia. Kai ši galios vieta yra užimama politinio diskurso teigiančio, kad jis atstovauja žmones tiesiogiai, o ne kaip tarpininkas, demokratija labai lengvai gali virsti autoritarizmu (Lefort 1988: 19-20). Šiuo atveju, pradeda dominuoti hobsiškas reprezentacijos būdas, kai „veikimą už kitus“ pakeičia visiškai veidrodinis kitų (reprezentuojamųjų) pakeitimas (angl. standing for). Erdvė tarp „žmonių“ ir jų atstovų nutrinama pastarųjų naudai.

„Žmonių“ ir jų „priešo“ atskyrimas yra populizmo esmė. Antagonizmas yra būtinas bet kokios politikos atributas, būtent per jį yra konstruojami politiniai identitetai. E. Laclau teorijoje būtent visuomenės antagonistinis padalinimas atskiria politiką nuo administravimo. Tačiau jeigu populizmas yra politika par excellence jis tuo pačiu yra ir politikos neigimas. Visiškai partijoje ar lydereje suvienyta visuomenė reiškia tokią pačią istorijos pabaigą, kaip ir liberalus pliuralizmas be antagonizmo. Žinoma, ši galutinė žmonių vienybė tėra iliuzija, nes niekada neįmanoma visiškai ištrinti partikuliarumų iš universalybės. Kai populistinės jėgos pradeda įtvirtinti šią iliuziją tikrovėje, kai pseudo-konkretūs priešai įgauna konkrečių socialinių grupių pavidalą, yra peržengiama riba tarp agonizmo ir antagonizmo ir populizmas tampa autoritariniu. Politiniai priešininkai praranda bendrą pagrindą ir jų konfliktas galutinis sprendimas pradeda naikinti pačią santvarką. Šis priešų įvardinimas nereiškia, kad priešas staiga tampa nebe tuščiu signifikantu, kaip nacizmo ir antisemitizmo pavyzdžiu komentuoja S. Žižekas: „antisemitinė žydo idėja niekuo nesusijusi su pačiais žyda, ideologinė žydo figūra tėra būdas apjungti pačio nacizmo ideologinius nenuoseklumus“ (Žižek 1989: 48).

Apibendrinant, populizmo ir demokratijos santykis yra problemiškas. Jeigu demokratiją laikyti žmonių valios įgyvendinimu, jos gyvybingumas priklauso nuo suvokimo, kad žmonių valia niekada negali būti įgyvendinama pilnai, kad „žmonės“ egzistuoja tik kaip „nuolat tolstantis populistinės vaizduotės horizontas“ (Panizza 2005: 29). Kitais žodžiais sakant, dėl nuolatinio ginčo, kas iš tikrųjų yra „žmonės“ ir kas turi teisę už juos kalbėti, įmanomos tik laikinos populistinio suvereniteto formos. Todėl tolerancijos skirtumams argumentas yra aktualus ne tik liberaliojoje, bet ir demokratinėje vaizduotėje. Jeigu į tuščią demokratinės galios vietą pretenduoja populistinis diskursas, teigiantis, kad jis yra ne atstovaujamoji, o tiesioginė „žmonių“

valios išraiška, tai paneigiama ne tik postdemokratinė administravimo ideologija, bet ir pati demokratija – populizmas tampa totalitarizmu. Demokratija kaip skirtingų interesų kovos erdvė svyruoja tarp pripažinimo, jog neegzistuoja joks esencialistinis demokratinės valdžios pagrindas ir tarp „žmonių“ pilnatviškos identifikacijos troškimo. Kol šis svyravimas nepasiekia ekstremalių taškų, tol išlieka erdvė demokratinėi politikai. Kaip teigia P. Worsley: „Mūsų teisingos visuomenės vizijoje visada yra įtampa tarp mažumų ir daugumos teisių. Tol, kol populizmas renkasi daugumų teises, įsikišdamas ir užtikrindamas, kad jos nėra ignoruojamos (o jos dažniausiai yra), populizmas yra suderinamas su demokratija“ (Worsley 1969: 247).

Populizmo fenomenas mums primena, kad moderni demokratija yra kompromisas tarp demokratinės ir nedemokratinės logikos, kuris tiek garantuoja, tiek riboja žmonių valios reiškimąsi. Populizmo fenomenas kvestionuoja technokratinį postdemokratijos pobūdį, tačiau taip pat gali kelti grėsmę ir pačiai demokratijai. Tokiu būdu, „populizmas yra tam tikras demokratijos veidrodis, kurio dėka ji gali kontempliuoti pati save“ (Panizza 2005: 30).

3. POLITINIŲ PARTIJŲ TYRIMO METODOLOGIJA

Šiame darbe remiamasi post-fundacine diskurso analize (PDA), kurią plėtojo taip vadinama „Esekso diskurso analizės mokykla“. PDA kaip analitinį požiūrį reikia suprasti kaip tyrinėjimo programą ar paradigmą, o ne kaip empirinę teoriją siaurąja šio žodžio prasme. Ji susideda iš ontologinių prielaidų, teorinių koncepcijų ir metodologinių principų, o ne tik iš falsifikuojamų teiginių, sukurtų tam, kad numatyti ar paaiškinti skirtingas kolektyvinių veiksmų logikas. PDA analitinis požiūris pagrindas yra idėja, kad visi objektai ir praktikos yra prasmingi, o šios socialinės prasmės yra kontekstualios, reliacinės ir atsitiktinės. Taip pat, ji remiasi požiūriu, kad visos prasmės sistemos arba diskursai yra priklausomi nuo diskursyvinės išorės, kuri iš dalies juos kuria, o potencialiai gali sunaikinti (Howarth 2005: 317).

PDA pagalba atliekamus tyrimus reikia suvokti kaip orientuotus į problemą, o ne į teoriją, ar metodą. Į metodą orientuotus požiūrius apibūdina duomenų rinkimo būdai ir analizė, o ne tiriamas empirinis fenomenas, į teoriją orientuoti požiūriai siekia apginti ar įrodyti tam tikrą teoriją, o ne nušviesti pačią problemą, egzistuojančią nepriklausomai nuo jos. Į problemą orientuoto požiūrio nereiktų painioti su teorijomis sprendžiančiomis problemas, kurios priima egzistuojančias socialines struktūras ir dominuojančias teorines prielaidas kaip duotybę ir sprendžia ar bando paaiškinti šioje konstrukcijoje išskylančias anomalijas. Į problemą orientuotas požiūris yra giminingesnis M. Foucault problematikos technikai ir prasideda nuo dabartinių politinių ar etinių problemų nustatymo, prieš pradedant analizuoti jas veikiančias istorines ir struktūrines sąlygas, taip atveriant kelią jų kritikai ir transgresijai. Į problemą orientuota diskurso teorija ne tik nustato naujus tyrinėjimo objektus analizuojant tam tikrą fenomeną, tačiau ir metą iššūkį jį nagrinėjančioms teorijoms ir politinėms aplinkybėms, kurių dėka tos teorijos atsiranda. Reikia pabrėžti, kad nors PDA koncentruojasi į specifines problemas, jos nėra apibrėžiamos kaip visiškai nepriklausomos ar ateorinės. Priešingai ir skirtingai negu empirizmas ar racionalizmas, tyrimo problemos atsiradimas ir apibrėžimas visada numato ontologines prielaidas ir diskurso teorijos kategorijas skirtas pradiniam fenomeno aprašymui (Howarth 2005: 318-9).

Diskurso teorija atsispiria nuo to, kad diskursai, identitetai ir socialiniai santykiai yra nestabilios ir laikinos esybės, priklausomos nuo to, kaip individai ar grupės apibrėžia save ir savo aplinką. Tyrinėtojo tikslas nėra peržengti diskursą, ar atrasti realybę už jo, pavyzdžiui, mūsų atveju, pamatyti, kokie yra tikrieji „populistų“ motyvai. Analizuojant diskursą svarbu ne

atskirti, kurie teiginiai apie pasaulį yra teisingi, o kurie melagingi²³, tačiau tirti, kas iš tiesų buvo pasakyta ar parašyta, atskleidžiant modelius ir logikas, kuriais susijungia skirtingos diskursyvinės reprezentacijos (Jørgensen and Phillips 2002: 21). Norima pabrėžti, kad tiriama retorinė komunikacijos logika, o ne lingvistinė jos organizacija.

3.1 Duomenų šaltiniai

Diskursas mūsų tyrime traktuojamas, kaip tam tikras interpretuojamas populistinės logikos „repertuaras“. Kiekvienas toks repertuaras suteikia grupėms ir individams būtinus resursus tam, kad jie galėtų konstruoti savo tikrovės versijas ir jas komunikuoti. Tyrėjas remiasi prielaida, kad kiekviena tokia rašytinio ar žodinio turinio artikuliacija tol, kol ji skelbiama populistinio projekto vardu, atspindi (ir tuo pačiu formuoja) jo diskursyvią tikrovę.

Kalbant apie empirinės medžiagos kiekį, diskurso analizė nereikalauja didelės duomenų imties, nes jos tikslas yra identifikuoti diskursyvinius šablonus (šiuo atveju populistinės logikos šabloną) nagrinėjant jų artikuliacijas, o ne pateikti turinio analizę. Tačiau tyrėjas, gali pasirinkti tiek įvairiausių šaltinių, kiek jam atrodo naudinga tol, kol juos galima priskirti pačia grupės kuriamai identifikacijai.

Šiuo atveju, pasirinkti šie šaltiniai:

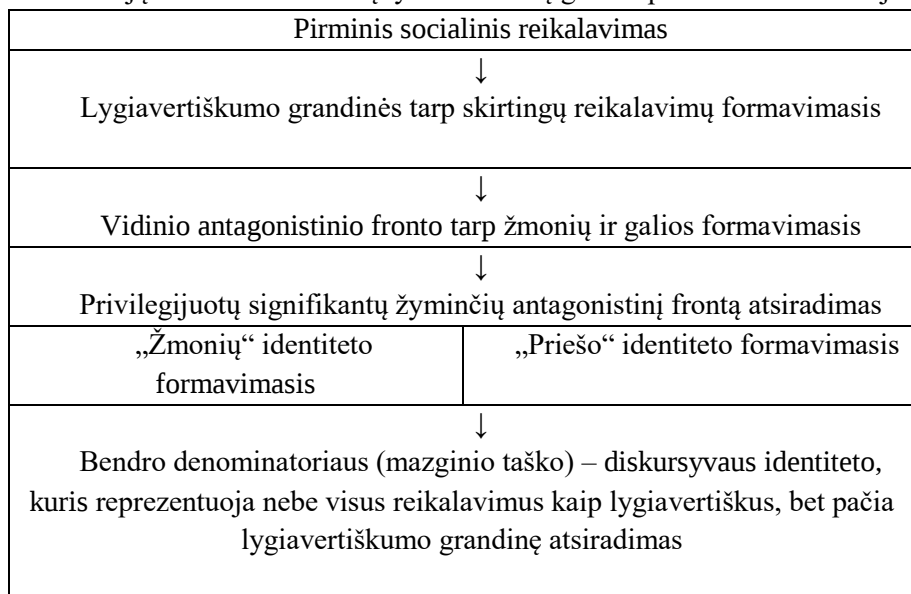
- 1) Partijų manifestai, rinkimės programos ir t.t.
- 2) Partijų internetiniuose puslapiuose pateikiami straipsniai
- 3) Partijos narių pateikiama informacija internete ir interviu su partijų nariais
- 4) Partijai ar jos nariams priklausančiose socialinių medijų paskirose pateikiama informacija
- 5) Partiją pristatanti reklaminė medžiaga.

3.2 Tyrimo modelis

E. Laclau ir C. Mouffe diskurso teorija yra metateorinė, leidžianti suprasti kaip yra konstruojamas populistinis identitetas, tačiau norint nagrinėti konkrečius atvejus, reikalingas mažiau abstraktus modelis, kuris leistų susikonsoliduoti

²³ Pvz., populistinio diskurso atveju nesvarstoma, kiek antagonistiniam priešui priskiriamas polinkis korupcijai yra teisingais, kiek išsigalvotas, tačiau tai nereiškia, kad negalima joks kritinis vertinamas, tiek jungiant diskursus į tam tikras ideologines grupes, su jiems būdingais šablonais, tiek kombinuojant diskurso teoriją su kitomis teorijomis.

ties komunikaciniais momentais ir iliustruoti konkretaus atvejo populistinę artikuliaciją. Autoriaus siūlomą tyrimo modelį galima pavaizduoti scheme:

Ši schema nereiškia kiekvieno atvejo nagrinėjimo žingsnis po žingsnio. Populistinė logika nėra griežtas loginis procesas, kuriame tiksliai galima atskirti vieną periodą, nuo kito. Juolab pasirinkti atvejai gali ir neatspindėti pačios populistinės logikos. Tai komponentų, kurių bus ieškoma, schema, kuri skirta parodyti, ar konkretūs atvejai atitinka, ir kiek atitinka, populizmo logikos šabloną.

Tiriant empirinę medžiagą bus siekiama net tik identifikuoti komponentus, bet ir juos išskleisti. Pavyzdžiui, net tik parodyti, kuris signifikantas yra pagrindinis apsprendžiant „žmonių“ identitetą, bet ir kokius subjekto komponentus, vertybines nuostatas ir t.t. jis apima, tai yra kas yra sujungta lygiavertiškumo grandinėmis. Detalesnis tokio išskleidimo aprašymas neturi didelės prasmės, nes jo įmanomumas ir detalumas priklausys nuo atskiro atvejo politinės diskurso konfigūracijos ir empirinių duomenų prieinamumo.

3.3 Pagrįstumas ir patikimumas

Tyrėjo stebinio ir aprašančio tam tikrą diskurso logiką remiantis empiriniais duomenimis subjektyvumas yra didžiausias tyrimo pagrįstumo trukdis, nes tradicinė socialinė paradigma siekia pavaizduoti socialinę tikrovę kiek įmanoma labiau remiantis faktine informacija. Iš kitos pusės, socialinis konstruktyvizmas, kuriam diskurso teorija priklauso, „tikrovę“ traktuoja kaip nepasiekiamą, o visuomenę konstruoja įvairių socialinių vaizduočių

(diskursų) daugis, todėl tyrėjas visada pateikia reliatyvias išvadas. Tokiu būdu, diskurso teoriją galima apkaltinti pateikiant miglotą ar per daug abstraktų visuomenės suvokimą, tačiau kadangi pagrindinė diskurso analizės užduotis yra „dominuojančio ir visuotinai priimtino supratimo apie tikrovę demaskavimas“ (Jørgensen and Phillips 2002: 176), tyrėjas gali tirti tam tikrą socialinę praktiką iš savo pozicijos. Kitais žodžiais tariant, priimant tiesos subjektyvumą kaip esminę prielaidą, atmetant objektyvistinius pagrįstumo reikalavimus, pats pagrįstumo matavimas taip pat įgauna tam tikrų subjektyvių bruožų, tačiau tai nereiškia, kad tyrimas neturi būti paremtas moksliniais kriterijais pvz., nuoseklumo.

Tyrimo patikimumas reiškia, kad tyrimas gali būti pakartotas, gaunant panašius rezultatus. Sunku tikėtis, kad du tyrėjai atlikdami diskurso analizę, remiantis post-struktūralistine teorija, gautų tokius pačius rezultatus, dėl anksčiau minėto fakto, kad subjektyvios pozicijos paprasčiausiai neįmanoma išvengti. M. Jørgensen M. ir L.J. Phillips siūlo keisti patikimumo rodiklį „produktyvumu“ (angl. *fruitfulness*) rodančiu tyrimo „paaiškinamąjį potencialą“ ar „galimybes suteikti naujas kryptis“ (Jørgensen and Phillips 2002: 125). Šio tyrimo atveju, sugebėjimas pateikti naujus populizmo aiškinimus Lietuvos kontekste, kuriais galėtų remtis kiti tyrėjai, būtų geresnis patikimumo rodiklis, nei naudojamoje paradigmoje nepasiekiamas pakartojamumas.

3.4 Atvejų pasirinkimo strategija

Šiame darbe pasirinkta nagrinėti populistinės mobilizacijos atvejus, kuriuos įgyvendino politinės partijos rinkimų į Lietuvos Seimą metu. Populistinę mobilizaciją, žinoma, gali naudoti ne tik politinės partijos, bet ir įvairūs visuomeniniai judėjimai ar organizacijos, tačiau potencialiai brandų populizmo etapą, kai galima išskirti visus ar bent daugumą populizmo raidos stadijų, labiausiai atspindi būtent partinių mobilizacijų variacijos. Kadangi iš E. Laclau teorija remiasi prielaida, kad populizmas nėra tam tikras organizacijos tipas, ar ideologija – ta pati partija gali naudoti (ar nenaudoti) skirtingas populistines logikas skirtingais savo gyvavimo etapais - pasirinktas intensyviausias ir aiškiausiai artikuliuojamas periodas – rinkimai į Seimą.

Tyrimo atspirties tašku laikomi 2004 m., kai Lietuva įstojo į ES (2004 m. gegužė) ir NATO (2004 m. kovas), kai demokratija Lietuvoje galima užtikrintai laikyti konsoliduota: „vyksta laisvi, sąžiningi, konkurencingi rinkimai; pralaimėjusios Vyriausybės partijos tvarkingai perduoda valdžią opozicijai“ (Norkus 2008: 25). Siekiant maksimalaus empirinės analizės konkretumo apsiribojama trimis paskutiniais Seimo rinkimais, įvykusiais

2008, 2012 ir 2016 metais. 2004 m. rinkimų neįtraukimas į analizę argumentuojamas dviem pagrindinėmis priežastimis. Pirmą, 2004 m. ES įtakos, kuri yra esminė tiek postdemokratinei Lietuvos politinei situacijai (žiūrėti 5.4 poskyrį), tiek tuo pačiai populistinei konfigūracijai (žiūrėti 5.3 poskyrį), dar negalima laikyti pilnai atsikleidusia. Antra, 2004 m. Seimo rinkimai yra pažymėti prezidento Rolando Pakso apkaltos, kuri nors ir būdama neabejotinai reikšminga tolimesnei Lietuvos politinei raidai, laikytina greičiau specifiniu *ad hoc* atveju, nesusijusiu su bendromis postdemokratijos ir populizmo santykio tendencijomis.

Politinių partijų pasirinkime remiamasi dviem pagrindiniais kriterijais:

1) Politinė partija turi gauti mandatų daugiamandatėse apylinkėse – būti sąlyginai sėkminga visos Lietuvos mastu. Vienmنداčių apylinkių rezultatai nepasirinkti, nes daroma prielaida, kad atskirų politinių veikėjų pergalės, gali neatspindėti bendros politinės partijos mobilizacijos sėkmės.

2) Politinė partija rinkimų periodo metu ar iškart po rinkimų viešojoje erdvėje turi būti įvardinama kaip populistinė. Šis kriterijus nėra kiekybinis, nesiekama parodyti kažkokios tikslios koreliacijos tarp „kaltinimų“ populizmu ir pačio populizmo elementų, tačiau patvirtinti arba paneigti tam tikrą viešojoje erdvėje kuriamą įspūdį. Nesiekama įvertinti „kaltinančiųjų“ argumentacijos, ar kompetencijos. Traktuojamas tik formalus viešosios opinijos šiuo klausimu egzistavimas.

3) Jeigu partijos atitinka pirmus du kriterijus daugiau negu vieneriuose rinkimuose, laikotarpio pasirinkimą lemia iš dalies spekuliatyvus konkrečiai partijai išsiskiriančių rinkimų paieškos kriterijus.

3.4.1 2008 m. Seimo rinkimai – „Tautos prisikėlimo partija“

2008 m. į Seimą daugiamandatėse apygardose pateko septynios partijos: „Tėvynės sąjunga - Lietuvos krikščionys demokratai“, „Tautos prisikėlimo partija“, „Tvarka ir teisingumas“, „Lietuvos socialdemokratų partija“, „Koalicija Darbo partija + jaunimas“, „Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis“, „Liberalų ir centro sąjunga“. Viešojo erdvėje dažniausiai populizmu „kaltinta“ prieš rinkimus įsikūrusi ir 15,09 % nuo visų galiojančių biuletenių surinkus bei antrą vietą rinkimuose laimėjusi „Tautos prisikėlimo partija“: „Tik dešimt vientisinių sakinių, pigiai sumaišius tikintiesiems brangius dešimt Dievo įsakymų su verbis vulgaris žanru, - tai tokia partijos rinkimų programa. Ir jokių rimtesnių partijos įsipareigojimų ar priemonių, kaip bus pasiekti kokie nors tikslai. Politikoje tai vadinama populizmu“ (delfi.lt 2008); „tol tokios populistinės partijos kaip <...> „Tautos prisikėlimo partija“ ar naujai iškepta partija bet kuriuo kitu pavadinimu nuolat turės pasekėjų“ (Vinokuras 2009).

Taip pat populizmo kontekste minima ir „Darbo partija“, tačiau dažniausiai kaip pralaimėjusios rinkimus „A. Valinsko ir jo partijos įkūnytas populizmas tampa lyg ir šiek tiek protingesnis, lyg ir truputį išvaizdingesnis už NS ir DP personažų sukurtą bjaurą Seimo paveikslą“ (Laučius 2008). Tiesa, politologė A. Ramonaitė teigia, kad „Tautos prisikėlimo partijos“ priskirti populizmui nebūtų galima: „Taip pat, pagal politologinį apibrėžimą, tai nėra populistinė partija (t.y. tokia partija, kuri pirmiausia apeliuoja į žemesnius gyventojų sluoksnius, kuri siūlo pernelyg paprastus sprendimus sudėtingoms problemoms, kuri dažniausiai apeliuoja į tiesioginę paramą, apeinant atstovaujamasias institucijas), bet pagal tai, kaip įprasta mūsųose, tai A. Valinsko partiją galima būtų priskirti prie populistinių partijų, nes pas mus toks banalus populistinės partijos supratimas, nes mes manome, kad visos partijos, kurios nesilaiko tradicinių ideologijų yra populistinės“ (Žilinskienė 2008). Tačiau, toks paneigimas tik patvirtina viešojoje opinijoje vyravusią nuomonę apie šios partijos priskyrimą populizmui, kuris šio darbo kontekste, mums ir yra svarbus.

3.4.2 2012 m. Seimo rinkimai – „Drąsos kelio“ ir „Darbo“ partijos

2012 m. į Seimą daugiamandatėse apygardose pateko septynios partijos: „Darbo partija“, „Lietuvos socialdemokratų partija“, „Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai“, „Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis“, „Drąsos kelias“, „Tvarka ir teisingumas“ ir „Lietuvos lenkų rinkimų akcija“. 2012 metų situacija panaši į 2008 m., ir vėl populizmu labiausiai kaltinta pirmą kartą rinkimuose dalyvaujanti partija „Drąsos kelias“: „Daugelis pritartų „Drąsos kelio“ pirmu numeriu pažymėtam programiniam punktui – ryžtingai teismų ir prokuratūros pertvarkai. <...>. Deja, vien siūlomi progresiniai mokesčiai ir energetikų klanų algų apkarpymai to neatsvers, tad diagnozė akivaizdi – populizmas“ (veidas.lt 2011), „ant populizmo grėblio užlipa kone kiekviena partija šalyje, nors atvirai nekonstruktyviai ir bukai atrodo galbūt vos viena kita rinkimų barjerą įveikusi politinė jėga. Bet net ir šios nepavojingos – Drąsos kelias - negyvens ilgiau metų dvejų“ (Špakauskas 2012), „Nauja jėga, kuri pirmą kartą dalyvavo debatuose, parodė, kad ji labai populistiskai žiūri į gyvenimą“ (15min.lt 2012). Papildomas stimulus nagrinėti šią partiją yra ir tai, kad galima akivaizdžiai matyti jos genealogiją nuo stichinių masinių protestų, iki politinio aktoriaus susidarymo vieno rinkiminio ciklo metu.

Tradiciškai populizmu kaltinta buvo ir „Darbo“ partija ir jos lyderis Viktoras Uspaskichas – „dauguma ekspertų populistiniais ir neįgyvendinamais pavadino „darbiečių“ vadovo pažadus“ (alfa.lt 2012).

„Darbo partiją“, kaip pagrindinę populistinę 2012 m. politinę jėgą, identifikavo ir filosofas Leonidas Donskis – „dauguma ekspertų populistiniais ir neįgyvendinamais pavadino „darbiečių“ vadovo pažadus“ (Žirklienė 2012). Būtent šie rinkimai, tiek lyginant su 2008 m., tiek su 2016 m., buvo ypač sėkmingi „Darbo“ partijai. Ji surinko daugiausiai tarp visų partijų balsų daugiamandatėse apygardose (19, 84 proc.), bei galutinėje rikiuotėje užėmė trečiąją vietą.

3.4.3 2016 m. Seimo rinkimai – partija „Tvarka ir teisingumas“ ir „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“

2016 m. į Seimą daugiamandatėse apygardose pateko šešios partijos: „Tėvynės sąjunga - Lietuvos krikščionys demokratai“, „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“, „Lietuvos socialdemokratų partija“, „Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis“, „Lietuvos lenkų rinkimų akcija – Krikščioniškų šeimų sąjunga“, „Partija Tvarka ir teisingumas“. Šiuose rinkimuose vienareikšmiškai viešojoje opinijoje kaip populistinė buvo vertinama tik „Antikorupcinė Kristupo Krivicko ir Naglio Puteikio koalicija (Lietuvos centro partijos ir Lietuvos pensininkų partijos koalicija)“ – „Likus mažiau, nei metams iki eilinių Seimo rinkimų vis labiau daugėja populistinių politikų pareiškimų, siekiant užsiauginti reitingus. Dažniausia tarp tokių įvardinamas Seimo narys Naglis Puteikis. Žiniasklaidoje galima rasti pranešimų, kaip jis dalyvauja, kuriant įvairias partijas arba partijų sąrašus bet vėliau į nė vieną iš jų neįsijungia“ (Jankauskas 2016), tačiau ji, dėl koalicinio savo pobūdžio, nesugebėjo laimėti daugiamandatėse apygardose ir neatitinka šiame darbe nustatytų kriterijų. Galima pastebėti tendenciją, kad žiniasklaidoje nuo skirstymo į populistus ir ne populistus pereinama prie populizmo masto vertinimo: „Antras veiksnys – visi tapo populistais“ (Bakutis 2016), sudarinėjamas netgi populizmo reitingas (veidas.lt 2016).

Partija „Tvarka ir teisingumas“ pasirenkama nagrinėti šiame etape, ne vien dėl to, kad yra šio reitingo lyderė (tarp mums tinkamų partijų), bet ir dėl to, kad ir ankstesniais metais nuolat buvo priskiriama populistams, todėl iš visų laimėjusių 2016 m. partijų viešojoje opinijoje vienareikšmiausiai priskiriama populizmui: „nes visada jų rinkimų kampanijos rėmėsi valdžios kritika ir tam tikru populizmu, kuris būnant valdžioje sunkiai realizuojamas“ (Želnienė 2016), „Tiek žiniasklaidoje, tiek moksliniuose žurnaluose TT klįjuojama populistų etiketė“ (Baltrukevičius 2017). Nors partija lyginant su ankstesniais rinkimais laimėjo šiek tiek mažiau balsų, pasirinkimą tirti būtent 2016 m. diskursą lėmė „Tvarkos ir teisingumo“ retorikos didžiausiais atitikimas Europoje populiarėjančiam dešiniajam, prieš ES nukreiptam,

populizmui. Tiek 2008 m., tiek 2012 m., anti-ES nuotaikų šios partijos diskurse praktiškai nebuvo.

„Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“ žiniasklaidoje populizmo kontekste buvo įvardinama dviprasmiškai – „valstiečiai-žalieji <...> balansuoja ant populizmo ribos“ (Gritėnas 2016). Vidutiniškai, arčiau prie „tradicinių“ partijų ji buvo įvertinta ir žurnalo „Veidas“ skelbiamame populistų reitinge (veidas.lt 2016). Dalinį šios partijos populizmą teigė ir filosofas Gintautas Mažeikis: „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga turi nemažai populistinių pasiūlymų“ (Žadeikytė 2016). Vis dėlto be šios partijos atvejo tyrimas neatrodytų visavertis. Tai ne tik vienintelė partija Lietuvoje po įstojimo į ES laimėjo daugiau negu 50 vietų Seime, tačiau ir pirmoji bent iš dalies sugriovusi „Tėvynės sąjungos“ ir socialdemokratų dominavimą, kai ministrai pirmininkai, net ir šioms partijoms pralaimėjus, būdavo skiriami iš jų gretų.²⁴

²⁴ 2000-2001 m. ministru pirmininku trumpai buvo dar tada liberalus atstovavęs Rolandas Paksas

4. TYRIMAS - POKOMUNISTINIŲ LIETUVOS PARTIJŲ ATVEJŲ ANALIZĖ

4.1 2008 m. „Tautos prisikėlimo“ partijos atvejis

Politinė „Tautos prisikėlimo“ partija įkurta 2008 m. birželį, likus keturiems mėnesiams iki 2008 m. rinkimų į Seimą. Daugiamandatėse apylinkėse partija gavo 15.09 proc. rinkėjų balsų, suteikiančių 13 mandatų, taip pat 3 mandatus iškovojo vienmandatėse apylinkėse. Tokiu būdu, su 16 mandatų, partija buvo trečia pagal mandatų skaičių Seime po „Tėvynės Sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų“ (45 mandatai) ir „Lietuvos socialdemokratų partijos“ (25 mandatai) Partiją įkūrė ir jai vadovavo Lietuvos TV personalija – Arūnas Valinskas, partijos pagrindą sudarė įvairios pramogų pasaulio žvaigždės (Laimontas Dinius, Asta Baukutė, Ligitas Kernagis, Linas Karalius, Donaldas Meiželytė, Antanas Nedzinskas, Deividas Staponkus, Adolfas Jarulis ir t.t.), verslininkai (Vincas Babilius, Dainius Budrys, Regina Zasiene ir t.t.) bei kandidatų giminės ir draugai (A. Baukutės sutuoktinis Kęstutis Rupulevičius, A. Valinsko žmona Ingrida Valinskienė ir t.t.). Vienas iš kandidatų atrankos kriterijų buvo politinės patirties neturėjimas – „Tarp mūsų kandidatų neišvysite nė vieno buvusio Seimo nario, nors pageidavusių įstoti į partiją ir tapti jos kandidatais buvo. Lietuvai reikia naujų, veržlių ir darbščių, nesusitepusių politikų“ (Digrytė 2008). Rinkiminės kompanijos metu viešoje erdvėje partija buvo krikštijama „klounais“ ir „pajacais“, pati partija savo komunikacijoje iš dalies su šia etikete susitapatindavo – „Tie, kurie moka pasišaipyti iš savęs, sveikai žiūri ir į kitus“ (Prisikelimopartija (youtube) 2008).

4.1.1 „Tautos prisikėlimo“ partija kaip anti-technokratinė technokratija

Darbe naudojamoje populizmo koncepcijoje viskas prasideda nuo demokratinio reikalavimo, kurį tam tikra homogeniška grupė pateikia institucinei sistemai. Nors pats partijos naujumas ir susikūrimas *ad hoc* 2008 m. rinkimams potencialiai ir galėtų remtis demokratiniais, o vėliau populistiniais (lygiavertiškumo logikos apjungtais) reikalavimais, tačiau taip nėra. Kaip paaiškina pats partijos lyderis, partija įkurta siekiant eliminuoti dvi gerai 2004 metais rinkimuose pasirodžiusias populistines (jų nuomone) partijas „Darbo partiją“ ir partiją „Tvarka ir Teisingumas“, kurios kėlė „pakankamai didelę grėsmę ne tik vidaus saugumui, bet ir išorės“, mat esą yra intensyviai finansuojamos „iš kaimynų“ (Digrytė 2008a). Nėra nei kokių nors visuomenės grupių (be pačių iniciatorių), kurios jungtųsi dėl nepatenkintų

reikalavimų, nei aiškiai deklaruotų reikalavimų. Nors griežčiausiai nusiteikusi prieš populizmą, partija save pozicionuoja ir prieš tradicines partijas: „eliminuoti iš žaidimo žmones, kurie mus valdė daug metų ir kuriems, kaip teigė premjeras, gyvenimas tik gerėja“ (Digrytė 2008a).

Tai yra akivaizdžiai skirtumų, o ne lygiavertiškumo logika. Partija formuoja savo diskursą per skirtumus nuo visų kitų, tačiau nepateikia jokių jungtinių (lygiavertiškumu paremtų) interesų. Jos identitetas turi griežtai neigiamą išraišką, kai nepasakant, kas esame, apsiribojama, kuo nesama. Šiuo atžvilgiu, galima ieškoti sąsajų su Emmanuelio Macrono politinės partijos „En Marche!“ 2017 m. politiniu diskursu. Kaip jį pavadino Fabio Bordignon, tai „anti-populistinis populizmas“ (Bordignon 2017). Macrono diskursą jis apibūdina kaip švelnų populizmą, kuris naudojasi visuomenės nuotaikomis nukreiptomis prieš tradicines partijas, bet tuo pačiu atstovauja visiškai priešingai nuomonei, negu populistai. Jo sukurta politinė partija vadinama „anti-partija“. Tai politinis projektas, paremtas vienu asmeniu ir skirtas nustumti „mirusias ideologines kovas kovojančias tradicines partijas“, kuriose visada „tie patys žmonės, tie patys diskursai, tie patys argumentai“ (Bordignon 2017). Šį anti-populistinio populizmo diskursą galima fiksuoti ir kitose Europos šalyse. Pavyzdžiui, Nyderlandų „Liaudies laisvės ir demokratijos“ partijos lyderis Markas Rutte savo pergalę rinkimuose prieš kraštutinių dešiniųjų „Laisvės partiją“, pavadino „blogąjo populizmo pralaimėjimu“ (Van Tets 2017).

Tarp „Tautos prisikėlimo“ partijos ir šių „švelniųjų“ populizmų pastebimos akivaizdžios paralelės:

1) Jie apeliuoja į naujumą, kuris turėtų pakeisti tradicinių partijų sustabarėjimą. Jau pats pavadinimas „Prisikėlimo partija“ yra aliuzija į atsinaujinimą. Taip pat konstatuojama ir tradicinių partijų krizė, praktiškai išvardinami šiame darbe naudoti postdemokratijos apibrėžimai: „Tarp ligi šiol Lietuvą valdžiusių politinių partijų deklaruojamų šūkių ir darbų yra didžiulis atotrūkis.“; „Jų politika tapo nevieša ir neatvira, konfrontacinė ir nebekelia pasitikėjimo, skatina valdžios ir visuomenės susvetimėjimą, žmonių nusivylimą valdžios institucijomis, kuris šiuo metu yra išaugęs kaip niekada ir jau perauga į nusivylimą pačia Valstybe. Tokia politika didina piliečių abejingumą politikai – mūsų bendrų reikalų tvarkymui“; „Partijų narių nuolatinis migravimas iš vienos į kitą (ypač Seime) kuo aiškiausiai liudija, kad programinės, ideologinės ribos tarp jų išnyko“ (Prisikėlimo partija 2008).

2) Konstatuojamas anti-populistiškumas: „Mes nesame dar vieni „gelbėtojai“; „Tautos Prisikėlimo partija – antipopulistinė ir antikorupcinė partija“ (Prisikėlimo partija 2008). Tuo pačiu deklaruojamas pasitikėjimas

politine sistema kaip tokia: „Tautos Prisikėlimo partija nesiekia pakeisti Lietuvos geopolitinės orientacijos. Mūsų partija nesiekia pakeisti Lietuvos konstitucinės santvarkos. Partija nesiekia pakeisti mūsų politinės sistemos pagrindų. Mūsų partija nėra antisisteminė partija“ (Prisikėlimo partija 2008).

3) Netradicinė, į personalijas orientuota, partinė sistema. Žinoma, tradicinės partijos taip pat stengiasi pritraukti įžymesnių veidų savo rinkiminėms kompanijoms, tačiau „Tautos prisikėlimo“ partija iš principo sudaryta iš „neprofesionalų“: „Mes esame tiesiog Lietuvos žmonės, dauguma niekuomet aktyviai nedalyvavę politikoje, kuriems nusibodo, kaip juos valdo“ (Prisikėlimo partija 2008). Paradoksaliai deklaruodama siekį sumažinti atskirtį tarp „žmonių ir jų rinktos valdžios“ (Prisikėlimo partija 2008). „Tautos prisikėlimo“ partija, arba kaip išsireiškė politologė Ainė Ramonaitė „politinis sambūris“ (Žilinskienė 2008), labiau primena draugų ratą, kurie naudodamiesi savo medijose įgytu socialiniu kapitalu siekia įgyti politinės galios. Čia, skirtingai tiek nuo populistų, tiek nuo tradicinių partijų, partinėje struktūroje praktiškai nėra „paprastų“ žmonių. Kaip jau buvo minėta teorinėje dalyje (žr. 66 psl.), tai yra modernios medijų politikos bruožas, kai emocijos tampa tiek pat svarbios, kaip ir ideologijos, o medijų pobūdis keičia reprezentacijos santykį – kandidatas dabar gali bendrauti tiesiogiai, nepasitelkdamas tam partinių tinklų (Manin 1997: 220). Skirtumas nuo tradicinių partijų, kurios nori nenori taip pat priklauso nuo žiniasklaidos ir viešųjų ryšių specialistų kuriamų įvaizdžių, yra tas, kad tai yra išgryninta šio proceso išraiška, kai praktiškai nebeįmanoma atskirti įvaizdžio formuotojo nuo pačio formuojamojo, o iš vidinės partinės demokratijos nebelieka net iliuzijos.

Žinoma, toks apibrėžimas – „anti-populistinis populizmas“, nėra patenkinamas. Remdamasis E. Laclau teorija ir postdemokratijos apibrėžtimis, autorius siūlo priešingą šio fenomeno apibūdinimą – „anti-technokratinė technokratija“. Čia galima įžvelgti sąlyginai naują šiuolaikinės visuomenės reiškinių, kai postdemokratijos simptomas paradoksaliai dar labiau įtvirtina pačią postdemokratiją. Pats procesas logikos prasme yra kiek panašus į tai, kaip kapitalizmo krizės atnaujiną patį kapitalizmą. Taip ir šiuo atveju, deklaruodama postdemokratinį tradicinių partijų išsikvėpimą, kaip savo atsiradimo priežastį (būdamą postdemokratijos simptomu), „Tautos prisikėlimo“ partija nedeklaruoja nieko kito, kaip dar gilesnį „naują“ aideologiškumą – „<...>pasisakome už vidurio kelią, kuris jungia plačiausius visuomenės sluoksnius, solidariai derina laisvę ir lygybę“ (Prisikėlimo partija 2008a).

4.1.2 Tuščio signifikanto paieškos

Tuščias signifikantas, apibrėžiantis populistinį judėjimą, visuomet kyla iš tam tikro partikuliarumo, Šiuo atveju to partikuliarumo nėra, kaip ir lygiavertiškumo grandinės. Partijos rinkiminiai nuostatai (Prisikėlimo partija 2008a), kurie medijose buvo pakrikštyti 10 Dievo įsakymų, pasak VU TSPMI mokslininkų, tėra abstraktūs lozungai. TPP rinkimų šūkiai "susukti" jos lyderiui būdingu stiliumi: šmaikščiai, bet atidžiau pasižiūrėjus, po ketverių metų atsiskaitinės ne partija rinkėjams, o rinkėjai patys sau turės pasakyti, kaip jiems sekėsi būti "ištikimiems savo Tėvynei", "šviesti jaunimą ir gerbti senolius", "darbadieniais dirbti savo labui", "gyventi sveikai", "kelti savo dvasią į aukštumas" (delfi.lt 2008). Tuščią signifikantą, kuris įprasmintų visus kitus diskurso taškus, šiuo konkrečiu atveju neįmanoma aptikti, nes pačiame partijos diskurse nėra ką unifikuoti – nėra artikuliuojami jokie konkretesni ar abstraktesni pokyčio taškai.

Teorinėje dalyje buvo argumentuota (žr. 58 psl.), kad bet kokia politinė mobilizacija bent iš dalies yra populistinė. Šiuo atveju tas minimalus populistinės mobilizacijos referentas yra pačios partijos lyderio ir kitų partijos „žvaigždžių“ personalijos. Tai pats minimaliausias tuščias signifikantas, neapjungiantis nieko, išskyrus patį save. Kalbant metaforiškai, „valinskiškumas“ yra daugiau negu A. Valinskas, kaip ir peronizmas yra daugiau negu Juanas Peronas, tik skirtingai nuo to pačio peronizmo, šis „daugiau“ neturi jokių referentų - kažkokių socialinio ar politinio diskurso taškų, kurių reikšmę keistų.

Populizmui esmingas yra antagonizmas, dalinantis visuomenę į dvi stovyklas – „žmonių“ ir institucinio „kito“. Šiuo atveju padalinimas irgi egzistuoja, bet skirtingai negu populistinis, lygiavertiškumo logika paremtas identiteto konstravimas, jis paremtas priešinga skirtumų logika, kai diskurso momentai sujungiami per jų savitarpio skirtumus. „Tautos prisikėlimo partijos“ identitetas formuojamas per gryną neigimą, t.y. jo reikšmė yra tai, kas jis nėra – jis nėra viena iš tradicinių „ligi šiol Lietuvą valdžiusių politinių partijų“ (Prisikėlimo partija 2008), jis taip pat esą nėra populistinis. Tokiu būdu, politinis laukas dalinamas į „mes“ ir „visi kiti“, bet šis „mes“, skirtingai nuo populistinio identiteto, nėra „žmonės“ - dalinis komponentas, kuris siekia būti suvokiamas kaip legitimu totalybė. Šis „mes“ visada išreiškiamas per partikuliarumą – naujumą ir kitoniškumą, tačiau niekada nebandoma kalbėti „tautos balsu“. „Mes“ visada išlieka tam tikra grupė, kuri nori patekti į Seimą - „leiskite ir mus į durnių laivą“ ir turi tam tikrų pasižadėjimų „jūsų interesus ginsime dantimis“; „priversime generalinį prokurorą dirbti“; „iš jūsų

nevogsime“ (Prisikelimopartija (youtube) 2008). Šis „mes“, kuris kartojasi visoje partijos programos deklaracijoje: „mes tikime“, „mes esame“ (Prisikėlimo partija 2008) ir t.t., niekada nereiškia populistinio „mes kaip liaudis“, ir neteikia jokios nuorodos į „mes – žmonės“ betarpiškumą. Postdemokratiniais terminais kalbant, tai yra pasiūlymas rinktis naujus, geresnius vadybininkus, kurie „gali užtikrinti kompetentingą ir atsakingą valdymą, teisės viršenybę ir lygų teisingumą visiems, Tautos gerovę, socialinės atskirties įveikimą ir visuomenės darną, kiekvieno žmogaus, visuomenės ir visos Valstybės saugumą“ (Prisikėlimo partija 2008).

Tiek „Tautos prisikėlimo“ partija, tiek populistinės partijos dažniausiai nenori sugriauti visos sistemos, o tik pataisyti jos „korumpuotus“ elementus. Tačiau šis retorinis panašumas neturėtų klaidinti, pats „pataisymo“ būdas yra visiškai kitoks. Populistiniame diskurse „tikrosios liaudies valios“ išreiškimas ir yra būtina sąlyga šiai korekcijai. Jis politinės sistemos ydas kildina iš priešo, „institucionalizuoto kito“, kuris nėra liaudis, tuo tarpu „Tautos prisikėlimo“ atveju, tereikia „pritraukti sąžiningus įvairių sričių profesionalus Valstybės reikalams spręsti“ (Prisikėlimo partija 2008).

Postdemokratiniam kontekste „Tautos prisikėlimo“ partija atstovauja valdumo, o ne politikos sričiai. C. Mouffe terminais kalbant, valdumas nekuria nei agonistinės priešpriešos, nei juo labiau perkelia ją į moralinę (dažniausiai populistinę) priešpriešą tarp gėrio ir blogio, kvestionuojančią pačią egzistuojančią visuomenės tvarką. „Tautos prisikėlimo“ partija atstovauja hegemoniniam liberalios demokratijos diskursui, nekuriančiam jokio pertrūkio, leidžiančio atsirasti naujiems (marginaliems) politiniams subjektams. J. Ranciere konsensuso/nesutarimo dichotomijoje, „Tautos prisikėlimo“ partija akivaizdžiai atstovauja konsensualios demokratijos kryptį, teigiančią (tikinčią į) įvairių skirtingų nuomonių derinimo pliuralistinėje visuomenėje svarbą – „Mes įsipareigojame aukščiau visko kelti bendrąjį visuomenės gėrį ir solidariai derinti įvairių grupių interesus“ (Prisikėlimo partija 2008a). Mūsų postdemokratinio politikos neigimo matricoje „Tautos prisikėlimo“ partiją galima priskirti parapolitikos sričiai, kurioje visuomenė netraktuojama kaip homogeniška, tačiau visuomeninė diferenciacija formuojama per institucionalizuotą kovą dėl hierarchinių pozicijų, šiuo atveju, pasirenkant tinkamiausius vadybininkus, kurie sugebėtų būti „ilgalaikio tautos prisikėlimo instrumentas“ (Prisikėlimo partija 2008). Galbūt neatsitiktinai, net kaip savo ideologiją partija nurodo egzistuojančios sistemos tvirtinimą – „Kurdami liberaliąją demokratiją“, kurios tikslas yra „pilnutinė demokratija“ (Prisikėlimo partija 2008). Ši partija (ir panašios į ją) priartėja prie parapolitinio grynumo, nes tradicinės partijos, nors ir būdamos

technokratinėmis ar konsensualiomis, bent jau turi tam tikrą antagonistinį, ideologinį pažadą, užkoduota savo pavadinimuose ar istorijoje, tuo tarpu, čia skelbiamas visiškas politinės dimensijos neigimas.

4.2 2012 m. „Drąsos kelio“ partijos atvejis

Politinės partijos „Drąsos kelias“ steigiamasis susirinkimas įvyko 2012 m. sausį, partija oficialiai įregistruota tų pačių metų kovą. Politinės partijos įsikūrimui postūmį davė įvykiai, susiję su Drąsiaus Kedžio istorija. 2008 m. Drąsius Kedys policijai ir žiniasklaidai praneša, kad jo dukra buvo tvirkinama. 2009 m. D. Kedys prokuratūrai įvardina įtariamuosius A. Ūsą, teisėją J. Furmanavičių ir vyrą vardu Aidas, kurie esą prievartavo net tik jo, bet ir L. Stankūnaitės (D. Kedžio buvusios sugyventinės ir jo dukros motinos) sesers V. Naruševičienės dukrą. 2009 m. spalio 5 d. Kaune nušaukami J. Furmanavičius ir V. Naruševičienė. Pagrindinis įtariamasis D. Kedys pasislepia. L. Stankūnaitė ima saugoti policija. L. Stankūnaitės dukrai paskiriama D. Kedžio sesers Neringos Venckienės globa.

2010 m. kovą ir balandį įvyksta pirmieji D. Kedžio artimųjų organizuoti mitingai Vilniuje ir Kaune, reikalaujantys bausti L. Stankūnaitę ir kitus atsakingus už mergaitės tvirkinimą asmenis. 2010 m. balandį Kauno rajone randamas D. Kedžio lavonas. Paskelbiama, kad jis žuvo per nelaimingą atsitikimą. Įsteigiamas visuomeninis judėjimas „Drąsiaus kelias“. Prie protestų prisideda ir kiti anksčiau įsteigti judėjimai, pvz., judėjimas „Už teisingumą“, „Jungtinis demokratinis judėjimas“. 2010 m. gegužę teismas priima sprendimą grąžinti grąžina dukrą L. Stankūnaitei ir nustato dukros gyvenamąją vietą su motina. N. Venckienė šią nutartį apskundžia. 2011 m. teismas dar kartą nusprendžia, kad dukra L. Stankūnaitei turi būti grąžinta skubiai ir nustato pasimatymų tvarką. N. Venckienė teismo sprendimo nevykdo. Tuo pat metu, Garliavoje, prie Kedžių namų, renkasi vis didesnė minia, bandanti užkirsti kelią mergaitės grąžinimui motinai. 2012 m. pradžioje visuomeninis judėjimas „Drąsiaus kelias“ virsta partija „Drąsos kelias“.

2012 m. kovą antstolė su L. Stankūnaite iš Kedžių namų bando paimti mergaitę, bet kyla grumtynės, mergaitė lieka pas senelius. Prokuratūra pradeda ikiteisminį tyrimą dėl teismo sprendimo nevykdymo. 2012 m. gegužę policija šturmuoja minios apsuptą D. Kedžio tėvų namą ir perduoda mergaitę L. Stankūnaitei. Įvairiuose Lietuvos miestuose vyksta prieš teisėsaugą nukreipti mitingai. 2012 m. spalį įvykusiuose Seimo rinkimuose „Drąsos kelio“ politinė partija laimi 7,98 proc. rinkėjų balsų, suteikiančių septynis Seimo nario mandatus. Vienmandatėse apylinkėse nelaimimas nei vienas mandatas.

Reikia pažymėti, kad Drąsiaus Kedžio istorijos pradžia sutampa su 2008 m. pabaigos pasauline ekonomine krize, ženkliai pabloginusią ir Lietuvos ekonominę padėtį. 2009 m. Lietuvos BVP krito 14, 6 proc., dramatiškai (nuo 1202,9 mln. litų 2007 m. iki 8401,9 mln. litų 2009 m.) išaugo viešojo sektoriaus deficitas. Smarkiai išaugo nedarbas: 2007m. bedarbių skaičius siekė tik 69 tūkstančius visoje Lietuvoje, 2008-aisiais padidėjo iki 94 tūkstančių, o 2009-aisiais šoktelėjo net iki 225 tūkstančių bedarbių. 2008-2009 m. ženkliai išaugo vidutinis bruto darbo užmokestis: valstybės sektoriuje – nuo 1891,9 Lt 2008 m. iki 2334,9 Lt 2009m. ; šalies ūkyje be individualių įmonių – atitinkamai nuo 1802,10 iki 2151,70 Lt , o ir privačiame sektoriuje - nuo 1755,90 iki 2058,30 Lt. O 2009-2010 m. jis sumažėjo kiekviename sektoriuje maždaug 100 Lt.²⁵ Ekonominės krizės fone tuometinė konservatoriaus A. Kubiliaus vadovaujama Vyriausybė vykdė į taupymą orientuotas mokestines reformas, kai buvo padidinti pridėtinės vertės, pelno mokesčiai, akcizas degalams, cigaretėms, alkoholiui. Drauge buvo sumažintas gyventojų pajamų mokestis, panaikinta dauguma PVM lengvatų (Lukaitytė-Vnarauskienė 2009).

2009 m. per profsąjungų mitingą, nukreiptą prieš šias reformas, įvyko vienos didžiausių nepriklausomos Lietuvos istorijoje riausių, kai buvo išdaužyti Seimo langai ir sulaikytas 151 asmuo. Žinomas politologas Algis Krupavičius šiuos įvykius įvertino taip: „žvelgiant iš laiko perspektyvų, piliečių veiksmai pirmiausia buvo iššaukti valdžios priimtų sprendimų“ (Tvaskienė 2018). Taigi, galima teigti, kad ekonominė krizė ir su tuo susijusi Vyriausybės politika, kurios metu įvairiose valdymo srityse buvo „karpomos“ valdžios išlaidos ir vykdomos struktūrinės reformos, turėjo didelės įtakos Lietuvos gyventojų politinių ir kitų valstybės institucijų vertinimui. Pavyzdžiui, 2008 m. pasitikėjimas LR Seimu siekė 26 proc., kai laikotarpiu nuo 2009 m iki 2011 m. krito į tam metui rekordines mažumas ir tesiekė 8-9 proc. Atitinkamai, pasitikėjimas Vyriausybe nuo 38 proc. 2008 m. krito iki 16 proc. 2009 m ir 14 proc. 2011 m. (Nakrošis 2017: 95-145).

Tokia ekonominė ir politinė situacija, leidžia daryti keletą prielaidų. Pirmiausia, visuomenei pasiekus kritinės nepasitenkinimo ekonomine situacija ir politiniu jos valdymu ribas, atsirado palanki situacija atsirasti populistinei politinei jėgai, kuri deklaruotų siekius sutvarkyti „korumpuotą sistemą“ ir įvesti „tvarką“. Antra, suaktyvėję visuomeniniai protestai, tame tarpe ir smurtiniai, parodė, kad J. Ranciere terminais kalbant, egzistuoja

²⁵ Pagal <http://www.stat.gov.lt/>

visuomenės dalis, kuri neturi savo dalies visuomenės struktūroje, kurios balsas yra ignoruojamas institucionalizuotame politiniame lauke ir kuri potencialiai gali pradėti kovą, kad jos balsas būtų išgirstas ir pripažintas legitimu.

4.2.1 Pirminis reikalavimas

E. Laclau populizmo teorijoje minimalus ir pirminis analizės objektas yra tam tikros grupės reikalavimas (angl. *demand*), iškėlimas dar prieš kolektyvino populistinio identiteto susiformavimą. E. Laclau išskiria dvi šio pirminio reikalavimo stadijas: pageidavimą (angl. *request*) ir pretenziją (angl. *claim*)²⁶. Skirtumą tarp jų apibrėžia grupės, kuri kelia reikalavimus, sudėtis. Pageidavimo fazėje tai yra sąlyginai izoliuota ir homogeniška grupė (pvz., mokytojai), pateikianti demokratinį reikalavimą. Pretenzijos fazėje, grupė fiksuoja, kad reikalavimas nebuvo patenkintas ir prie jos jungiasi kitos grupės (pvz., gydytojai), o demokratinis reikalavimas palaipsniui tampa populistiniu (Laclau 2005: 73).

„Drąsos kelio“ partijos atžvilgiu ši demokratinio reikalavimo (pageidavimo) etapą konstatuoti yra pakankamai paprasta. Išeities tašku čia galima laikyti pirmąsias protesto akcijas ir mitingus vykusius 2010 m. prieš Drąsiaus Kedžio žūtį. Čia reikalaujama „aukščiausių šalies prokurorų atstatydinimo“ (Grigalevičius 2010). Skamba prieš pedofiliją ir ją neva dangstančią teisėsaugą nukreipti šūkiai: „Ištirkite VIP iškrėpėlių bylą“; „Neatiduokit mergaitės Ūso draugei“; „Pedofilams – STOP! Kiek tavyje Drąsiaus?“; „Motiną sąvadautoją į teismą“ (Garkauskas 2010). Netgi skamba vaikų giedama perdaryta Lietuvos himno versija, kurioje reikalaujama susidoroti su pedofilais „Lietuva, Tėvyne mūsų, Pedofilų žeme, Iš praeities Tavo sūnūs Vaikus prievartavo. Tegul Tavo valdžia eina Vien takais dorybės, Tegul dirba Tavo naudai Ir žmonių gėrybei. Tegul saulė Lietuvos Pedofilus naikina, Ir šviesa, ir tiesa Mūs žingsnius telydi. Tegul meilė Lietuvos Dega Drąsiaus širdyje, Vardan tos Lietuvos Pedofilai miršta!“ (Grigalevičius 2010).

Pirminį reikalavimą galima apibendrinti, kaip – reikalavimą pašalinti korumpuotos teisėsaugos atstovus, dangstančius pedofilus. Šis reikalavimas skirtas instituciniai sistemai – prezidentei (Grigalevičius 2010) arba valdžiai bendrai. Ganėtinai lengva identifikuoti ir grupės dalyvius. Pirmuosius mitingus organizuoja D. Kedžio krikšto motina, jo teta Audronė Skučienė,

²⁶ Skirtumą tarp šių fazių dar galima paaiškinti, kaip skirtumą tarp paprasto prašymo (pvz., pakelkite algas) ir reikalavimo pasiaiškinti arba teiginio (pvz., ši valdžia nesugeba pakelti algų, mes turime kažką daryti).

mitingo dalyviai identifikuojami kaip D. Kedžiaus artimieji, draugai ar kaimynai, tačiau po truputi pradeda jungtis ir kitos grupės: „priešaringai vertinami politikai - Seimo narys Saulius Stoma, radikalios neparlamentinės kairiųjų partijos vadovas Algirdas Paleckis, buvęs Seimo narys Algimantas Matulevičius, „Jungtinio demokratinio judėjimo atstovai“ (lrytas.lt 2010). Šioje stadijoje prisijungiančių pašaliečiai dar nevaizduoja praktiškai jokio vaidmens ir yra aiški mažuma, tačiau galima konstatuoti, kad jau yra ženklų, jog egzistuoja tam tikros grupės, ketinančios progai pasitaikius prisidėti prie anti-institucinio protesto. Remiantis J. Ranciere teorija, jas galima pavadinti marginalų grupėmis, kurios neturi gerai išreikštų komunikacinių kanalų savo antagonistinės pozicijos išreiškimui.

4.2.2 Populistinio reikalavimo formavimasis

Antrojo etapo ribas, kai nepatenkintas demokratinis reikalavimas palaipsniui tampa populistiniu, arba nuo pageidavimo pereinama prie pretenzijos, galima brėžti nuo po Drąsiaus Kedžio mirties sekusių mitingų (2010 m. balandis-gegužė) ir socialinio judėjimo „Drąsiaus kelias“ įkūrimo (2010 m. gegužė) iki oficialaus partijos deklaracijos paskelbimo (2011 m. rugpjūtis). Mitinguose be pirminio partikuliaraus reikalavimo: „STOP pedofilams“, „Neatiduoti mergaitės Ūso draugei!“, „Prokuratūra ar kilerių tarnyba?“ (Grigalevičius 2010a) ir pan. pasigirdo ir kur kas abstraktesnių pretenzijų „Mitinge buvo daug kalbama apie D. Kedžio nužudymą ir apie tai, kad šalies teisėsaugos sistemoje susiklostė dramatiška padėtis, akcentuotos ir kitos esminės Lietuvos problemos – skurdas, korupcija, monopolijų diktatas“ (Grabauskas-Karoblis 2010), „Oligarchų klasei ne – demokratijai, tvarkai ir teisingumui taip“ (Grigalevičius 2010a), „Turėsime tiesos, turėsime ir duonos“; „Neliečiamųjų“ kastos, kurioms priklausantys veikėjai neteisiami, nors jie vykdo nusikaltimus – grobsto valstybės turtą, organizuoja aferas, išnaudoja dirbančiuosius, formuoja pedofilų ir kitokių iškrypėlių tinklus“ (Grabauskas-Karoblis 2010a).

Galima sakyti, tai buvo lygiavertiškumo grandinės užuomazgos, kai iš dalies susiję reikalavimai pradėti teikti bendrame kontekste. Taip pat jau galima identifikuoti besimezgantį (dar aiškiai neįvardintą) antagonizmą tarp masių ir institucionalizuoto „kito“; jau galima išskirti tam tikrus pirminius korumpuotos ir taisytinos sistemos įvardinimus. Pavyzdžiui: „Ta sistema, kurią vadiname teisingumo sistema, yra stipriai apirusi ir degradavusi“ (Grabauskas-Karoblis 2010a). Atsiranda pirmi, sistemai oponuojančių žmonių, bandymai save įvardinti: „čia, į šią aikštę, susirinko tikrasis elitas, valstybės likimui neabejingi, aktyvūs piliečiai“ (Grabauskas-Karoblis 2010a).

Mitinguose skambėjo raginimai organizuotis: „Politikas Algimantas Matulevičius sakė, kad visoms pažangioms jėgoms, visiems neabejingiems piliečiams reikia vienytis ir siekti esminių permainų.“ (Grabauskas-Karoblis 2010a), „Jūsų rankose yra Lietuvos likimas. Jūs turite nesiskaidyti į kažkokias organizacijas, o pradėti naują sąjūdį“ (Grigalevičius 2010a). Jau tada pasigirsta pirmosios (kalbant retroaktyviai) mazginio arba tuščio signifikanto artikuliacijos: „Ko mūsų šalyje labiausiai trūksta?“, – žmonių per garsiakalbius paklausė politikas (S. Stoma). „Teisingumo“, – nedrąsiai, tačiau gana vieningai sušurmuliavo minia“ (Grigalevičius 2010a).

Netrukus (2010 m. gegužė) pirminis politinis organizavimasis įgauna kontūrus – įsteigiamas visuomeninis judėjimas „Drąsiaus kelias“.²⁷ Judėjimo įkūrėja ir pirmininkė buvo D. Kedžio teta A. Skučienė, pagrindinis deklaruojamas tikslas – „kova su pedofilija“. Galima teigti, kad šio judėjimo ir jo organizuotų mitingų artikuliuojamas diskursas dar neturi pilnai susiformavusio populistinio kolektyvinio identiteto požymių, tačiau praktiškai visas jų užuomazgas jau galima įžiūrėti. Šiuo atveju, jau galima identifikuoti pirmines į būsimą populistinį subjektą besijungiančias grupes. Norėdami identifikuoti grupes ideologinėje perspektyvoje bei susidaryti įspūdį, kokie būtent reikalavimai jungiami lygiavertiškumo grandinėje, naudosime supaprastintą „Political compass“ schemą²⁸, kurioje grupės ideologija pozicionuojama atsižvelgiant į dvi ašis: ekonominę (kairės/dešinės) ir socialinę (autoritarizmo/libertarizmo). Kadangi šiame darbe nesiekama gilesnio konkrečių atvejų ideologinio pozicijų suvokimo, manau, kad to visiškai pakanka lygiavertiškumo grandinės komponentų atskleidimui.

Be Drąsiaus Kedžiaus artimųjų šios pirminės grupės buvo:

(1) Jungtinis demokratinis judėjimas (JDJ) – buvusio Seimo nario Kęstučio Čilinsko įkurtas judėjimas, kurio pirminis tikslas buvo kova su „LEO lt“ sandoriu²⁹. Judėjimas pats turi populistinės logikos bruožų – kaip pagrindinį tikslą nurodo kovą su „oligarchija“, „dirbtinėmis monopolijomis“,

²⁷ Deja, jo internetinis archyvas <http://www.drasiauskelias.lt/>, vėliau atsiradus partijai buvo ištrintas ir dabar pasiekiamas ankstyviausia informacija siekia tik 2011 m. kovą t.y. praktiškai sutampa su partijos deklaracijos paskelbimu.

²⁸ Pagal <https://politicalcompass.org/>

²⁹ LEO LT (Lietuvos elektros organizacija) – 2008 m. įsteigta nacionalinė elektros energetikos bendrovė, turėjusi pastatyti naują atominę elektrinę, kurioje akcijos priklausė privačiai bendrovei „NDX energija“ ir valstybei. Bendrovė išformuota 2009 m. susidarius nepalankioms ekonominėms aplinkybėms ir kilus visuotiniam nepasitenkinimui dėl sandorio skaidrumo ir naudingumo visuomenei.

„korupcija“ (judejimas.eu 2010) bei už „didesnę demokratiją“ (judejimas.eu 2010). Kokią nors nuoseklią ideologinę judėjimo poziciją identifikuoti gana sunku, tačiau sprendžiant iš jų puslapyje pateikiamos informacijos, jame rekomenduojamų puslapių „propatria.lt“, „alkas.lt“ bei jo dalyvių elgsenos tendencijų (pvz., „Jungtinio Demokratinio Judėjimo vėliavos plėvesuoja visuose patriotiniuose renginiuose“) (judejimas.eu 2010a) judėjimą galima priskirti dešiniajai tradicionalistinei į autoritarizmą linkusiai ideologiniai kryptčiai, su nuosaikiai kairiaisiais ekonominiais sentimentais.

(2) Visuomeninis judėjimas „Vytis“ ir Socialistinis Liaudies Frontas. Duomenų apie „Vytį“ darbo autoriui surinkti nepavyko, tačiau kadangi besiskelbiantis judėjimo primininkas Giedrius Grabauskas, vėliau tapo Socialistinio Liaudies Fronto pirmininku (slfrontas.lt 2018) ir įvairiuose mitinguose šie politiniai judėjimai dalyvaudavo kartu (ldiena.lt 2014, Garnienė 2014), galima daryti prielaidą, kad ideologiškai šie dariniai sutampa. Tai kraštutinė kairioji, turinti autoritarinių elementų – socialistinė partija, nusistačiusi prorusiškai ir pasisakanti prieš „NATO, Europos Sąjungą, Lietuvos gyventojų išvargimą į Vakarus, už darbo žmogaus teises ir socialinį teisingumą“ (slfrontas.blogspot.com 2017).

(3) Buvusio Seimo nario Algimanto Matulevičiaus „Tautos Ateities Forumas“. Šio forumo pozicija buvo aiškiausia 2011 m. pradžioje, kai jis buvo nusistatęs prieš visas valdžios partijas (ve.lt 2011). Kadangi ilgainiui (2011 m) forumas virto „Tautos vienybės sąjunga“, kurios tikslai buvo „atgaivinant mūsų protėvių puoselėtas amžinąsias tradicines vertybes, kaip tvirta šeima, dorove grindžiama pasaulėžiūra“ (tv3.lt 2011), galima jį priskirti prie tradicionalistinio/autoritarinio politinio spektro. Ekonomiškai judėjimas pasižymi nuosaikiai kairiosiomis nuostatomis ir siūlo pereiti „prie socialiai orientuoto mišrios ekonomikos modelio, kuriame aktyvų vaidmenį šalies ūkio vystyme be privatininkų prisiima valstybė“ (tv3.lt 2011).

(4) Lietuvos pensininkų partija, rengianti įvairius mitingus susijusius su pensininkų reikalais. Partiją galima priskirti dešiniams autoritariniams populistams – partijos lyderis Vytautas Jurgis Kadžys rinkimuose į 2000 m. Seimą dalyvavo kartu su kraštutine dešiniąja Lietuvos nacionaldemokratų partija (Damulytė 2006).

(5) Kunigas Jonas Varkala išreiškiantis tradicionalistinę konservatyvią krikščionišką poziciją: „Kelios ydos labai trukdo Lietuvai – tai godumas, abejingumas ir iškrypimas. Kovos su iškrypimu, su neteisybe simbolis – Drąsius Kedys. Jis vienas stojo į kovą su prievarta. Kaip Drąsius išėjo vienas, taip ir mes dabar išeiname į kovą prieš tuos klastingus klanus. Mums reikia išsivaduoti iš stabų, iš melo voratinklio. Kai kam mūsų Konstitucija – tai

stabas. Jie sako, kad Konstitucija šventa, bet pagal Konstituciją mūsų vaikai ir anūkai, pabėgę į užsienį nuo skurdo, nuo neteisybės, jau gali tapti nebe piliečiais. Negerovių daug, bet viltis yra – galėsime atkurti Lietuvą, laimėję rinkimus“ (Grabauskas-Karoblis 2010b). Kunigas Varkala diagnozuoja pagrindines Lietuvos bėdas „Mūsų valstybė serga AIDS. Mūsų kraštas – priklausomas, okupuotas. Okupuota ir valstybės imuniteto sistema, todėl reikia kažką daryti“ (komentaras.lt 2010). Ir nurodo „supuvusių vakarų“ sklindančią moralinę degradaciją: „Planuojamas homoseksualių žmonių paradas – lyg tai reklama vakarietiško, be tabu sekso, kaip ir vertybė jaunimo akyse galbūt ir viliamasi, kad tai taps daugelio jaunų žmonių siekiamybe“ (Jackevičius 2010).

Mitinguose ir protestuose dalyvavo ir kitos organizacijos: Lietuvos moterų lyga, Gausių šeimų bendrija, nukentėjusių nuo teisėsaugos asmenų organizacija „Desperacija“ bei visuomeniniai veikėjai. Šios organizacijos nors ir buvo įvardijamos tarp dalyvių, tačiau aktyviai savo pozicijų neartikuliavo. Taip pat, reiktų pabrėžti, kad ne visos čia esančios grupės dalyvavo steigiant „Drąsos kelio“ partiją, ir ne visų jų nariai pateko į galutinį partijos rinkiminį sąrašą.

Visi šie judėjimai postdemokratiname kontekste itin ryškiai išreiškia C. Mouffe apibūdinamą politikos moralizavimo tendenciją, kai kova tarp dešiniųjų ir kairiųjų keičiama kova tarp teisingųjų ir neteisingųjų (Mouffe 2005: 5). Nors šių judėjimų ekonominis sentimentas be abejonės yra kairysis, tačiau jis praktiškai nėra rišliai argumentuojamas, tiesiog konstatuojamos ekonominės blogybės, pvz., „didžiulė emigracija, bedarbystė, didėjanti atskirtis tarp saujelės turtuolių ir milijonų skurstančių, ubagiškos algos ir išmaldos lygio pensijos, sugriauta gamyba, sunykęs kaimas“ (tv3.lt 2011), kurias įveikti padės moralinis tikėjimas į „mūsų protėvių puoselėtas amžinąsias tradicines vertybes, kaip tvirta šeima, dorove grindžiama pasaulėžiūra, bendruomeniškumas, stropus požiūris į darbą, geranoriškumas“. Čia galima pritaikyti S. Žižeko naudojamą populistinio fetišizmo konceptą, kai dėl ekonominių negandų kalta ne pati ekonominė sistema, o tam tikras ją iškraipantis fetišas (Žižek 2013:86-88). Nacių atveju tai buvo žydai, o šiuo atveju tai ne pati neoliberali postdemokratinė santvarka, o ją korumpuojantys elementai (oligarchai, korupcionieriai), kuriuos pakeitus politikais su teisingomis moralinėmis savybėmis, situacija turėtų pasitaisyti.

4.2.3 Tuščio signifikanto atsiradimas – populistinio diskurso branda

Su partijos įkūrimu galima konstatuoti „Drąsos kelio“ kaip kolektyvinio populistinio identiteto mobilizacijos brandą. Tai įrodant, reikia identifikuoti

pagrindinius diskursyvius populizmo elementus (Žr. 51-59 psl.). Populistinei logikai būdingas antagonistinis visuomenės padalinimas numato, kad atsiranda *mazginiai taškai*, kurie savyje kondensuoja visos antagonistinės stovyklos signifikaciją. Tai apima tiek priešišką polių, tiek besipriešinančius autsaiderius.

Pirminė antagonizmo kategorija yra stygiaus, kuris atsiranda harmoningame socialiniame kontinuumo, įvardinimas. „Žmonių“ konstravimas ir yra bandymas įvardinti šią dingusią pilnatvę. Tam, kad atsirastų „žmonės“ – „nepatenkintieji“ turi teigti, kad jie yra vienintelis legitimus *populus* – partikuliarumas, kuris nori veikti kaip totalybė. Šie „nepatenkintieji“: įvardinami kaip „minia“, „runkeliai“, „šunauja“, „patvoriniai“ ir panašiai“ (neringavenckiene.net 2012). Tai visa visuomenė, kuri nepriklauso „Lietuvos elitui“, „valstybininkams“ (neringavenckiene.net 2012). Dalies, veikiančios kaip visuma išpūdį daro ir partijos prilyginimas istoriniams Lietuvos tautos susivienijimams: „Vardan šio kilnaus tikslo mes susirinkome iš skirtingų pilietinių ir politinių organizacijų, iš skirtingos aplinkos, ir tai - mūsų jėga. Nes tikrieji sąjūdžiai ir didieji tikslai priverčia pamiršti, kas mus skiria, ir skatina vienyti. Kaip kad vienijomės 1831 ir 1863 metų sukilimuose už laisvę, kaip mūsų partizanai vienijosi pasirašydami 1949-ųjų deklaraciją, kaip telkėmės istoriniais 1918 ir 1990 metais nepriklausomybės aktams. Kaip jungėmės Baltijos keliui ir didvyriškai Sausio 13-ajai“ (Drąsos kelias – Lietuvos kelias 2012). Po Garliavos įvykių vykusiuose mitinguose naudojami epitetai tokie epitetai kaip: „Laisvi Lietuvos piliečiai“ (Rasakevičius 2012). Galima konstatuoti aiškų betarpiškumo „mes – žmonės“ teigimą, esmingai būdinga populistiniams judėjimams.

Taip pat įvardinami ir galios atstovai, kurie nepatenkina iškeltų reikalavimų. Jau steigimo deklaracijoje (2011 m. rugpjūtis) priešas trukdantis įsivyrauti „visuomenės pilnatvei“ gana aiškiai įvardinamas: tai „korumpuotųjų klanai“, „Oligarchų, tariamų „valstybininkų“ bei pedofilų klanai“, „Siauros korumpuotųjų kastos“ (drasiauskelias.lt 2011). Panašius įvardinimus galima aptikti ir partijos internetiniame puslapyje skelbiamuose straipsniuose: „butaforinė valstybė, kurioje klesti korumpuoti klanai“ (Grabauskas-Karoblis 2010c), „L.Bielinis yra įrankis „valstybininkų“ klanų vadeivų rankose“ (Grabauskas-Karoblis 2011), „Lietuvoje įsigalėjo kastų sistema“ (Grabauskas-Karoblis 2011a), „Oligarchų, latifundininkų ir gazpromo pinigais išlaikomos partinės grupuotės pasirodė nepaprastai vieningomis.“ (neringavenckiene.net 2012), „Apsidairykite apie save gal pagaliau suprasite, kad klanas baigia Jus ir visą valdžią pajungti savo

nusikalstamų planų įgyvendinimui“ (neringavenckiene.net 2012). Priešo identitetas suformuluotas aiškiai, tai „**oligarchų klanas**“, dėl kurio ir kyla visos visuomenės blogybės iškraipanti demokratiją į „kleptokratiją - melu, smurtu ir vagystėmis paremtą korupcinę santvarką. Būtent tokio pobūdžio kleptokratija atsakinga už žmonių skurdinimą, už klestinčios korupcijos įsigalėjimą, už Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos, kultūros sferos, sveikatos apsaugos sistemos griovimą, ir didžiulę emigraciją - faktiškai masinę deportaciją į Vakarus“ (drasiauskelias.lt 2011).

Oligarchija yra populiarus populistinių judėjimų priešas, ypač Pietų Amerikoje (De la Torre 2013) ir reiškia tam tikrą neteisėtai, pasinaudojus valdžios sistemos spragomis, praturėjusią ir dabar valdančią grupę, kurios nariai yra tarpusavyje susiję, sudarydami vieną klaną. „Oligarchų klanas“ savyje kondensuoja visą priešiškos stovyklos signifikaciją. Šis mazginis, apjungiantis priešo stovyklą, taškas turi tam tikrą ontinę reikšmę. „Drąsos kelio“ atveju, netgi įvardinami atskiri teisėsaugos pareigūnai, priskiriami klanui, tačiau šis sudaiktinimas tėra ideologinė mistifikacija, arba, S. Žižeko terminais kalbant, pseudo-konkreti priešo figūra, įprasminti miglotą ir dviprasmišką tuščią signifikantą (Žižek 2008:280).

Ja siekiama parodyti, kad problema yra ne sistema, bet ją iškraipantys priešiški elementai. Pavyzdžiui, Dalia Grybauskaitė nelaikoma sistemos dalimi - „Netgi Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė šių metų pradžioje atvirai pareiškė: „Lietuvą valdo oligarchai ir nusikalstamas pasaulis“ (Grabauskas-Karoblis 2010c – jai trukdo „Lietuvos politikos olimpe įsigalėjusi korupcija bei nepotizmas ir mūsų šalies stambųjų partijų klaninis valdymo stilius“ (Grabauskas-Karoblis 2010c), kurias pažabojus prasidės „skaidresnės politinės sistemos suformavimas. O tam reikia iš esmės keisti politinį žemėlapi, ir būtent naujų politinių partijų – „Drąsos kelio“, Lietuvių Tautininkų sąjūdžio, Lietuvos Žaliųjų sąjūdžio ir kai kurių kitų politinių jėgų kūrimasis teikia daug vilčių“ (Grabauskas-Karoblis 2010c). Reikia pabrėžti, kad šis palankumas prezidentei buvo trumpalaikis ir po Garliavos įvykių pagrindiniai mitingai vyko būtent prie prezidentūros, kur partikuliarus „teisingumo“ arba „tiesos“ reikalavimas, palaipsniui virto tuščiu signifikantu, vienijančiu visą judėjimą.

Tai, kad politinė populizmo mobilizacija pasiekė aukštesnį lygį, rodo tuščio signifikanto, kurio pagalba įvyksta unifikacija įvairių reikalavimų atsiradimas. Iki šio taško atsiradimo šių reikalavimų lygiavertiškumas tebuvo suvokiamas kaip miglotas solidarumo jausmas, Šiuo atveju, šis tuščias signifikantas yra „Tiesos“ arba „teisingumo“ reikalavimas. Šis reikalavimas, ties kuriuo kristalizuojasi populistinis identitetas, yra dviprasmiškas. Iš vienos

pusės jis išlieka partikuliariu – teisingumo mergaitei ar išsiaiškinant D. Kedžio žudiką - reikalavimu. Iš kitos pusės, jis žymi visą lygiavertiškų reikalavimų grandinę – platesnį universalų simbolį, per kurį pajungiami visi kiti reikalavimai: „Valstybė be teisingumo nėra demokratinė“ (ekspertai.eu 2012); „Nebaudžiamumo įsigalėjimas ir klestėjimas, įtakojantis visas Lietuvos piliečių socialinių santykių sritis – bene pagrindinė ir didžiausia Lietuvos emigracijos priežastis. Žmonės bėga iš Lietuvos praradę viltį, ir pirmiausia – dėl neteisybės“ (drasiasukelias.lt 2012).

Partija savo rinkiminėje programoje savo pirmutinį tikslą įvardina taip: „Tiesos ir teisingumo atstatymas. Nėra tiesos be doros, nėra teisingumo be moralės. Įstatymas be tiesos yra negyvas, yra tik skeletas“ (ekspertai.eu 2012). Šis „teisingumo“ reikalavimas arba „neteisingumo“, kurį sukelia institucinė korumpuota sistema, atmetimas ir yra tai, kas vienija visą populistinį diskursą. Šiuo atveju, jis vos ne pažodžiui atitinka su J. Ranciere'o įžvalgą, kad tokius populistinius judėjimus vienija ne kažkokios socioekonominės charakteristikos ar klasiniai interesai, bet pati neteisybė, kuri trikdo visuomenę (Ranciere 1999:9). „Drąsos kelio“ partijos atveju šios „Tiesos“ kaip tuščio signifikanto manifestacijos stebimos itin ryškiai, kai kiekvieną dieną pasikartojančių protesto akcijų Daukanto aikštėje protesto dalyviai kreidelėmis ant aikštės grindinio piešdavo ir nuolat atnaujindavo užrašą „Tie-SOS“ (buvo leidžiamas netgi specialus aikštės laikraštis – „aikštės žinios“) (Aikštės žinios 2012).

Tiesa, šį užrašą vis dar galima laikyti labiau partikuliariu, tiesiogiai su teisėsaugos „neteisingais“ sprendimais susijusiu, reikalavimu. Tuo tarpu aktyvistų aikštėje sakomos kalbos pateikia abstraktesnes „teisingumo“ interpretacijas: „Mes turime pasiūlyti Lietuvai tikrą alternatyvą, o ne dar kartą atiduoti savo valstybę į avantiūristų rankas“ (Černiauskas 2012), „mūsų nacionalinis interesas turėti brandžią, kultūringą, teisingą, pasiturinčią šalį, ko mes šiandien labiausiai pasigendame tai teisingumas“ (15min.lt 2012a). Šiuo atveju galima fiksuoti dalinį „teisingumo“ atsiejimą nuo paties partikuliaraus reikalavimo, arba signifikanto atsiejimą nuo signifikato. Tai reiškia, kad populizmas pasiekė brandą. Nors galima sakyti, kad įvairius po „Drąsos kelio“ vėliava susibūrusius judėjimus ir asmenis sieja tam tikri ideologiniai panašumai, tačiau esminis čia yra būtent „teisingumo“ tuščias signifikantas. Šis tuštumas nereiškia jokios pozityvios savybės būdingos visiems reikalavimas (ar visiems judėjimams). Šis „teisingumo“ terminas funkcionuoja kaip visuomenės pilnatvės, kurios nėra, įvardijimas. Nors būna nurodoma, kas yra „teisinga teisėsauga“, „teisingas ūkis“ ar net „teisingos aukštosios mokyklos“ (ekspertai.eu 2012), tačiau, kaip jau buvo minėta

teorinėje darbo dalyje, lygiavertiškumo grandinė išreiškiama per šį bendrą elementą ne todėl, kad tai abstrakti bendra savybė, kuri slepiasi po visais „teisingumais“, bet todėl, kad tai yra performatyvi operacija, kuri kuria pačią grandinę.

Kaip jau buvo minėta, tai nereiškia, kad partikuliarus reikalavimas išnyksta, priešingai, galima daryti prielaidą, kad šiuo atveju partikuliarus reikalavimas diskurse yra stiprus ir jo priklausomybė nuo lygiavertiškumo artikuliacijos yra mažesnė. Rinkimų į 2012 m. Seimą reklamose nuolat akcentuojami Garliavos įvykiai (Neringa Venckienė 2012), plakatuose vyrauja aliuizijos į Drąsių Kedį (komentaras.lt 2012), net gi įkuriamas būtent Garliavos įvykiams ir vėliau sekusiems protestams skirtas internetinis puslapis – www.tiesos.lt

Apibendrinus, „Drąsos kelio“ politinės partijos formavimasis visiškai atitinka E. Laclau conceptualizuotą populistinio diskurso logiką. Galima išskirti visus etapus, pradedant demokratiniu reikalavimu, antagonizmu tarp „žmonių“ ir institucinės sistemos, baigiant tuščiu „teisingumo“ signifikantu, apjungiančiu visą populistinę lygiavertiškumo grandinę. Postdemokratiniam kontekste, kaip jau buvo minėta, šiame judėjime galima įžvelgti, C. Mouffe conceptualizuotą perėjimą nuo politinių prie moralinių kategorijų. Tačiau negalima konstatuoti, kad tokiu būdu „Drąsos kelias“ kvestionuoja pačią visuomenės tvarką. Čia labiau tinka S. Žižeko įžvalga, kad populistinis judėjimas fiksuoja ne pačios struktūros klaidą, o sudaiktindamas „oligarchų klaną“, išskiria elementą, kuris nevaidina savo vaidmens taip, kaip turėtų, t.y. sukuria fetišistinę populizmo dimensiją, sudaiktindamas „grėsmę“ į pseudo-konkrečią priešo figūrą.

„Drąsos kelias“ nukreiptas prieš parapolitinę (žr. 18-20 psl.) formalią demokratiją, tai konstatuoja netgi judėjimo oficialiame puslapyje – „Lietuvos politikos olimpe iš esmės nesikeistų: kad ir toliau būtų žaidžiamas jau gerai atidirbtas „politinis ping-pongas“ kelių įsigalėjusių partijų tariama kova, o iš tiesų gerai atidirbta sandėrių sistema“ (Grabauskas-Karoblis 2010c.) Išsireiškiant J. Ranciere'o terminais, kuriamas pertrūkis dominuojančiame diskurse ir tuo pačiu sukuriamas naujas „marginalų“ politinis subjektas. Iš pirmo žvilgsnio, toks populistinis projektas gali būti panašus į archipolitinės – harmoningos ir nesuskaldžiusios visuomenės viziją, kurioje politika taipogi išnyktų. Skirtumas čia yra pačiame antagonizmo formavimo principo, archipolitikoje jis nukreiptas į išorę, į kovą su priešais esančiais už visuomenės ribų, tuo tarpu populizme jis dalina vidinę visuomenės politinį lauką į dvi dalis.

4.3 2012 m. „Darbo“ partijos atvejis

„Darbo“ partiją (toliau DP) 2003 m. įkūrė, buvęs „Naujosios Sąjungos“ narys, Viktoras Uspaskichas. 2012 m. Seimo rinkimuose partija laimėjo 29 vietas taip užimdama trečiąją vietą po Socialdemokratų (38 vietas) ir „Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų“ (33 vietas). Pažymėtina, kad daugiamandatėse apygardose surinkusi 20,69 proc. balsų partija laimėjo pirmąją vietą Lietuvoje. Po rinkimų partija kartu su Socialdemokratais, „Tvarkos ir teisingumo“ partija bei „Lietuvos lenkų rinkimų akcija“ suformulavo valdančiąją koaliciją.

Prieš 2012 m. rinkimus vyravęs politinis-ekonominis Lietuvos kontekstas jau aptartas skyrelyje apie „Drąsos kelio“ partiją. Vertėtų pridurti, kad būdama opozicijoje globalios ekonominės krizė metu, DP padarė dramatišką populiarumo šuolį tarp 2008 m ir 2012 m. rinkimų, laimėdama beveik trigubai daugiau balsų.

4.3.1 Partijos lyderis kaip tuščias signifikantas

Visa 2012 m. DP rinkiminė programa rėmėsi partijos lyderio, V. Uspaskicho, asmenybės akcentavimo – partija „rinkimų kampanijoje iš esmės susitapatino su savo lyderiu“ (Černiauskas 2012a). Partijos rinkiminiuose plakatuose buvo vaizduojamas arba vien tik pats lyderis, arba atskiras kandidatas kartu su juo. Tuo pačiu ir rinkiminiai plakatai tiesiogiai akcentavo V. Uspaskicho svarbą: „Koks lyderis galės įkvėpti daugiausiai optimizmo?“, „Koks lyderis geriausiai sugeba suburti bendram darbui?“, „Koks lyderis turi daugiausiai drąsos geroms permainoms?“ ir t.t. (Černiauskas 2012a). Nors pagrindinis partijos 2012 m. rinkiminės kompanijos šūkis ir akcentavo žmonių grupę – „Mes žinome kaip!“ – tačiau, net ir čia pabaigoje nuskamba pagrindinis signifikantas, pabrėžiantis kas tie mes – „Darbo partija ir Viktoras Uspaskichas“ (Darbo partija 2012).

Dar labiau V. Uspaskicho kaip tuščio signifikanto svarbą pabrėžė partijos deklaruojama anti-ideologinė centro idėja. Kaip pabrėžė pats partijos lyderis: „Mes, kurdami Darbo partiją, sąmoningai nenorėjome prisirišti prie kokios nors ideologijos, nes supratome, kad atėjus į valdžią reikės ir verslo sąlygas kurti, ir socialiai remtinais žmonėmis rūpintis“ (Grigaitytė 2011). Tai yra tipiškas „įtrauk visus“ partinio diskurso pavyzdys, tačiau šiuo atveju, akcentuojamos tik keletas pačių bendriausių problemų, bet nebandant akcentuoti jų sprendimų būdų, apsiribojant žinojimo „kaip padaryti geriau“ deklaracija.

Į ką konkrečiai daryti geriau atsakymai iš pirmo žvilgsnio yra labai konkretūs. Buvo akcentuojami trys pagrindiniai punktai: padėti verslui kurti darbo vietas, sumažinti šilumos kainas ir pakelti minimalią algą iki 1509 Lt

(Darbo partija 2012), atskiruose partijos lyderio interviu dar pabrėžiant siekį sukurti „mechanizmą, pagal kurį rinkėjai galės atšaukti netinkamai dirbantį Seimo narį“ (15min.lt 2012b). Šių pseudo-konkrečių pažadų-reikalavimų nesieja jokia argumentacija, nenurodomos nei kliūtys trukdančios tai pasiekti, nei realūs būdai, neakcentuojama netgi, kodėl būtent šitie punktai yra patys svarbiausi. Vienintelis per lygiavertiškumo logiką į bendrą diskursą juo vienijantis veiksnys ir yra žinantis „ką daryti, kad gyvenimas pasikeistų į gerą“ (Darbo partija 2012) - Viktoras Uspaskichas.

Nors niekur rinkiminės kompanijos metu ir neakcentuota DP rinkiminė programa yra iš principo išplėstas minėtų trijų punktų sąrašas. Be jokių papildomų argumentacijų čia išskiriamos tradicinės politinės sferos: ekonomika, švietimas, jaunimo politika ir t.t. bei vėl teigiama, kad viskas bus padaryta geriau. Šių atskirų reikalavimų, kaip ir anksčiau aptartoje trijų punktų schemeje, nebandoma kažkaip sieti, paprasčiausiai teigiama, kad: „kursime palankias sąlygas šeimos verslui“, „skatinsime, kiekvienos aukštosios mokyklos augimą, keitimąsi, ryšių su visuomene bei verslu plėtrą“, „remsime žmonių laisvę ir galimybę ginti savo dvasines vertybes“ ir pan. (Darbo partija 2012a). DP savo rinkiminiame diskurse paprasčiausiai konstatuoja kiek įmanoma daugiau visuomenę kamuojančių problemų (naudojant E. Laclau terminus reikalavimų), nors čia galima bent iš dalies įžvelgti tam tikros centro kairės ideologijos bruožus: akcentuojamas skurdo mažinimas, kultūros ir švietimo sektorių finansavimo didinimas, galiausiai labiausiai išreklamuotas DP šūkis dėl minimalios algos kėlimo taip pat signalizuoja kairiąją pakraipą, tačiau, autoriaus nuomone, ideologinė kryptis (kaip nuoseklus priežastiniais/istoriniais ryšiais nusistovėjęs diskursas) čia atlieka antraeilį vaidmenį ir tesignalizuoja pagrindines elektorato dalies, į kurią partija taikosi, kamuojančias problemas. Tokiu būdu formuojama lygiavertiškumo grandinė tarp skirtingų iš dalies susijusių arba visiškai nesusijusių reikalavimų, kuriuos apjungia tuščias partijos lyderio signifikantas.

Prieš pat 2012 m. rinkimus visuomenė palankiausiai žvelgtą būtent į V. Uspaskichą (Kavaliauskaitė 155). DP lyderis sudarė „savo“, nenutolusio nuo liaudies politiko įvaizdį, kaip pažymi viešųjų ryšių specialistai: „politikas kuria savo, kaip netašyto prasčioko, paprasto žmogaus, neretai prabylančio dar "riebiau", įvaizdį“ (delfi.lt 2012a). Šį įvaizdį dar labiau paryškina nuolatinis dalyvavimas įvairiuose humoristiniuose televizijos projektuose, pavyzdžiui, „Auksinių svogūnų“ apdovanojimai, kuriuose nevengiama pasišaipyti iš savęs ir vartoti nenorminę kalbą (Jašinskienė 2012). Būtent šis įvaizdis ir padeda tiksliniam elektoratui dešifruoti atskirus diskurso taškus. Tai yra archetipinė tuščio signifikanto versija, kai iš bent iš dalies konkrečių

įvaizdžio savybių, pavyzdžiui, ūkiškumo, paprastumo ir t.t. išskyla tuščias signifikantas savyje neslepiančios jokios pozityvios savybės, išskyrus tą, kad jungia įvairius DP diskurso taškus į vieną visumą.

4.3.2 Dalinis populizmas kaip ideologijos pakaitalas

Jeigu populistinę lygiavertiškumo grandinę DP atveju identifikuoti galima pakankamai lengvai, tai kita populizmo dedamoji dalis - antagonizmas tarp „žmonių“ ir „priešo“ trukdantis įsivyrėti „visuomenės pilnatvei“ - DP diskurse praktiškai neegzistuoja. Tam tikrą atstovavimą „žmonėms“, nors ir ne itin aiškiai artikuliuotą, čia vis dėlto galima atrasti: partija „žino kaip ištikrųjų gyvena Lietuvos žmonės“ (Darbo partija 2012), ji žada rūpintis „kiekvieną Lietuvos žmogumi“ (Darbo partija 2012a), tačiau distancija išlaikoma ir nebandoma visiškai tapatintis ar kalbėti „žmonių“ vardu, netgi atvirkščiai pabrėžiama, kad DP yra „šalies verslininkai, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų sričių profesionalai“ (Darbo partija 2012a).

Antielitistinių nuotaikų DP diskurse nėra iš viso. Akcentuojamos tik buvusios Andriaus Kubiliaus vadovaujamos konservatorių Vyriausybės, kuri „nesugeba įkvėpti“ (Darbo partija 2012b) nesėkmės, tačiau tai būdinga visoms opozicinėms politinėms jėgoms nepriklausomai nuo to ar jos populistinės, ar ne. Joks populistinis „priešo“ identitetas nėra artikuliuojamas. Partija iš viso vengia bet kokių moralinių-etinių diskurso taškų artikuliacijos, kai kalbama apie visuomenės degradaciją, atgimimą ir panašiai, iš esmės dėmesys kreipiamas išimtinai į geresnės ekonominės padėties pažadą. Tai, kad partijai nebūdingi dešiniojo populizmo visuomenės moralinių problemų akcentavimas, kai kalbama apie emigrantų, seksualinių mažumų, narkotikų ir t.t. keliamus pavojus yra suprantama. Pati V. Uspaskicho, išėmimo iš Rusijos, turinčio ten verslo sąsajų, asmenybė, sunkiai būtų suderinama su nacionalistinėmis ar ksenofobinėmis visuomenės mobilizavimo priemonėmis, tačiau ji nekuria ir tipinio kairiojo populizmo „priešo“ – ekonominio ir politinio elito ar kapitalistų bendrai.³⁰

Tokią dalinį populizmą, kuris mobilizuoja rinkėjus remdamasis populistine lygiavertiškumo logika ir tuščiu signifikantu, tačiau neformuoja antagonistinio visuomenės padalinimo tarp „žmonių“ ir „priešo“, galima

³⁰ Skirtis tarp kairiojo ir dešiniojo populizmo iš esmės nėra griežta, pati populizmo prigimtis reiškia, kad egzistuoja daugybė tarpinių variantų ir tuo pačiu tiek kairiosios, tiek dešinėsios populistinės partijos dažnai akcentuoja ir tuos pačius priešus.

paaikškinti daline DP diskurso institucionalizacija. Pabuvus tiek valdančiojoje daugumoje po 2004 m. Seimo rinkimų, tiek opozicijoje po 2008 m. Seimo rinkimų, ganėtinai sunku diskursyviai artikuliuoti antagonistinį visuomenės padalinimą į dvi stovyklas, nors kaip parodo Silvio Berlusconi Italijoje, ar tolimesniuose skyriuose aptariami Lenkijos ir Vengrijos pavyzdžiai, įmanoma. Kaip jau buvo aptarta (žr. 58 psl.) bet kokiame politiniame diskurse demokratijos sąlygomis persipina abidvi – lygiavertiškumo ir skirtumų – logikos, tačiau viena iš jų dominuoja. Šiuo atveju turime reikalą su institucionalizuotu arba daliniu populizmu, kai nepaisant dominuojančios lygiavertiškumo logikos formuojant patį DP diskursą, partija nesiekia atstovauti visos visuomenės – „žmonių“, o orientuojasi į tam tikrą visuomenės segmentą. Tai nereiškia, kad kitos populistinės partijos neturi savo tipinio rinkėjo ir nebando pagal jį formuoti savo diskurso, tačiau jos visada bando visuomenę vaizduoti kaip vieną, kitus, neatitinkančius tos vientisos visuomenės paveiklo visuomenės segmentus, aiškiai ar pagal nutylėjimą priskiriant trukdančiai „priešo“ kategorijai.

Koks gi segmentas į, kurį taiko darbo partija bent iš dalies atsako sovietinė/antisovietinė skirtis (plačiau aptariama 5 skyriuje). Tarp sutinkančių ar „Sovietiniais laikais buvo gyventi geriau negu dabartinėje Lietuvoje“ dominuoja balsavusieji būtent už DP ir socialdemokratus (Ramonaitė 2013: 267-268). Kraštutiniuose poliuose čia atsiduria „Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų“ partija ir jos pagrindinė priešininkė (šiam kontekste) DP, o socialdemokratai atsiduria nors ir kairėje, tačiau labiau link vidurio (Ramonaitė 2013: 268). Tokiu būdu, DP diskursas tampa bendro, skirtumų logika paremtu, diskurso, kuris remiasi esminiu skirtumu dėl sovietinės praeities vertinimo, dalimi. Jeigu šį skirtumą laikyti tam tikru specifiskai pokomunistiniu ideologiniu elementu skiriančiu konservatyvias ir socialdemokratinės jėgas, tai DP iš principo galima laikyti populistiškesne socialdemokratų versija, kurioje ideologijos vietą pakeičia populistinė dedamoji, tačiau bendroje šalies politinėje konfigūracijoje jis vis vien atstovauja skirtumų (tiksliau vieno pagrindinio skirtumo) logikai.

Šią, iš dalies paradoksalią situaciją, gali paaikškinti įsivaizdavimas, kad egzistuoja bendras socialdemokratinis (specifiškai pokomunistinis) politinis diskursas, kurio populistiškesnė dalis ir yra DP. Tokie dariniai egzistuoja praktiškai kiekvienos partijos viduje pavyzdžiui, yra populistiškesnį diskursą formuojantys konservatorių partijos nariai, ar liberalai. Šio darbo autorius daro prielaidą, kad tai, jog labiau populistinį socialdemokratų flangą atstovauja atskira partija, kuri pati neformuoja pilnai išvystyto populizmo (E. Laclau teorijos rėmuose), signalizuoja būtent socialdemokratų technokratinės

tendencijas. DP veikia kaip tam tikras pakaitalas reiškiantis, kad vien tik tai skirtumų logika (besiremianti sovietinės praeities vertinimu) kartu su technokratinėmis politikomis palieka neišnaudotos potencialios kairiajai politinei/populistinei mobilizacijai. Tai, kad DP diskurso mobilizacinė logika nėra iki galo populistinė (be pačios partijos natūralaus institucionalizavimosi) signalizuoja, kad, nors pati tai ir neigia, ji simbolizuoja veikia tradicinę ideologinę (paremtą skirtumais), nei populistinę (paremtą „žmonių“ politinio subjekto kūrimu) konfliktą.

4.4 2016 m. „Tvarkos ir teisingumo“ partijos atvejis

Politinė partija „Tvarka ir teisingumas“ įkurta 2002 m., tiesa, tuomet ji vadinosi Liberalų demokratų partija. 2016 m. Seimo rinkimuose partija daugiamandatėse gavo 5,55 proc. rinkėjų balsų, suteikiančių 5 mandatus, taip pat, 3 mandatus laimėjo vienmandatėse apylinkėse. Galima pastebėti, kad partijos rezultatai per paskutinius rinkimus ne žymiai, bet nuolat smunka – 15 mandatų 2008 m. ir 11 - 2012 m. Po 2012 m. Seimo rinkimų partija sudarė valdančiąją daugumą kartu su Lietuvos socialdemokratų partija, Darbo partija ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija – Krikščioniškų šeimų sąjunga. Visų šių partijų (išskyrus lenkų rinkimų akciją) populiarumas 2016 m. rinkimais krito, o Darbo partija, kuri 2012 m. daugiamandatėje apylinkėje šventė pergalę, net neperžengė procentinio barjero.

Todėl prastėjančius „Tvarkos ir teisingumo“ rezultatus galima sieti ir su bendru nepasitenkinimu ankstesne valdančiąja dauguma. Partija buvo įsipainiojusi į eilę skandalų – 2015 m. dėl neaiškių viešųjų pirkimų turėjo atsistatydinti šios partijos vidaus reikalų ministras Dailis Barakauskas, tuomečiam partijos atsakingajam sekretoriui Seimo nariui Rimantui Ručiui dėl tų pačių viešųjų pirkimų atimta teisinė neliečiamybė ir reiškiami įtarimai, vienas populiariausių partijos politikų – Europos Parlamento narys Valentinas Mazuronis – paliko „Tvarką ir teisingumą“ ir tapo Darbo partijos pirmininku. Vykstant 2016 m. rinkimams partija įtarta papirkinėjant rinkėjus, net gi svarstytas jos gautų balsų anuliavimas (Davidonytė 2016).

Partijos istorija glaudžiai susijusi su ilgamečio partijos pirmininko Rolando Pakso politine karjera. Pastarasis 2004 m. būdamas Lietuvos respublikos prezidentu dėl šiurkščių konstitucijos pažeidimų buvo nušalintas nuo einamų pareigų ir pagal LR Konstitucinis Teismo išaiškinimą negalėjo iki gyvos galvos eiti pareigų, kurias užimti reikalinga konstitucinė priesaika. Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. priėmė sprendimą, kad „Nuolatinis ir neatšaukiamas buvusio prezidento diskvalifikavimas nuo parlamentinio

posto, įvykęs po jo nušalinimo apkaltos tvarka, buvo neproporcingas“ (tzinios.lt 2011), tačiau Lietuva iki šiol neišleido tai patvirtinančio įstatymo. Taigi R. Paksas negali būti įtrauktas į savo partijos rinkiminius sąrašus bei nuo 2009 m. atstovauja Lietuvai Europos Sąjungos parlamente. Tokiu būdu, partijos identiteto artikuliacijose yra susiklosčiusi gana neįprasta situacija, kai pagrindinis partijos „veidas“, kuris vis dar yra akcentuojamas, tiek partijos reklamose, tiek komunikuojant partijos nuomonę, pats tiesiogiai nacionalinėje politikoje dalyvauti negali. Šį sąlyginį partijos lyderio „nematomumą“ galima iliustruoti ir „Vilmorus“ direktoriaus dr. Vlado Gaidžio pastebėjimu: „Daugelį metų jis turėjo savo gerbėjų ratą. Trečdalis – teigiamai, trečdalis vertino neigiamai, trečdalis buvo be nuomonės. Šiuo metu tų neigiamų arti 50–45 procentų. Tas balansas yra gerokai neigiamas“ (alfa.lt 2015). Tai taip pat galėjo įtakoti sąlyginai prastus partijos rezultatus. Tiesa, po 2016 m. Seimo rinkimų R. Paksas atsistatydino ir partijos pirmininko pareigų ir užėmė naujai įsteigtą, partijos prezidento, postą. Šią rokiruotę galima sieti, su vis dar partijos komunikuojamu teiginiu, kad R. Paksas „įvykus politiniam sąmokslui, buvo nušalintas neteisėtu būdu“ (tvarka.lt n.d.)_ ir vis dar yra „širdžių prezidentas“ (Tvaskienė J. 2017).

4.4.1 Antagonizmo formavimasis

E. Laclau populizmo teorijoje pirminis populizmo formavimosi etapas yra partikuliarios grupės keliamas demokratinis reikalavimas. Šiuo atveju, šį etapą tenka praleisti – negalima šiame partijos gyvavimo etape nei fiksuoti kažkokios partikuliarios grupės, nei juolab konkretaus demokratinio reikalavimo, kurio nepatenkintų institucionalizuota valdžia. Galima įsivaizduoti, kad bent jau sąlyginai tokiu reikalavimu buvo galima laikyti R. Pakso išteisinimą, tačiau dėl vykdomo tyrimo temporalinių ribojimų (tyrinėjamo ikerinkiminio 2016 m. laikmečio), šis numanomas pirminis reikalavimas nebėra aktualus. Be to, kaip pastebi politologė J. Novagrockienė, „daug metų partijos eksploatuojamas vis tas pats R. Pakso – nuskriausto lyderio, kurio reikia pagailėti, modelis žmonėms jau nusibodo“ (Lėka 2016).

Šiuo atveju, tyrinėjama ne populizmo susiformavimo logika, o jau susiformavusio identiteto populistiniai bruožai tam tikru momentu. Populistinis diskursas remiasi antagonistinės perskyros tarp *populus* ir institucionalizuoto „kito“ kūrimu, todėl reiktų pradėti nuo bandymo identifikuoti šias priešingas stovyklas „Tvarkos ir teisingumo“ diskurse.

Betarpišką kalbėjimą žmonių vardu, tuo pačiu formuojant patį *populus* subjektą, „Tvarkos ir teisingumo“ diskurse pastebėti sunku. „Tvarkos ir teisingumo“ partija siekia suburti „šviesiausius šalies protus bei pilietines

pajėgas kilniam darbui tautos labui.“, yra „nuoširdūs, sakydami, kad tik tardamiesi su tauta, Tėvynėje užtikrinsime geriausias sąlygas žmogui tobulėti“ (tvarka.lt 2016). Tai nėra populistinei logikai būdingo partikuliarumo, kuris norėtų veikti kaip totalybė, akcentavimas. Pabrėžiama, kad „**Mes** turime atsistoti tautos ir tėvynės sargyboje“; „**Mes** turime būti tvirti ir vieningi, kad tauta neišsivaikščiotu“ (tvarka.lt 2016a), tačiau šis „mes“ nėra mazginis taškas, jungiantis „žmonių“ konstrukta, Nebandoma kalbėti tautos vardu. Šis „mes“ nėra sąmoningai iliuzinis. Netgi atvirkščiai, jis yra labai konkretus – tai patys partijos nariai, arba kaip išsireiškė R. Paksas: „aš nežinau labiau drąsių žmonių, negu Jūs. Aš nepažįstu geresnių bendražygių.“ Šis retorika, nors ir nebūdama populistinė, nesukelianti dalies kalbančios už visumą iliuzijos, taip pat nėra ir tipiškai parapolitinė – čia nesirenkama iš geriausių vadybininkų, atstovaujančių specifiniams interesams. Tai greičiau archipolitikos, kai bendruomenės vaizduojama kaip organinė visuma, bruožas (apie tai plačiau bus kalbama kitame poskyryje).

Priešo konstravimas „Tvarko ir teisingumo“ partijos diskurse, lyginant pvz., su „Drąsos keliu“ yra labai abstraktus ir orientuotas į išorę. Čia praktiškai nėra jokių „elitų“, „korumpuotų tradicinių partijų“ ar kitų žmonių „skriaudėjų“. Netgi apie oligarchiją kalbama atsietai nuo politinių subjektų: „įsigali tik labai stambūs ir monopolijas bei oligopolijas kuriantys dariniai“ (tvarka.lt 2016b). Tokiu būdu, oligarchija nėra, kaip būtų įprasta populistiniame diskurse, siejama su valdžia, bet su ydingais įstatymais, kuriuos pataisius problema išsispresėtų. Kaip jau minėta, priešas abstraktus – „partija Tvarka ir teisingumas laiko save puolama globalistų, neoliberalių ir neomarksistinių jėgų“ (tvarka.lt 2016c). Nors kaip grėsmė įvardinama: „šalyje propaguojama Europos Sąjungos federalizacijos idėja, skatinamos lietuvių kultūrai svetimos tradicijos“ (tvarka.lt 2016), tačiau kas joms atstovauja Lietuvoje, nesakoma.

Tačiau leidžiama suprasti, kad ta grėsmė, kurią reikia stabdyti - „Užkirsime kelią „gender“ ideologijos plėtimuisi, stiprinsime šeimas, ginsime tėvystę ir parodysime ypatingą motinos vaidmenį“ (tvarka.lt 2016) - visų pirma kyla Briuselyje: „Akivaizdu, kad link federalizmo vairuojama Europos Sąjunga šiandien nepajėgia susitvarkyti su daugeliu bendrijų užgriuvusių problemų. Noras užurpuoti bendrijos narių teises, niveliuoti jų religines ir kultūrines tradicijas, siekiant Jungtines Europos Valstijas kurti Europos valstybių savarankiškumo sąskaita, iššaukė atsakomąją visuomenės reakciją“ (Paksas 2016). Tiesa, kaip priešai minimi ir „STT su prokurorais“, „koalicijos partneriai, o iš tikrųjų rinkimų konkurentai“, „konservatoriai ir liberalai“ (tvarka.lt 2016c), ar Dalia Grybauskaitė (Gyls 2016), tačiau tai išimtinai

susiję arba su kova dėl R. Pakso teistumo panaikinimo, arba su kitais „Tvarkos ir teisingumo“ nariais įsipainiojusiais į skandalus.

Žvelgiant į šiuos pasisakymus E. Laclau populizmo koncepcijos požiūriu, keblu juose įvardytus subjektus laikyti antagonizmo „*populus* prieš institucionalizuotą ; kitą“ dalimis. Šie veikėjai „pradėję puolimą prieš Tvarką ir teisingumą bei jos geriausius žmones“ (tvarka.lt 2016c), būtent ir yra praktiškai asmeniniai priešai, niekaip nesusiję su galios, kuri nepatenkina iškeltų „liaudies“ reikalavimų, įvardinimu. Ar galėtume priešu populistine prasme laikyti tą abstrakčią „globalaus ištižimo“ (tvarka.lt 2016) grėsmę kylančią iš Europos Sąjungos? Autoriaus nuomone, atsakymas neigiamas. Tai yra greičiau Europoje populiarėjančių dešiniųjų populistinių partijų, arba kaip teigia R. Paksas: „nacionalinius interesus atstovaujančių politinių judėjimų“ (tvarka.lt 2016a) retorikos kopijavimas.

Čia minimos problemos („masinės migracijos į Europą“, „vis labiau įsigalinčio musulmoniškojo fundamentalizmo kerštas“ ar „gremėzdiškas mechanizmas vardu Europos Sąjunga, yra beviltiškai politikorektiškume pasiklydęs ir ant neryžtingumo ledkalnio užplaukęs Titanikas“ (tvarka.lt 2016a) nėra pateikiamos kaip tokios, kurias išsprendus bus atstatytas sistemos teisingumas. Tai greičiau pačiai Lietuvos politinei sistemai išorinės grėsmės, aplink kurias nebandoma (o tai greičiausiai dėl Lietuvai bent šiuo metu dar svetimų imigracijos ir terorizmo problemų ir nebūtų įmanoma) formuoti antagonizmo.

Nerasime čia ir S. Žižeko konceptualizuojamo priešų sudaiktinimo iki pseudo-konkrečios grasinančios „žmonėms“ figūros. „Tvarkos ir teisingumo“ retorika greičiau atitiktų skirtumų logika formuojamą politinį pasirinkimą, pabrėžiant numanomą skirtumą nuo kitų pro-europietišκών (pro-federalistinių) partijų, tačiau toks vaizdinys yra akivaizdžiai per mažai aktualus *populus* mobilizacijai prieš tas partijas nukreipti. Galima sakyti, čia atkartojami anti-imigraciniai, nukreipti prieš didesnę Europos integraciją sentimentai, būdingi daugeliui dešiniųjų populistinių jėgų Europoje (pvz., Austrijos „Laisvės“ partijai, prancūzų „Nacionaliniam frontui“, danų „Liaudies“ partijai ar norvegų „Progreso“ partijai (Oesch 2008). Nors ten tokie argumentai ar reikalavimai yra populistinės logikos dalis, išreiškiantys arba ekonominius motyvus, arba kultūriniais determinantais grindžiamą *populus* baime, (Oesch 2008), tačiau „Tvarkos ir teisingumo“ atveju, šie argumentai nemobilizuoja „liaudies“ ir tuo pačiu neformuoja populistinio antagonizmo.

Priešo stovyklos konstravimas iš esmės „Tvarkos ir teisingumo“ atveju nėra populistinis. Autorius daro dvi prielaidas, paaiškinančias tokią situaciją. Pirmoji susijusi su R. Pakso dalyvavimu Europos parlamento veikloje, ypač

euroskeptiškoje „Tiesioginės demokratijos aljanso Europoje“ grupėje (tvarka.lt 2016d). Kadangi R. Paksas yra partijos lyderis ir turi didelę įtaką bendram partijos diskurso formavimui, jis sąmoningai ar nesąmoningai savo retoriką Europos parlamente galėjo perkelti į partinę plotmę, neatsižvelgdamas į nacionalinį kontekstą. Šią prielaidą patvirtintų ir kiek neįprastas Lietuvos kontekste į partinę programą įtrauktas siekis – „atstovaujamosios demokratijos principus“ pakeisti „tiesioginės demokratijos principais“ (tvarka.lt 2016).

Antroji prielaida yra susijusi su „Tvarkos ir teisingumo“ dalyvavimu valdančiojoje koalicijoje: gana sunku, nors kaip rodo S. Berlusconi „Forza Italia“ pavyzdys, ir ne neįmanoma, išlaikyti populistinį anti-elitistinį antagonizmą jau pabuvus valdžioje. S. Berlusconi tai pavyko visų pirma dėl jo paties asmenybės paremtos „post-ideologinės anti-politikos“, sugebant sukonstruoti vis naują priešą (Tarchi 2008:93). Tuo tarpu, „Tvarkos ir teisingumo“ atveju senasis populistinis priešas konstravimas, susijęs su vidiniu visuomenės padalinimu, išsisėmė, o naujajam, susijusiam su euroskeptiškais tendencijomis, Lietuva pasirodė dar nepribrendus.

Apibendrinant, tipiško populistinio antagonizmo tarp *populus* ir „elito“ nagrinėjamame laikotarpyje „Tvarkos ir teisingumo“ partija savo diskurse aiškiai neformuoja – visuomenė nėra suskaidoma į dvi dalis, nebandoma kalbėti žmonių vardu bei neidentifikuojamas vidinis priešas, atsakingas už sistemos blogą veikimą.

4.4.2 Lygiavertiškumo grandinė ir tuščias signifikantas

„Tvarkos ir teisingumo“ partija deklaruoja, kad jos ideologija remiasi „krikščioniškąja demokratija, socialiniu teisingumu ir tautinės tapatybės puoselėjimu“ (tvarka.lt 2016c). Remiantis „Drąsos kelio“ poskyryje minėta „Political compass“ schema, tai būtų dešinioji tradicionalistinė socialinė pakraipa, su kairiosios ekonominės ideologijos elementais. Tai yra gana tipiškas ideologinis kokteilis, būdingas daugeliui Europos populistinių partijų. Kaip pastebi olandų politologas Casas Mudde: „Jie (populistai) nėra ekonomiškai naivūs. Daugelis radikalių dešiniųjų populistinių partijų yra nusistatę prieš neoliberalizmą.“ (Mudde 2007: 119). Tiesa, ši ekonominė pozicija niekada nebūna nuosekli, pvz., siūloma labiau apmokestinti bankus (kairioji politika), tačiau mažinti viešojo sektoriaus išlaidas (dešinioji politika). Taip yra ir „Tvarkos ir teisingumo“ atveju. Partijos atstovai teigia, kad „pensininkai yra labiausiai engiamas mūsų visuomenės sluoksnis“ (tvarka.lt 2016), tačiau „socialinių išmokų sistema yra formuojanti išlaikytinių mentalitetą“ (tvarka.lt 2016). Jie siūlo sutvarkyti „teisinę bazę ir ekonomikos

valdymo struktūrą taip, kad Lietuva patektų į laisviausių pasaulio ekonomikų“ (tvarka.lt 2016) sąrašą, tačiau planuoja įvesti „iki 5 procentų apyvartos dydžio solidarumo mokestį daugiau kaip 100 milijonų eurų per metus apyvartą turintiems mažmeninės prekybos centrams ir komerciniams bankams“ (tvarka.lt 2016). Vakarų Europoje šie prieštaravimai populistiniame diskurse paaiškinami „nativizmo“ arba „gerovės valstybės šovinizmo“ logika, kai atskiriamos „gerosios“ grupės, kurias reikia ekonomiškai saugoti (pvz., vietiniai darbuotojai darbo klasės atstovai), ir tie, kurių neverta (pvz., imigrantai) (Mudde 2007: 121). Tuo tarpu Lietuvos kontekste tokia perskyra sunkiai įmanoma, todėl paprasčiausiai nenuosekliai pataikaujama savo numanomam rinkėjui, kartais pateikiant visiškai nerealistinius ir niekuo nepagrįstu pasiūlymus: „vienkartinė vaiko gimimo pašalpa sudarys 5 tūkstančius eurų“ (tvarka.lt 2016) arba „Kiekvienoje seniūnijoje įsteigsime vidutiniškai po 100 naujų darbo vietų. Tai 55 tūkstančiai darbo vietų 550 seniūnijų“ (tvarka.lt 2016).

Krikščioniškasis ir tautinis ideologinis motyvas plėtojamas kur kas nuosekliau. Čia kalbama tiek apie finansinį rėmimą („Valstybė finansiškai remis visus žmones, organizacijas bei bendruomenes, kurios saugo, puoselėja ir propaguoja tradicinį Lietuvos gyvenimo būdą, jos kultūrą bei tradicijas ir papročius“ (tvarka.lt 2016c), tiek apie švietimą: „atsigręšime į tautinės mokyklos koncepciją“ (tvarka.lt 2016c) ir net gi apie „mišraus kapitalo Tautos Banką „Vytis“ (tvarka.lt 2016c). Būtent iš šio ideologinio segmento galima kildinti ir visus „Tvarkos ir teisingumo“ diskurso taškus į lygiavertiškumo grandinę jungiantį tuščią signifikantą. Tiksliai jo išraiška šiuo atveju varijuoja. Tai gali būti ir „patriotiškumas“ ir „pilietiškumas“, tačiau labiausiai dominuojantis yra tautos leitmotyvas.

Jis naudojamas reklamose: Tvarkos ir teisingumo partija skelbia save „tešprendžia tautą“ (tvarka.lt 2016), partija. Aiškinama, kad pati tauta „kuria rinkimų programą, todėl ją bus galima vadinti ne partijos, o Tautos programa.“ Tą patį skelbia ir pagrindinis partijos lozungas: „Tautai. Tėvynei. Jos žmogui.“ Būtent šis tuščias diskursas konvertuoja visus „Tvarkos ir teisingumo“ pasiūlymus (ar reikalavimus) į vieną darnią visumą. Šiuo atveju „tautiškumas“ nėra kažkokia bendra pozityvi savybė, būdinga visoms grandinės dalims. Jis yra bendrasis vardiklis *par excellence*, kuris visus reikalavimus, pradedant teisėsauga, baigiant užsienio politika, apjungia į vieną populistinę visumą.

Kalbant metaforiškai, bet kuris „Tvarkos ir teisingumo“ diskurso taškas patenka į pirminę kategoriją „vardan tautos“. Apibrėžti, ką tai konkrečiai reiškia, būtų laiko švaistymas. Tai nėra pozityvus turinys, jis nesiremia

kažkokia sofistikuota tautos apibrėžtimi. T.y. jis sieja visus lygiavertiškumo grandinės elementus ne remiantis kokia nors logika (susitarus dėl visiems priimtinos tautos koncepcijos), bet grynai performatyviai, kuriant pačią grandinę. Žinoma, diskurse fiksuojama, kas yra „tautinė mokykla“ ir kas yra „tautinė ekonomika“, tačiau ideologiškai nuosekli koncepcija (liberalizmas, socializmas ar konservatizmas) šių pozicijų nesieja.

Dėl tokio tuščio „tautinio“ signifikanto pobūdžio „Tvarka ir teisingumas“ priartėja prie archipolitinės nacionalistinės, harmoningos, nesusiskaldžiusios visuomenės vizijos. Jie neigia specifinę politikos sferą, kur būtų atstovaujami skirtingi interesai ir siekia „tautos vienybės“ (tvarka.lt 2016). Tai sudaro savotišką populistinės logikos ir archipolitinio politikos slopinimo simbiozę. Iš vienos pusės, kalbant C. Mouffe terminais, matome antagonistinės kovos perkėlimą, apibrėžiant jį nebe politinėmis, bet krikščioniškomis ir tautinėmis - moralinėmis kategorijomis. Iš kitos pusės, praktiškai nekonkretizuojamas šios tvarkos neleidžiantis įgyvendinti priešas.

Tai yra, „Tvarkos ir teisingumo“ diskursas šiuo duotuoju laikotarpiu nėra nei iki galo populistinis, nei iki galo etninis. Jį galima apibūdinti Gianpietro Mazzoleni išskiriama populistinės brandos faze, kai jau įgavusi legitimaciją, įsitvirtinusi parlamente, populistinė partija praranda dalį charizmatiškumo ir nebesugeba radikaliai pareiškimais pritraukti medijų dėmesio (Mazzoleni 2008: 61). Apibendrinus, Tvarkos ir teisingumo“ partija, nors ir išsaugodama tam tikrus populizmo elementus, labiau remiasi skirtumų logika, identifikuodama save kaip patriotiškesnę ar tautiškesnę politinį pasirinkimą.

4.5 2016 m. „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos“ atvejis

Politinė partija „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“ (toliau LVŽS) dabartinį pavadinimą įgavo 2012 m. 2016 m. Seimo rinkimuose partija surinko 21,53 % dalyvavusių rinkėjų balsų ir užėmė antrą vietą (po „Tėvynės sąjungos - Lietuvos krikščionių demokratų“) bei gavo 19 mandatų. Į antrąjį turą pateko 42 partijos nariai. Jame partija laimėjo 35 mandatus, dar 2 mandatus laimėjo nepriklausomi kandidatai, buvę LVŽS sąraše, taigi iš viso po rinkimų LVŽS užsitikrino 56 vietas Seime, taip tapdama didžiausia Seimo partija.

Partija kildinama dar iš 1990 m. atkurtos Lietuvos valstiečių partijos, kurios pirmininku nuo 1997 m. buvo Ramūnas Karbauskis. Ji 2001 m. susijungė su Naujosios demokratijos partijų sąjunga, o bendram junginiui vadovavo Kazimira Prunskienė. Pastarajai nusprendus kandidatuoti į Lietuvos respublikos prezidento postą, 2009 m. partijos pirmininku vėl tapo Ramūnas Karbauskis. Dabartinės „žaliąsias“ konotacijas partija įgavo referendumo dėl

naujos atominės elektrinės statybos organizavimo fone, kuriame dalyvavo kartu su kitomis žaliomis jėgomis („Lietuvos žaliųjų sąjūdžiu“, „Lietuvos žaliųjų judėjimu, susivienijimu „Žali.lt“). LVŽS prieš 2016 m. rinkimus iš Lietuvos žaliųjų sąjūdžio persiviliojo kai kuriuos lyderius (Albinas Morkūnas, Virginija Vingrienė, Juozas Dautartas), anksčiau kritikavusius partiją dėl žaliosios ideologijos stokos (delfi.lt 2012).

Nors LVŽS partija įvairiais pavadinimais gyvavo praktiškai nuo Lietuvos nepriklausomybės pradžios, 2016 m. jos diskursą galima laikyti praktiškai nauju dariniu, paremtu naujais veidais ir naujomis rinkėjų mobilizavimo strategijomis. Vien tai, kad 2012 m. ji sugebėjo laimėti tik vieną vietą Seime, o 2016 m. penkiasdešimt šešias, jeigu atmestume radikalų pačios Lietuvos visuomenės pokytį, žymi radikalų pertrūkį mobilizaciniame LVŽS diskurso pajėgume. Šios pergalės mastą parodo tai, kad tai buvo vienintelė partija po Lietuvos įstojimo į ES, kuri laimėjo daugiau negu 50 vietų Seime. Nuo 2004 m. Lietuvoje vyko politinės fragmentacijos procesai, kai jokia partija nesugebėdavo laimėti daugiau negu 40 balsų, todėl Vyriausybės susidėdavo iš trijų ar daugiau partijų koalicijų, todėl LVŽS pasiekimai yra išskirtiniai.

Bent iš dalies šią sėkmę galima paaiškinti rekordiniu tradiciškai vienos iš dviejų pagrindinių Lietuvos partijų – socialdemokratų, nuosmukiu. Visos kadencijos metu valdančioji socialdemokratų koalicija buvo kaltinama įvairiomis korupcinėmis veiklomis. Galima paminėti „auksinių šaukštų“ skandalą, kai Lietuvos armijai buvo perkami neadekvačiai brangūs įrankiai (Pukėnė 2016), ar kaltinimus, kad Lietuvos geležinkeliai remia privačius su socialdemokratais susijusius verslus (Černiauskas 2016). Tačiau labiausiai socialdemokratų sukrėtė prieš pat rinkimus įvykęs Vijūnėlės dvaro skandalas. Iš pradžių paaiškėjus, kad vieno socialdemokratų partijos nario, Druskininkų mero, Ričardo Malinausko proteguojami asmenys nelegaliai pasistatė dvarą kurortinėje zonoje, vėliau buvo paviešinti tuometinio socialdemokratų ministro pirmininko, Algirdo Butkevičiaus, pokalbiai telefonu siekiant pakeisti įstatymus, taip legalizuojant nelegalią statybą (alfa.lt 2016). Prie socialdemokratų nuosmukio prisidėjo ir jų bandymas priimti liberalius darbo kodekso pakeitimus, iššaukę masinį pasipiktinimą ir profsąjungų protestus (Savickas ir Fuks 2015). Nors šiuos darbo kodekso pakeitimus vetavo prezidentė Dalia Grybauskaitė, jie vis dėlto buvo priimti likus mėnesiui iki 2016 m. rinkimų pradžios.

Šie ir kiti veiksniai lėmė socialdemokratų reitingų kritimą, tačiau toli gražu negarantavo būtent LVŽS sėkmės. Į protesto balsus pretendavo tiek 4.4 skyrelyje aptarta „Tvarkos ir teisingumo“ partija, tiek 4.3 nagrinėta „Darbo“ partija, tiek naujas politinis darinys „Antikorupcinė Kristupo Krivicko ir

Naglijo Puteikio koalicija“. Autoriaus nuomone šią sėkmę galima paaiškinti tam tikru hibridiniu technokratinio/populistiniu LVŽS diskursu, paraleliai apimančiu tiek technokratinį geresnių vadybininkų pažadą, tiek agrarinį/konservatyvų sentimentą.

4.5.1 „Profesionali“ technokratija

Iš pirmo žvilgsnio LVŽS rinkėjų mobilizavimo logika atrodo panašiai į „Tautos prisikėlimo partijos“ (žiūr. Sk. 4.1) naudotą garsenybių pritraukimo strategiją, kai minimalus populistinės mobilizacijos referentas buvo pačios partijos lyderio personalija. Tačiau šiuo atžvilgiu LVŽS galima laikyti dar labiau technokratiška, dėl skirtingo pačių politinių „žvaigždžių“ diskurso pobūdžio. Tuo tarpu, kai „Tautos prisikėlimo partija“ pabrėžė savo naujokų etiketę, čia esminis akcentas buvo savo srities patirtis arba, kaip įvardino pats partijos lyderis R. Karbauskis – „Labai džiaugiuosi, jog pasiryžimą kartu su LVŽS dalyvauti Seimo rinkimuose išreiškė tokie žinomi ir visuomenės vertinami savo sričių profesionalai...“ (lvzs.lt 2016).

Iš išrinktų į Seimą 56 LVŽS atstovų, tik 26 buvo partijos nariai, kitus galima priskirti būtent anksčiau minėtiems „profesionalams“. Naujai suformuluotoje Vyriausybėje taip pat, tik žemės ūkio ministras Bronius Markauskas priklausė LVŽS, kiti gi buvo pasirinkti iš nepartinių kandidatų.

Grįžtant prie E. Laclau populizmo teorijos šį LVŽS „profesionalizmą“ galima laikyti demokratinių reikalavimų, kurie nėra jungiami jokiais lygiavertiškumo grandinėmis, tam tikra metaforiška išraiška. Tai yra tam tikra kraštutinė postdemokratijos išdava, kai stengiamasi ne apjungti įvairias politines ar socialines sferas į ideologiškai nuoseklų ar populistinį darinį, o atvirkščiai pabrėžiamas kiekvienos šių sričių atskirumas, kurį įprasmina už ją atsakingas profesionalas. Nors tam tikro populistinio paralelinio diskurso čia nebuvo išvengta (jis aptartas kitame skyrelyje), tačiau „profesionalizmo“ dedamąją galima laikyti anti-populizmo manifestacija arba grynąja parapolitika, kurioje kiekviena atskira politinė/socialinė problema traktuojama visiškai formalistiškai, atmetant bet kokias ideologines sąsajas, taip sudarant iliuzijas, kad egzistuoja kažkoks vienas geras valdumu paremtas sprendimas, kurį atrasti gali tos srities profesionalas.

Savo antipopulistiškumą akcentavo ir pati partija, pabrėždama, kad neitų į koaliciją su jų nuomone populistinėmis „Tvarkos ir teisingumo“ bei „Darbo“ partijomis (Izinios.lt 2016) ir teigdama, kad jie nepriklauso taip vadinamoms protesto ar gelbėtojų partijomis – „Mes nieko tikrai negelbėsime, mes nesame gelbėtojai, jei kas netiki, gali šokti į Nerį, nė vienas iš mūsų nepuls gelbėti“ (Jackevičius 2016). Tam tikrą ideologinį indiferentiškumą demonstruoja ir

pareiškimas, kad LVŽS būsimoje koalicijoje galėtų dirbti su priešingo politinio spektro partijomis – „Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščioniais demokratais“ ir socialdemokratais (Izinos.lt 2016).

Nagrinėdami atskirų „profesionalų“ pasirinkimą galima atskleisti demokratinius reikalavimus arba diskurso taškus į kuriuos buvo kreipiamas partijos dėmesys. Ar tai buvo sąmoningi pasirinkimai, ar iš dalies atsitiktiniai šio tyrimo rėmuose nėra labai reikšminga, svarbiau yra parodyti jų dominuojančią „įtrauk visus“ strategiją, kurioje bent iš dalies vieni diskurso taškai buvo nesuderinami su kitais:

1) Profesionalus administravimas. Neabejotinai svarbiausia LVŽS pritraukta personalija tapo buvęs vidaus reikalų ministras socialdemokratų Vyriausybėje Saulius Skvernelis. Politikas dar iki pasirinkdamas su kokia partija dalyvaus rinkimuose pirmavo visuomenės reitinguose pagal populiarumą (Irytas.lt 2016). Ilgai buvo svarstyta, kad S. Skvernelis pasirinktų socialdemokratų partiją (Antanavičius 2016), todėl galima daryti prielaidą, kad išaiškėjus, jog jis kandidatuos su LVŽS šios partijos reitingai ženkliai išaugo (Vainalavičiūtė 2016) būtent socialdemokratų sąskaita. Dėl pačio politiko populiarumo masto, gana sunku nustatyti, kokį konkretų demokratinį reikalavimą jo personalija atitiko. Galima sutikti su sociologu Vladu Gaidžiu, suvokiančiu S. Skvernelio poziciją kaip tam tikrą partijos pirmininko R. Karbauskio papildymą, padedantį atrasti „pasekėjų ir sostinėje“ (Vainalavičiūtė 2016). Tai pasireiškė tam tikru nuosaikiu liberalumu – skirtingai nuo R. Karbauskio, S. Skvernelis palaikė homoseksualų partnerystės įteisinimą ir pasisakė prieš abortų draudimą (Jakučionis 2016). Socialinės/ekonominės S. Skvernelio pozicijas su dideliu pritempimu galima laikyti centro kairiosiomis – jis „pasisakė už mokesčių didinimą, kad būtų galima padėti skurdžiausiems gyventojams. Politikas taip pat palaikytų iniciatyvas mažinti pridėtinės vertės mokestį būtiniausiems maisto produktams, tačiau nepritaria sparčiam minimalios algos kėlimui“ (Jakučionis 2016). Vis dėlto svarbiausias S. Skvernelio diskurso taškas buvo jo visur pabrėžiamas ne politiškumas: „Aš nesu partijos narys. Nesiruošiu būti jokios partijos narys. Jungiuosi prie daugelio kitų žmonių, kurie yra savo srities profesionalai“ (Želnienė 2016a). Galima sakyti, kad būtent S. Skvernelis ir buvo visos LVŽS technokratiškumo grynoji išraiška – tikrasis policininkas/administratorius, išreiškiantis tą tvarkos troškimą, kurį seniau simbolizavo A. Brazausko ūkiškumas.

2) Antialkoholizmas, sveikas gyvenimo būdas. Būsimas sveikatos apsaugos ministras Aurelijus Veryga buvo pristatomas, kaip „bene žymiausias blaivininkas Lietuvoje“ (ekspertai.eu 2015), pasišventęs kovotojas su

„alkoholio pramone“ (Šimelionytė 2016). Jis buvo ilgametis Nacionalinės tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos, kovojančios už griežtesnius minėtųjų medžiagų reguliavimus, vadovas. Būtent kova su alkoholiu buvo vienas iš pagrindinių LVŽS rinkiminių akcentų, kurį ir įkūnijo A. Veryga, be kitų ribojimų žadėjęs nacionalizuoti prekybą alkoholiu ir pareiškęs, kad „Mes jau turime 12 metų vaikų, kurie serga kepenų ciroze“ (Jakilaitis 2016) Iš dalies tam pačiam alkoholizmo stabdymo demokratiniam reikalavimui galima priskirti ir Lietuvos sveikuolių sąjungos prezidentą Dainių Kepenį, tačiau pastarasis atstovavo labiau liaudišką pseudomokslinę mediciną, pavyzdžiui, savo nusistatymais prieš skiepus – „Skiepuose yra beždžionių liekanų, netgi moterų abortų liekanų, ten visko yra“ (alfa.lt 2016a).

3) Krikščioniškas konservatyvizmas. Krikščioniškąjį konservatyvų diskurso tašką simbolizavo Agnė Širinskienė iki išrenkant į Seimą labiausiai pagarsėjusi kova prieš pagalbinių apvaisinimą (Širinskienė 2016). Panašių pažiūrų laikėsi ir Povilas Urbšys per minėto įstatymo priėmimą skaitęs arkivyskupo laišką, grasinęs atskyrimu nuo Bažnyčios ir raginęs netapti žmogžudystės bendrininkais (Adušavičiūtė 2016). P. Urbšys dar iki perėjimo į LVŽS aktyviai dalyvavo kovoje prieš „tam tikrus įstatymus, kurie pažeistų mūsų vertybines, visuomenės tradicines nuostatas, tai irgi daroma per nevyriausybines organizacijas. Viena iš tokių nevyriausybinių organizacijų yra Žmogaus teisių centras“ (Gafurova 2016)

4) Liberalumas-žmogaus teisės. Radikalios priešingą politinį diskurso tašką atstovavo kovotoja už žmogaus teises Dovilė Šakalienė. Ilgametė Žmogaus teisių stebėjimo instituto darbuotoja garsėjo kova už vaiko teises, norint Lietuvoje pritaikyti Norvegijos vaiko teisių apsaugos sistemą praktikas (Inf.lt 2015).

5) Žalioji-kairioji politika. Kairiąją žaliąją partijos sparną simbolizavo Tomas Tomilinas. Buvęs kairiosios kritinės minties ir asociacijos „Belarus Watch“ vienas steigėjų pagarsėjo kaip vienas iš referendumo prieš Visagino atominę elektrinę organizatorių (Tomilinas 2016), pabrėžė ekologijos svarbą – „ekologija man ne tik gražus žodis, o politinės programos pagrindas ir esmė. Švari aplinka, gera mityba, sveika gyvensena – ilgo visaverčio gyvenimo pagrindas. Lietuva – natūraliausia, švariausia, sveikiausia ES šalis, kur žmogaus ir gamtos darna kuria dvasiškai ir materialiai turtingą visuomenę“ (Tomilinas 2016). T. Tomilinas kritikavo neoliberalizmą, pasisakė už aktyvesnę profsąjungų veiklą, pasisakė už progresinius mokesčius (Pukėnė ir Jackeivičius 2016). Galima sakyti, kad T. Tomilino pažiūros buvo artimiausios pasaulinėms žaliųjų partijų tendencijoms apimant įvairias ekologines iniciatyvas ir kairiąją socialinę politiką.

6) *Ad hoc* visuomenės grupės. Jei anksčiau minimoms personalijoms ar jų mini grupėms dar galima būtų priskirti tam tikras ideologemas (jeigu S. Skvernelio technokratizmą irgi laikyti savotišku politiniu pareiškimu), tai daugelį kitų mažiau žinomų LVŽS veikėjų galima sieti tik su konkrečių visuomenės grupių lūkesčiais. Tipiniu tokio priskyrimo pavyzdžiu galima laikyti neįgalų Seimo narį Justą Džiugelį, kuris „ekonomikos klausimus žada palikti kitiems. <...> pagrindinis tikslas pasiekti, kad valstybė neįgaliaisiais pasirūpintų taip, jog šie galėtų gyventi oriai ir nesijaustų našta artimiesiems“ (Vireliūnaitė 2016). Panašia logika remiasi ir „mokytojų šeimoje“ užaugusio, Lietuvos edukologijos universiteto profesorius, Eugenijaus Jovaišos rūpesčio mokytojais ir dėstytojais deklaravimas: „Seniai jau mūsų gyvenimo rykšte tapo mokytojo ir dėstytojo darbo nuvainikavimas, jų nuolat pažeidžiamas orumas – ar tai būtų jo atlyginimo klausimai, ar orus gyvenimas pasibaigus darbinei veiklai“ (lvzs.lt 2016a). Galima paminėti atskiras ūkininkų (Viktoras Pranckietis, Bronius Markauskas, Viktoras Rinkevičius ir t.t.), gydytojų (Asta Kubilienė, Laimutė Matkevičienė ir t.t.) grupes, kovinių sporto šakų meistrą Kęstutį Smirnovą, kurių nesieja jokie ideologiniai panašumai, išskyrus didesnę ar mažesnę profesinį žinomumą šalies, regiono ar savivaldybės mastu.

Ši analizė neprentenduoja į išsamią visų demokratinų reikalavimų, kuriuos galėjo atstovauti tam tikri LVŽS kandidatai analizę, tačiau leidžia susidaryti tam tikrą bendrą „įtrauk visus“ taktikos technokratinės variacijos schemą, kurią sudaro trys pagrindiniai lygmenys:

„Profesionalus“ technokratinis administravimas			
Krikščioniškoji ideologema	Liberalioji ideologema	Sveikuoliškoji ideologema	Žalioji ideologema
Atskiros profesinės ar interesų grupės arba vietinės reikšmės visuomeniniai veikėjai			

Tokia schema beveik automatiškai diktuoja tam tikrus interesų konfliktus tiek tarp atskirų lygių, tiek tarp konkuruojančių ideologemų. Pavyzdžiui, dar prieš patenkant į Seimą nesutapo dviejų LVŽS lyderių Sauliaus Skvernelio ir Ramūno Karbauskio nuomonės dėl Stambulo konvencijos (Karbauskis 2016; alkas.lt 2016). Iš anksto galima buvo numatyti konfliktą tarp liberalesnių ir krikščioniškajam sparnui atstovaujančių LVŽS politikų. Pati R. Karbauskio pozicija (kuri išsamiau bus nagrinėjama kitame skyriuje) daugeliu atveju atrodė galinti išsaukti vidinius konfliktus. Iš vienos pusės jo propaguojamas neopagonizmas sunkiai derinamas su radikalesniais krikščionimis, iš kitos

pusės stambusis žemės ūkis ir trąšų verslas, galėjo sukelti kontradikcijų žaliajoje politikoje. Vertinant retroaktyviai jau po Seimo rinkimų dėl vertybinių skirtumų LVŽS frakciją paliko sąlyginai liberaliausia jos narė D. Šakalienė, vienaip ar kitaip apkaltinę R. Karbauskį autoritarizmu - B. Matelis, P. Urbšys ir J. Džiugelis, grasino trauktis ir už pirmalaikius rinkimus pasisakė V. Bakas (Damulytė J. ir Masiokaitė A. 2016). Tam tikram iš anksto užprogramuotam konfliktui galima priskirti ir LVŽS koalicijos partnerių socialdemokratų skilimą į dvi partijas, išsiskyrus nuomonei dėl tolimesnio bendradarbiavimo su LVŽS (Izinios.lt 2017).

Šio darbo rėmuose nesiekama empiriškai įrodyti, kad toks išskaidytas technokratinis diskursas, kurio atskiri taškai ne tik, kad nėra ideologiškai ar populistškai susieti, bet dažnai ir prieštarauja vieni kitiems yra būtinai mažiau stabilus už ideologiškai nuoseklesnį, skirtumų ar lygiavertiškumo logika besiremiantį, diskursą. Visais atvejais galioja daug iš principo atsitiktinių veiksnių, tačiau daroma prielaida, kad konfliktai tokioje konjunktūroje yra iš principo neišvengiami, o nuo visiško subyrėjimo ją saugo tik tam tikras lyderių autoritarizmas, kuris savo ruožtu yra tolesnė konfliktų priežastis. Kaip jau buvo minėta (žiūr. 56 psl.) populistinės lygiavertiškumo grandinės irgi toli gražu nėra stabilios, tam tikras partikuliarus reikalavimas koku nors atskiru momentu gali pasirodyti stipresnis už tuščią jungiantį signifikantą ir šis pasiektas autonomiškumas gali sunaikinti visą grandinę. Šiuo atveju technokratinėje LVŽS logikoje jokios aiškesnės reikalavimų grandinės išviso nėra, todėl stabilizuojančio veiksnio tenka ieškoti iš dalies populistinėje agrarinėje/konservatyviojoje diskurso dedamojoje.

4.5.2 Konservatyvus – agrarinis populizmas

Pristatydami savo rinkiminę penkių darnų (5D) programą, LVŽS savo ideologiją apibūdino kaip „nuosaikią, centristinę, jungiančią žaliosios, valstietiškos (agrarizmo) ir socialinio konservatizmo ideologijos elementus“ (lvzs.lt 2016b). Tai daugiau ar mažiau atspindi ir pačioje programoje:

1) Dėmesys skiriamas tradiciškai konservatyviems elementams. Šeimai - „šeimoje yra ugdomos patriotinės, pilietinės, ekologinės ir kitos dorybės, perduodama kultūra (darnilietuva.lt 2016: 5). Pasisakoma už „iš santuokos kylančią šeimą“ (darnilietuva.lt 2016: LVŽS: 6). Pasisakoma prieš partnerystę – „Partnerystės institutas yra perteklinis“ ir „socialinės lyties“ kategoriją“ (darnilietuva.lt 2016: 6). Tautiškumui – „ugdysime tautinę savimone, stiprinsime ryšius su gimtine“ (darnilietuva.lt 2016: 66). Ir tradicinei kultūrai, kurioje „jungiasi lietuvių baltiškoji ir europinė krikščioniškoji tradicijos, paveldas, prigimtinės kultūros formos, simboliai ir visuotinės

pasaulio kultūros ir meno ženklai“ (darnilietuva.lt 2016:72). Pabrėžtina, kad konservatyvūs elementai yra būtent nuosaikūs, niekur neteigiami kažkokie vidiniai ar išoriniai priešai, kurie trukdo „tradicinių vertybių“ plėtojimui, neakcentuojamas tautos išskirtinumas, nepasisakoma prieš emigrantus, seksualines ar tautines mažumas ir pan. Atvirkščiai nuolat pabrėžiama žmogaus teisių svarba (darnilietuva.lt 2016: 98), geroji Vakarų Europos patirtis (darnilietuva.lt 2016: 14). Kaip vieną iš būdingiausių šiuolaikinių Europos radikalesnių dešiniųjų partijų diskurso bruožą galima išskirti didesnį ar mažesnį nusistatymą prieš Europos Sąjungą. LVŽS pozicija šiuo atveju nuosaikiai pozityvi. Pasisakoma prieš didesnę ES federalizaciją ir siekiama sugrįžti „prie krikščioniškojo humanizmo vertybėmis grįstos Europos vizijos“, kuria remiantis ES taps stipri stiprių tautų Europa.“ (darnilietuva.lt 2016: 5), tuo pačiu įstojimas į ES vertinamas kaip vienas iš „įspūdingų laimėjimų“ (darnilietuva.lt 2016: 5) bei praktiškai kiekvienoje programos srityje remiamasi pavyzdžiais iš ES.

2) Ekonominę LVŽS programą galima vadinti nuosaikiai kairiąja. Pasisakoma prieš „laisvosios rinkos pagrindinio principo (*laissez faire*) ir liberaliosios doktrinos“ sureikšminimą (darnilietuva.lt 2016: 97), akcentuojamas „skurdo ir regioninės atskirties“ mažinimas (darnilietuva.lt 2016: 60) bei viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimų kėlimas (darnilietuva.lt 2016: 70), tuo pačiu pasisakoma, kad darbo santykių reguliavimas „būtų lankstesnis“, o mokestinė sistema netrukdytų pritraukti investuotojų (darnilietuva.lt 2016: 85). Tokią „darnią“ arba centristinę politiką bene geriausiai iliustruoja požiūris į progresinius mokesčius: „Ilgalaikeje perspektyvoje mažindami pajamų nelygybę, sieksime pertvarkyti mokesčių sistemą ir įvesti progresinius mokesčius, kai tam bus palanki visuomenės nuomonė“ (darnilietuva.lt 2016: 59).

Vertinant populistinėje perspektyvoje, šioje programoje nerandame praktiškai nei vienos E. Laclau teorijoje populizmui būtinos prielaidos. Nekuriama jokia antagonistinė priešprieša tarp „žmonių“ ir institucinės galios – neįvardinamos nei „žmonių“, nei jų reikalavimus įgyvendinti trukdančių priešių, stovyklos. Nors ir galima atrasti tam tikro ideologinio nuoseklumo pati programa paremta skirtumų, o ne lygiavertiškumo logika. Kiekvienai visuomenės grupei ar socialinei problemai pateikiamas tam tikras specifinis sprendimas, kurio nevienija joks tuščias signifikantas įprasminantis visą diskursą. Iš pirmo žvilgsnio tokiu galėtų pasirodyti nuolat kartojamas „darnumo“ siekis, tačiau akivaizdu, kad tai nėra reikalavimas atsiradęs iš reikalavimų grandinės vidaus ties kuriuo kristalizuojasi populistinis identitetas. Tai greičiau imitacija, siekiant sugalvoti kažkokį įmantresnį

programos pavadinimą nei realus tuščias signifikantas, kurio pagalba galima dešifruoti kitus grandinės reikalavimus. Dirbtinį „darnumo“ panaudojimą liudija ir tai, kad partijos lyderių interviu, kurie nebuvo tiesiogiai susiję su partinės programos pristatymu, joks šis signifikantas praktiškai neminimas (Samoškaitė 2016). Net gi pačios programos pristatymo metu darnumas minimas *ad hoc*, toliau vardinant ir akcentuojant atskiras programines nuostatas (lvzs.lt 2016c). Darnumą galima laikyti savotiška anti-populizmo manifestacija, įvardinančią „profesionalumu ir tikslų įvairiose srityse suderinimu“ (lvzs.lt 2016d) grįstą politiką.

Vis dėlto savotiško „embrioninio“ populizmo LVŽS diskurse esama ir ji simbolizuoja pats partijos lyderis – R. Karbauskis. Skirtingai nuo A. Valinsko tai nėra minimaliausias tuščias signifikantas, neapjungiantis nieko, išskyrus patį save. R. Karbauskio signifikantas kristalizuojasi dviejose vizijose – realiame Naisių kaime ir „Naisių vasaros“ televiziniame seriale – kuriose manifestuojamas agrarinės, paprastos ir dorybingos Lietuvos pažadas. Šios dvi vizijos yra neatsiejamos viena nuo kitos, Naisių kaimo, kurį praktiškai valdo R. Karbauskio įmonė „Agrokonzernas“, gyvenimas yra vaizduojamas seriale „Naisių vasara“, o pats serialas, kurio kūrimo procese dalyvauja R. Karbauskis (naisiuvasara.lt n.d.), siekia parodyti kaip turėtų gyventi „gražus <...> Lietuvos kaimas, koks įdomus ir įvairus yra jo gyvenimas...“ (naisiuvasara.lt n.d.). Neatsitiktinai pagrindinis serialo herojus vizualiai primena LVŽS lyderį, o pats serialas Vyriausios rinkimų komisijos buvo pripažintas LVŽS ir R. Karbauskio politine reklama (Gaučaitė 2018).

Kaip pastebi viešųjų ryšių specialistai seriale atkartojamos R. Karbauskį liečiančios Lietuvos politinio gyvenimo aktualijos: „vienas pagrindinių serialo herojų agronomas ir bendrovės pirmininkas Pijus vis dažniau sulaukia raginimų dalyvauti didžiojoje politikoje. Esą jo sumanumas, sąžiningumas ir žodžio laikymasis – būtent tos vertybės, kurių politikoje labiausiai trūksta. Agitatoriai Pijui turi ir konkretų politinį pasiūlymą. Kitoje ištraukoje Pijus vis dar muistosi, tvirto „ne“ ėjimui į politiką nesako. Tai matydamas Pijaus tėvas nepraranda vilčių ir toliau negailėdamas pagyrų stengiasi spausti sūnų. Dar viename epizode matome, kad Pijaus tėvo ir bendražygių atkaklumas davė vaisių. Pijus prisijungė prie Valstiečių sąjungos, tačiau vis dar dvejoja, ar kandidatuoti į Seimą. Apie tai Pijus nusprendžia pasikalbėti ir su kunigu. Gal jis padės rasti atsakymą? Dar vienas įdomus sutapimas – 2012 m. pavasarį Lietuvoje buvo pradėti rinkti parašai dėl privalomo referendumo Visagino atominės elektrinės statybų klausimu. Tuo pačiu laikotarpiu rodytame „Naisių vasaros“ seriale jau valstiečių nariu tapęs Pijus nusprendžia daryti tą patį – rinkti parašus“ (Tvaskienė J. ir Žuolytė J. 2017)

Šis darbas nepretenduoja į išsamią serialo ar pačio Naisių kaimo diskurso analizę, siekiama parodyti esminius momentus arba diskurso taškus, kurie unifikuojasi pačioje R. Karbauskio personalijoje. Nesunku pastebėti, kad visuose juose atsikartoja bent dalinė antagonistinė skirtis tarp kaimo ir miesto arba Lietuvos žiniasklaidoje dažnai naudojamu terminu išsireiškiant – Dviejų Lietuvų.

1) Kaimiška idilija, kaimiečių paprastumas, nuoširdumas, naivumas (Želnienė 2018) kaip priešprieša perdėm sudėtingam gyvenimui mieste ir išpuikusiems miestiečiams. Apeliuojama į liaudies išmintį „ūkiškai“ sprendžiant kasdienes problemas.

2) Antialkoholinės nuostatos pabrėžiamos tiek seriale, tiek nušviečiant gyvenimą pačiame Naisių kaime, atkartojančios pačio R. Karbauskio įsitikinimus (Machova 2016).

3) Pabrėžiamas baltiškas-pagoniškas leitmotyvas – Naisiuose iškilęs Baltų Dievų muziejus, sukaista Baltų arena-piliakalnis, kasmetinis „Naisių vasaros festivalis“, kuriame paradoksaliai sugyvena liaudies amatai, bardų muzika, bėgimas į Kryžių kalną ir užsiėmimai joga (naisiuvasara.lt 2018).

Remiantis E. Laclau populizmo teorija R. Karbauskio Naisių diskurse randame tam tikras populizmo užuominas, tačiau jos nėra rišliai artikuliuotos. Priešprieša tarp kaimo-paprastumo ir miesto-korupcijos yra tik nujaučiama – nekuriamas aiškus antagonistinis frontas. Visą Naisių projektą galima įsivaizduoti kaip tam tikrą naujojo amžiaus (angl. *new-age*) utopiją, įtraukiant ekologizmą, natūralizmą, senąsias baltiškas ir naujas ezoterines tradicijas, siekiant sukurti ar sugrįžti prie tyresnio, nuo pagundų išvaduoto, žmogaus, o visa tą pažadą įkūniją arba tuščio signifikanto vietą užima sektantiškas lyderis – R. Karbauskis. Autorius daro prielaidą, kad tam tikrą agrarinių populistinių ir technokratinų tendencijų hibridą, bent iš dalies paaikškina apeliavimas į nostalgiją gyvenimui sovietiniame kolūkyje, kuriame gyvenimas buvo paprastesnis ir, kurį valdė „profesionalūs“ kolūkių pirmininkai. Tokiu būdu kuriamas naujas visą Lietuvą apimantis naujojo amžiaus, išsivadavusio nuo visų sovietinių blogybių, tačiau nepraradusio kolektyvizmo, kolūkio vaizdinys, kuriame tvarkosi „profesionalūs“ vadybininkai. Čia išryškėja paradoksas, kad technokratinės partijos norėdamos mobilizuoti žmones turi imituoti tam tikrą populistinę logiką. Dažniausiai tai pasireiškia per grynąjį neigimą aptartą „Tautos priskėlimo“ partijos atveju (žr. sk. 4.1.1), kai partija formuoja savo diskursą per skirtumus nuo visų kitų, tačiau nepateikia jokių jungtinių (lygiavertiškumu paremtų) interesų. LVŽS atveju šis neigimas sugyvena ir su tam tikra populizmo užuomazga - R. Karbauskio personalija, įkūnijančia technokratinės utopijos pažadą.

Vis dėlto hibridinį LVŽS diskursą galima laikyti labiau technokratinu, negu populistiniu. Pirmiausia net pati populistinė diskurso dalis buvo greičiau sąmoningai programuojama ar nujaučiama, negu aiškiai artikuliuojama rinkiminės kompanijos metu. Ją būtų galima laikyti tam tikra „embrionine“ populizmo užuomazga, o ne aiškiai išreikštu diskursu. Antra, kaip rodo LVŽS reitingų dinamika (Radžiūnas 2016), būtent prisijungusios politikos „žvaigždės“ mobilizavo rinkėjus, o ne populistinio R. Karbauskio diskurso akcentavimas ar populiarinimas.

Apibendrinus, LVŽS kolektyvinės mobilizacijos diskursą galima laikyti agrarinio R. Karbauskio neišvystyto populizmo ir „profesionalų“ technokratizmo hibridu, kuriame dominavo pastaroji dedamoji. Tam tikru mastu šiuos diskursus galima laikyti netgi atskirais, teigiant kad vieni rinkėjai balsavo dėl populistinių motyvų, kiti dėl technokratinų, pasirinkdami savo interesą labiausiai atitinkantį „profesionalą“. Vis dėlto tokia diagnozė būtų tik iš dalies teisinga (kažkokio tikslaus atsakymo diskurso analizė čia negali pateikti), nes dauguma atskirų „profesionalų“ naratyvų, sutampa su partikuliariomis R. Karbauskio pažiūromis, todėl gali būti siejamos į bendrą, kad ir hibridinį diskursą. Autoriaus manymu tokia hibridizacija yra laikinas reiškinys. Retroaktyviai žiūrint į LVŽS diskursą pastebimas judėjimas populizmo link. Be jau minėto nesuderinamų požiūrių turinčių, ar nelojalių elementų pašalinimo iš partijos, aiškėja vis didesnė antagonistinė perskyra tarp „mes“, kurie rūpinasi tauta, ir „priešo“, kuris „trukdo dirbti“ (Matelis 2017).

4.6 Apibendrinimas

Apibendrinant Lietuvos populistinės-politinės konfigūracijos esmines išdavas nepakanka nagrinėtus politinius diskursus išdėstyti atsižvelgiant į priešpriešą postdemokratiniam/technokratiniam administravimui. Čia neišvengiamai atsiranda ir trečioji – ideologinė dedamoji. Ideologija čia suprantama³¹, kaip tam tikras bent iš dalies uždaras diskursas, kuris turi istoriškai suformuluotas ribas. Tai yra bent iki tam tikros ribos atsižvelgiant į kontekstą, mes galime pasakyti, ar tam tikri teiginiai priskiriami vienai ar kitai ideologijai. Tai nereiškia, kad šios ribos yra nekintančios, tačiau, kad ir veikdamos kaip metaforos, vis vien signalizuoja tam tikrą būtiną diskursyvų uždarumą.

³¹ Skirtingai nuo tradicinio marksistinio supratimo, kur ideologija suprantama arba, kaip „melaginga sąmonė“, arba kaip anstatas būtinis bet kokios visuomeninės santvarkos stabilumui - postfundacinė teorinė prieiga atmeta abu šiuos variantus.

Šias tris dabartinės liberalios demokratinės politinės sistemos dedamąsias, kaip tam tikrus idealius tipus, galima išreikšti santykyje su antagonizmu. Technokratiniai/parapolitiniai judėjimai neigia bet kokią visuomenėje egzistuojantį antagonizmą, technokratinėje utopijoje egzistuoja absoliučiai teisingi „vadybiniai“ sprendimai galintys išspręsti visuomenines problemas taip, kad nenukentėtų jokia pusė. Tokiu būdu technokratija neigia politinę visuomenės dimensiją. Populizmas, kaip jau aptarta šio darbo teorinėje dalyje (žr. 58 psl.), yra politinis aktas *par excellence* per antagonizmą tarp „žmonių“ ir „elito“ dalinantis visuomenę į dvi dalis. Ideologijos esmė³² taipogi yra antagonizmas, tačiau pats tame konflikte dalyvaujantis subjektas netraktuojamas kaip totalybė, kuriai „priešai“ trukdo pasiekti mitinę pilnatvę. Idealios demokratinės visuomenės rėmuose tokiu atveju, C. Mouffe terminais kalbant, dominuoja agonizmas, kai konfliktuojančios grupės, nors ir suprasdamos, kad nėra racionalaus konflikto sprendimo, pripažįsta savo priešininkų teisėtumą.

Populizmas paradoksaliai ne tik yra politikos (ar antagonizmo) radikaliausias teigimas, bet tuo pačiu ir politikos neigimo pažadas grasinantis išspręsti visas politines problemas visiems laikams. Ideologijose, bent jau jų utopinėse parašėse, taip pat slypi tam tikras galutinio politinio sprendimo pažadas, leidžiantis tikėtis idealios visuomenės, kurioje nebereiks politikos. Šiuo atžvilgiu, populizmas yra tam tikras ideologijos utopijos suaktualinimas, leidžiantis tikėtis ne palaipsnių³³, o radikalių sprendimų. Tokiu būdu, technokratija ir populizmas antagonizmo atžvilgiu atsideria priešingose politinės konfigūracijos poliuose. Ideologinė pozicija šiuo atžvilgiu yra iš dalies tarpinė ir priklauso nuo konteksto - bet kokioje „tradicinėje“ partijoje neišvengiamai yra ir populistinių, ir technokratinų elementų, tuo pačiu, bet kokia populistinė partija neišvengiamai turi ideologinių elementų.

Atsižvelgiant į minėtus elementus galima išskirti tokius atskiruose nagrinėtuose atvejuose dominuojančius elementus:

	Populizmas	Ideologija	Technokratija
--	------------	------------	---------------

³² Čia kalbame apie idealų ideologinį tipą, realybėje, žinoma, jokia ideologija neapsieina be dalies populistinės lygiavertiškumo logikos.

³³ Tai yra šiek tiek paradoksalus populizmo aspektas, nes dažniausiai jokios revoliucinės permainos tikrąja to žodžio prasme nėra numatomos.

2008 m. „Tautos prisikėlimo “ partija	Anti- populistinis diskursas	Anti- ideologinis diskursas	Aiškiai išreikšta technokratija
2012 m. „Drąsos kelio partija“	Aiškiai išreikštas populistinis diskursas	Nenuosekli ekonomiškai kairioji, autoritarinė socialiai	Anti- technokratiška
2012 m. „Darbo“ partija	Iš dalies išreikštas (institucionalizuota s) populistinis diskursas	Nenuosekli - kairioji ideologija	Technokratin ių elementų nedaug
2016 m. „Tvarkos ir teisingumo “ partija	Iš dalies išreikštas (imituojantis Europines tendencijas) populistinis diskursas	Nenuosekli ekonomiškai, dešinioji/autoritari nė socialiai	Technokratin ių elementų nedaug
2016 m. „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga“	Iš dalies išreikštas (hibridinis)	Eklektiška	Hibridinė technokratija

Atvejų analizė atskleidė, kad Lietuvos populistiniai („Tautos prisikėlimo“ partijos atveju anti- populistiniai) partijų diskursai, įtampas tarp populizmo ir postdemokratijos kontekste, apėmė visą spektrą. Čia galima išskirti ir radikaliai priešingas tendencijas, ir tam tikrus dalinius variantus, ir hibridinį bandymą apjungti abi tendencijas viename.

Viename grynojo populizmo poliuje galima pozicionuoti „Drąsos kelio“ politinės partijos diskursą, kuris praktiškai idealiai atitinka E. Laclau populizmo conceptualizaciją. Tai yra tipiška prieš postdemokratinę realybę nukreipta politinė logika, formuojanti aiškų antagonizmą tarp *populus* ir „institucionalizuoto kito“, trukdančio politinei sistemai funkcionuoti tinkamai. Priešingame poliuje galima patalpinti „Tautos prisikėlimo“ partiją,

atstovaujančią valdumo, o ne politikos sritį. Tai yra sąlyginai naujas, tačiau Europos politikoje vis dažniau sutinkamas politinio subjekto tipas, kurį galima kategorizuoti, kaip anti-technokratinę technokratiją. Jis remiasi skirtumų, o ne lygiavertiškumo logika. Partija formuoja savo diskursą per skirtumus nuo visų kitų, tačiau nepateikia jokių jungtinių (lygiavertiškumu paremtų) interesų. Paradoksalu, tačiau abiejų partijų dezintegraciją ir nesugebėjimą institucionalizuotis iš principo lėmė tas pats procesas, kai partikuliarūs atskirų narių interesai pasirodė stipresni už lygiavertiškumo grandinę („Drąsos kelio“ atvejis) ar atskirai paimtą lyderį („Tautos prisikėlimo“ partijos atvejis).

Jau institucionalizuoto ir praradusio antagonistinę skirtį dalinio populizmo, nors ir ne taip radikaliai, bet priešingus polius išreiškia „Darbo“ partija bei partija „Tvarka ir teisingumas.“ Čia bent iš dalies galima kalbėti apie kairįjį ir dešinįjį populizmus. Nors abiem atvejais diskursai nėra ideologiškai nuoseklūs, tačiau DP atveju galima kalbėti apie kairįjį ekonominį sentimentą, paliekant ramybėje socialines (etines/moralines) problemas, tuo tarpu „Tvarkos ir teisingumo“ atveju, atvirkščiai, ignoruojant prieštarinę ekonominį diskursą, ryškėja aiškiai autoritarinis, būdingas tiek pokomunistinių šalių, tiek Vakarų Europos dešiniams populistiniams judėjimams, tradicionalistinis diskursas. Tai, kad šie daliniai populizmai yra priešinguose ideologiniuose spektruose nereiškia, kad jų rinkėjai yra radikaliai skirtingų ideologijų atstovai nesutariantys tarpusavyje. Panašumų tarp jų gerokai daugiau negu skirtumų, abiejose vis dar galima įžvelgti tam tikrus populistinius elementus, tačiau pagrindinis, antagonizmą formuojantis, kalbėjimas „žmonių“ vardu ir „priešo“ konstravimas jau yra išnykęs. Taip sukurama tam tikra dar viena diferencinė politinė opcija, kuri savo logika nuo tradicinių partijų skiriasi tik tuo, kad čia visas ideologinis krūvis tenka partijų lyderiams – Viktorui Uspaskichui ir Rolandui Paksui, kurie skirtingais būdais, bet panašiu principu formuoja kiek populistiškesnę tradicinių partijų alternatyvą.

Įdomus ir išsiskiriantis Lietuvos kontekste yra LVŽS diskursas. Nors dauguma „tradicinių“ partijų savyje jungia tiek technokratinis, tiek populistinius elementus, bet toks hibridinis diskursas, kai abi šios priešybės artikuliuojamos paraleliai, nėra įprastas. Autorius daro prielaidą, kad būtent technokratinė dedamoji palaipsniui iš partijos diskurso dings ir partijos diskursas transformuosis arba į dar vieną dalinį populizmą koncentruotą ties partijos lyderiu, arba į radikalesnį ir aiškiau išreikštą dešinįjį populizmą būdingą daugeliui sėkmingų tiek vakarų, tiek rytų Europos populistinių projektų.

Nors Lietuvoje ir dominuoja neoliberalus kapitalizmas, o „naujasis Darbo kodeksas, dar labiau pabrėžia ekonominės, arba prokapitalistinės, valstybės prioritetus. Lietuva neturi gerovės valstybės doktrinos“ (Laurėnas 2017: 134) Šiam režimui atstovauja iš esmės visos „tradicinės partijos“, grindžiančios savo ideologinius skirtumus ne skirtingomis ekonominėmis politikomis, bet skirtingu sovietinės praeities vertinimu. Nors mokslininkai konstatuoja, kad „ekonominis atsilikimas, socialinė poliarizacija, nepasitenkinimas veikiančia demokratija, vidinis saugumas yra susiję su partijų silpnumu arba nepajėgumu, kuris tampa sisteminis“ (Laurėnas 2017: 256), tačiau radikalaus anti-postdemokratinio populizmo protrūkio Lietuvoje konstatuoti negalima. Atsakymui, kodėl ši, greičiausiai radikalaus dešiniojo populizmo, vieta Lietuvos politinėje konfigūracijoje lieka laisva lemia specifinis Lietuvos kontekstas, aptariamas kitame skyriuje.

5. LIETUVOS POPULIZMO ATVEJIS POKOMUNISTINIŲ ŠALIŲ KONTEKSTE

Aptarus bendras postdemokratinės tendencijas ir specifinį Lietuvos populistinių jėgų santykį su jomis, lieka neatsakytas klausimas, kokie pokomunistinės Lietuvos politikos ir ekonomikos veiksniai sąlygojo būtent tokią konfigūraciją. Čia galima pasinaudoti V. Laurėno siūloma postdemokratijos formų klasifikacija. Mokslininkas išskiria tris tokias formas:

- 1) Prodemokratinę, arba demokratijos istorijos tęsimą;
- 2) Nedemokratinę, stokojančią demokratinėms valstybėms būdingos savitvardos;
- 3) Antidemokratinę, turinčią aiškiai išreikštus autokratinis elementus (Laurėnas 2017: 99-100).

Lietuva šioje klasifikacijoje priskiriama, kad ir netvariam, tačiau prodemokratiniam postdemokratijos tipui (Laurėnas 2017: 375). Kodėl Lietuva nepasuko dalinės, turinčios autoritarizmo bruožų, nedemokratijos keliu, bent iš dalies gali atsakyti tam tikrų kritinių taškų esmingai įtakojusių kitų šalių populizmo konfigūracijas išskyrimas. Kadangi šis darbas nepretenduoja net į dalinę komparatyvistinę pokomunistinių šalių analizę, juolab interpretacinis čia taikomas tyrimo metodas vargu ar leistų tai daryti, net gi tuo atveju, jeigu būtų pakankamai tyrimų atliktų remiantis panašia metodologine prieiga kitose šalyse, tenka apriboti lygintinus atvejus, remiantis pasirinktais kriterijais.

Pirmiausiai kalbant apie postdemokratijos įtaką populizmui reikalinga demokratija. Akivaizdu, kad negalima kalbėti apie postdemokratinės tendencijas ten, kur jokios demokratijos ir nebuvo. Žinoma, tai nereiškia, kad pats populizmas kaip postdemokratijos simptomas negali turėti antidemokratinų tendencijų, ar juolab, kad populizmas negali atsirasti ne demokratinėse (žiūrint iš liberaliosios demokratijos perspektyvų) šalyse, tačiau tokie atvejai šio darbo rėmuose nėra reikšmingi. Šiame darbe aktualios tos šalys, kuriose pripažįstama jau įvykusi demokratijos konsolidacija - kai demokratija „tampa vieninteliu žaidimu“ mieste (Norkus 2008: 433). Simbolinė tokios konsolidacijos pokomunistinėse šalyse kokybinis įvertinimas galima laikyti jų įstojimą į NATO ir ES, tai „yra toks liberaliosios demokratijos į ją priimtose pokomunistinėse šalyse garantas ir saugiklis, kuris su kaupu kompensuoja ekonominių, socialinių struktūrinių bei kultūrinių demokratijos tvarumo sąlygų deficitą.“ (Norkus 2008: 447). Priėmus šias sąlygas mes gauname tam tikrus ribojimus, kuriuos bendrais bruožais galima išdėstyti taip:

1) Pokomunistinių šalių, kurios dar nėra ar neplanuoja stoti į ES ir NATO lyginimas su Lietuva nėra prasmingas. Nepaisant to, ar ten egzistuoja autoritarinės mimikrinės demokratijos, kuriose tik imituojami laisvi demokratiniai režimai, tačiau ribojama opozicinė veikla ir žodžio laisvė (Rusija, Baltarusija, Kazachstanas ir t.t.) ar tam tikri hibridiniai režimai (Ukraina, Moldova, Gruzija) postdemokratijos ir populizmo sąsajų lyginimas su Lietuva nėra galimas dėl skirtingo demokratijos (tuo pačiu ir postdemokratijos) išsivystymo lygio. Remiantis Freedom House atliekamais tyrimais 2018 m., visos pokomunistinės šalys įstojusios į ES buvo laikomos konsoliduotomis arba pusiau konsoliduotomis demokratijomis, tuo tarpu, vienintelė pusiau konsoliduota valstybė, kuri nebuvo įstojusi į ES buvo Serbija (freedomhouse.org 2018). Serbijos atvejis, ar jeigu rastųsi pokomunistinių šalių, kuriose demokratija būtų lygiavertiškai ar net geriau konsoliduota, nepaisant jų nestojimo į ES, atvejai nėra reikšmingi, nes pati ES faktoriaus specifika (žr. 37-39 psl.) tokių palyginamumą daro sunkiai įmanomu.

2) Iš kitos pusės, Lietuvos pokomunistinės populizmo konfigūracijos lyginimą su Vakarų demokratijos šalimis šio darbo autorius laiko įmanoma ir netgi tikslinga, tačiau į šio darbo rėmus netelpančia užduotimi. Postdemokratijos ir populizmo sąsajos radikaliausiu pavyzdžiu ne pokomunistinėse valstybėse galima būtų laikyti Brexit, kai Didžioji Britanija referendume nubalsavo už išstojimą iš ES (Crouch 2016), gausu daugiau ar mažiau sėkmingų populistinių projektų ir kitose Vakarų Europos šalyse. Autorius daro prielaidą, kad postdemokratinės tendencijos akivaizdžiai veikiančios Vakarų Europos valstybės, veikia ir pokomunistinėse šalyse, tačiau skirtumai šių regionų ekonominiuose rodikliuose, vertybinėse populiacijų nuostatose ir svarbiausia demokratinėse tradicijose populistinį palyginimą šio darbo rėmuose, siekiant išskirti Lietuvos specifiškumą, daro sunkiai įgyvendinamu, netgi spekuliatyviu lygmeniu. Žinoma, ne vienodi šie rodikliai ir tradicijos ir pokomunistinėse šalyse, tačiau joms bent jau būdinga ta pati, tačiau ne tokia pati, tranzitinės demokratizacijos fazė.

3) Apribojimas lyginant populizmo konfigūraciją tik po įstojimo į ES, leidžia išvengti daugelio politinių turbulencijų būdingų išimtinai šiam dažnai chaotiškam periodui, valstybėms pereinant iš komunistinės į liberalią demokratinę santvarką. Tai nereiškia, kad iki ES pokomunistinėse valstybėse nebuvo populizmo, paprasčiausiai jo priežasčių negalima sieti su postdemokratine visuomenės būkle. Žinoma, tai greičiau yra simbolinė žyma, nereiškianti, kad prieš įstojant į ES populizmas buvo vienoks, o įstojus pasidarė radikaliai priešingas. Nepaisant to, ši riba pateisinama euristiškai dėl vėliau aptariamų lyginimo hipotezių.

4) Galiausiai pasirenkamas lyginimas su tais atvejais, kurie mokslinėje literatūroje laikomi išsiskiriančiais bendrame pokomunistinių šalių kontekste. Tai, žinoma, nereikia, kad visų likusiųjų šalių populistinės konfigūracijos yra identiškos Lietuvai, tačiau autoriaus nuomone, norint geriau atskleisti Lietuvos specifiką reikšmingi būtent skirtumai.

Remiantis šiais apribojimais ir sąlygomis ryškėja šalys, kurių populizmo konfigūracija reikšmingai skiriasi nuo Lietuvos. Tai dvi Višegrado grupės valstybės, Lenkija ir Vengrija, kuriuose populizmas įgavo ryškių autoritarinių bruožų. Remiantis „Freedom House“ atliktais tyrimais 2018 m., Lenkijos demokratijos reitingo smukimas buvo antras didžiausias šio tyrimo istorijoje. Vyriausybės teisinės sistemos perėmimas, nacionalinės žiniasklaidos politizavimas, kompanijos nukreiptos prieš nevyriausybinės organizacijas dramatiškai sumažino demokratijos kokybę (freedomhouse.org 2018). Tame pačiame tyrime Vengrijos kumuliacinis demokratijos smukimas yra didžiausias istorijoje – šios šalies demokratijos reitingas smunka jau dešimt metų iš eilės. Mokslinėje literatūroje taip pat išskiriamos būtent šios dvi šalys, kuriose įsivyravo specifinis autoritarinis populizmas, išsiskiriantis bendrame pokomunistinių šalių kontekste. (Buharic and Kuhelj 2018; Hollander 2017; Cianetti, Dawson and Hanley 2018). Autoritarizmas čia reiškia ne tik tam tikrų autoritarinių vertybių, tokių kaip padidintos saugumo priemonės ar nepakantumas multikultūralizmui ir pliuralizmui, tačiau ir „valdymo stilių, kuris bando apeiti teisės ir liberalios demokratijos normas, įtvirtindamas centralizuotą valdymą ir ribodamas politines laisves“ (Bonikowski 2017: 189-190). Abiem šiais atvejais, galima stebėti populistinio diskurso trečiąją modalinę trajektoriją (aptariama 59 psl.), kai vardan demokratijos pradedamos riboti liberalios laisvės – populizmas tampa antidemokratine jėga.

Lenkijos ir Vengrijos pasirinkimą analizei galima argumentuoti dar ir tuo, kad tiek Lietuva, tiek Lenkija ir Vengrija buvo tautinio komunizmo šalys, kurios iš komunizmo išėjo panašiu būdu. Šis perėjimas buvo tarpinis autoritarinio režimo transformacijos būdas tarp demokratizacijos reformų iš viršaus ir revoliucijos iš apačios. Reformų iš viršaus kelių demokratizacija vyko Bulgarijoje, Rumunijoje, Rusijoje ir Ukrainoje, o revoliuciniu būdu ji vyko buvusiose autoritarinio komunizmo šalyse, Rytų Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Estijoje ir Latvijoje. Lietuvoje kaip ir Vengrijoje bei Lenkijoje pokomunistinę tvarką apibrėžė *refoliucija*³⁴ arba „ekskomunistinio

³⁴ Literatūroje teigiama, šį terminą pasiūlė britų istorikas ir žurnalistas Timoty Garton Ash (Ash 1989). 1989-1992 m. permainas Lietuvoje vadinau „refoliucija“, nes

ir antiekskomunistinio elito paktas: mainais už lojalumą naujam režimui komunistinis elitas galėjo privatizuoti didelę dalį buvusios valstybinės nuosavybės, o iliustracija apsiribojo „atpirkimo ožiais“ – buvusiais slaptųjų tarnybų darbuotojais“ (Norkus 2015: 10). Tokie panašumai leidžia bent iš dalies atmesti skirtingų šių šalių kontekstų, pereinant iš komunistinės į liberaliąją demokratinę santvarką, įtaką tolimesnei politinei raidai. Ir ieškoti demokratinių trajektorijų pokyčių priežasčių vėlesniuose įvykiuose.

Šiame darbe keliama hipotezė, kad šiuos pokyčius sąlygoja du tarpusavyje susiję veiksniai:

1) Pirminės pokomunistinės partinės sistemos žlugimas, sudarantis sąlygas įvykti kritiniams rinkimams.

2) ES krizių iššauktas euroskeptiško diskurso įsigalėjimas, kuris ne tik padeda įsitvirtinti populistinėms jėgoms, tačiau ir legitimuoja (jų rinkėjų atžvilgiu) autoritarinius sprendimus.

Abu šie veiksniai susiję su platesne kritinio taško (angl. *critical junction*) teorine prieiga. Kritinis taškas reiškia tam tikrą politinio netikrumo situaciją, kurios metu svarbūs politiniai aktoriai pasirenka vieną arba kitą politinio vystymosi kelią, kuris turi ilgai truncančių priežastinių pasekmių tolimesniam politinės sistemos vystymuisi. Šie pasirinkimai užveria alternatyvias galimybes ir iš esmės keičia politinę sistemą.³⁵ Kritiniu šis taškas vadinamas todėl, kad jis sukuria tokią naują politinę trajektoriją, kurią pakeisti yra sunku, o grąžinti neįmanoma (Capoccia and Kelemen 2007:342). Kritiniai taškai pasižymi tuo, kad:

a) Jie trunka sąlyginai trumpai, lyginant su tuo laiko periodu, kurio metu vėliau politinė sistema vystosi naująja trajektorija.

b) Jų metų egzistuoja ženkliai didesnės tikimybės, kad pasirinkimai paveiks politinį vystymąsi, negu prieš ar po kritinio taško. (Capoccia and Kelemen 2007:348).

Pabrėžtina, kad kritinis taškas reiškia būtent galimybes, o ne tų galimybių išpildymą. Kritinio taško išdava gali būti ir esamo *status quo* išsaugojimas (Capoccia and Kelemen 2007:352). Kalbant šio darbo rėmuose, į Lenkiją ir Vengriją žvelgiama kaip į atvejus, kuriuose kritinis taškas pakeitė politinės

tų laikų įvykiai Lietuvoje, Lenkijoje ir Vengrijoje netelpa į „revoliucijų/reformų iš viršaus“ – „revoliucijų ir apačios“ dichotomiją, nes turi ir vienos, ir kitos bruožų.

³⁵ Šiuo atveju kalbame apie politinę sistemą, tačiau kritiniai taškai gali būti nagrinėjami įvairiais lygmenimis: nuo atskiros partijos iki viršnacionalinės organizacijos.

sistemos vystymosi trajektoriją, tuo tarpu Lietuvoje tai neįvyko. Pozityvią kritinio taško išdavą šiuo atveju reiškia įvykę kritiniai rinkimai, o padidintas tikimybės – ES krizės.

Kritiniai rinkimai, kurie sugriauna nusistovėjusią partinę sistemą skiriasi nuo paprastų politinių transformacijų – jis signalizuoja partinės sistemos kaip visumos pokytį. Pokomunistinėje erdvėje šie kritiniai rinkimai, įskaitant visas regionines specifikacijas, turi tam tikrų bendrų bruožų. Egzistuoja trys paraleliniai procesai apsprendžiantys tokius kritinius rinkimus:

1) Atsiranda nauja ideologinė konfigūracija paremta naujais politiniais konfliktais ir naujais antagonistiniais diskurso taškais.

2) Nauja socialinė konfigūracija, kuri remiasi radikalia socialinės struktūros konfigūracija ir pakitusiomis socialinėmis bazėmis, kuriomis remiasi partijos.

3) Nauja politinė konfigūracija, besiremianti naujais partijų diskursais, jų poslinkiais dešinės-kairės skalėje ir pakitusiais ryšiais tarp įvairių interesų grupių ir politinių partijų.

Kritiniai rinkimai leidžia naujai partijai ar naujai koalicijai įgyti valdžią, tai reiškia senosios partinės sistemos žlugimą ir naujosios atsiradimą. Kritinių rinkimų įtaką gali apibūdinti trys fundamentalūs partinės sistemos pokyčiai:

1) Įvyksta esmingas jėgų perskirstymas tarp didžiųjų partijų. Pasireiškiantis arba kai kurių senųjų partijų reikšmingu susilpnėjimu, arba tam tikru persikonfigūravimu senosioms partijoms jungiantis su naujais politiniais dariniais.

2) Įvyksta vienos ar keleto vidutinių ar mažųjų partijų reikšmingas sustiprėjimas.

3) Partinės sistemos struktūros modifikacija pasireiškia pačių politinių partijų persigrupavimu, atsirandant naujiems antagonistiniams taškams (Agh 2015).

Kritiniai rinkimai žymėdavo galutinį pirminės pokomunistinės partinės sistemos žlugimą. Ši sistema daugumoje pokomunistinių šalių pasireiškė perskyroje tarp ekskomunistų ir antikomunistų rinkiminių blokų, kuri iš esmės dominavo rinkimuose, o „silpnesnės“ tiek populistinės, tiek nepopulstinės (dažniausiai liberalios) partijos šliedavosi tai prie vienu, tai prie kitų. Tai nereiškia, kad rinkimus visada laimėdavo viena iš dviejų partijų, tačiau išsišokėlė partija laimėdavo neženkliai ir būdavo priversta sudaryti koaliciją su viena iš „senųjų“ partijų bei ši sėkmė iki kritinių rinkimų būdavo laikina.

Euroskeptiškumo sąvokos reikšmė skirtinguose politiniuose konfliktuose gali ženkliai varijuoti. Kopecky ir Mudde siūlo politinių partijų pažiūras į ES skirstyti į keturias kategorijas:

- 1) ES optimistus, palaikančius dabartinę ES politikos kryptį;
- 2) ES pesimistus, nepalaikančius dabartinės ES krypties;
- 3) Eurofilus, pasisakančius už didesnę ES integraciją;
- 4) Eurofobus, pasisakančius už ES panaikinimą (Kopecky and Mudde 2002).

Mūsų tiriamuose atvejuose dominuoja antroji kategorija, kai iš principo nesipriešinama ES integracijai ar narystei, tačiau abejojama dėl vienokių ar kitokių ES politikos krypčių ir teigiama, kad nacionaliniai interesai nesutampa su dabartine ES trajektorija. Dažnai diskurse šios įvairios euroskeptinės kritikos įgauna pasipriešinimo ES federalizacijai išraišką. Ketvirtoji kategorija čia svarbi ne tiek kaip dominuojančios populistinės partijos diskurso dalis, kiek kaip reakcija į radikalesnių mažesniųjų partijų diskursą. Ši reakcija dažniausiai būna dviguba, iš vienos pusės siekiama save pavaizduoti, kaip nuosaikesnį sveiko proto balsą, iš kitos siekiama nuvilioti rinkėjus nuo radikalesnių partijų, bent iš dalies atkartojant jų diskurso grandis. Tokiu būdu euroskeptiško diskurso variacijos įgauna tam tikrą taktinį pobūdį *ad hoc* reaguojant į situaciją. Šiuo atveju svarbios pasidaro ES krizių suteikiamos galimybės mobilizuoti nepatenkintus rinkėjus.

Šiame pokomunistiniame kontekste galima išskirti dvi pagrindines krizes: 2008-2009 m. pasaulinę finansinę krizę peraugusią į ES skolų krizę ir 2015 m. migrantų krizę. Būtent šiais momentais susidarydavo palankios sąlygos pasinaudoti euroskeptišku diskursu mobilizuojant rinkėjus. Pačios mobilizacijos sėkmė skirtingose šalyse, žinoma, priklausydavo nuo krizės poveikio, tačiau didelis krizės poveikis toli gražu nebūtinai sukeldavo populistinio autoritarizmo bangas ir būdavo nukreiptas prieš ES. Daugeliu atveju tai priklausydavo nuo pirminės pokomunistinės partinės sistemos būklės.

Šio darbo tikslas nėra nuodugnus kitų pokomunistinių šalių populistinių konfigūracijų nagrinėjimas, todėl remiantis antriniais šaltiniais apsiribojama būtent šių dviejų momentų – pirminės partinės sistemos žlugimo ir euroskepticizmo įsigalėjimo – išryškinimu.

5.1 „Teisės ir teisingumo“ dešinysis autoritarinis populizmas Lenkijoje

Už dabartinį radikalų populistinį posūkį Lenkijoje atsakinga „Teisės ir teisingumo“ (lenk. *Prawo i Sprawiedliwość*) (toliau TT) partija. Pirmųjų reikšmingų laimėjimų TT pasiekė 2005 m., kai su rinkiminiu šūkiu „IV Respublika“ Lenkijos parlamento rinkimuose laimėjo daugiausiai balsų. „IV Respublika“ reiškė atsiribojimą nuo pokomunistinės „III Respublikos“

nepavykusios ar netikros revoliucijos. TT pažadėjo galutinai pabaigti pokomunistinę transformaciją, eliminuojant iš viešojo gyvenimo elitus, kurie buvo kilę iš komunistinės sistemos. Vis dėlto pasiekta politinė pergalė nebuvo pakankama politinei daugumai užsitikrinti, o pasiektos koalicijos su mažosiomis dar radikalesnėmis partijomis negarantavo stabilaus pačios TT rinkiminės programos įgyvendinimo. Galiausiai po įvairių ilgai trukusių protestų Lenkijos Seimas nesulaukęs kadencijos pabaigos pats nusprendė šaukti pirmalaikius rinkimus.

2007 m. rinkimus laimėjo Donaldo Tusko vadovaujami liberalai³⁶, įtvirtinę savo poziciją ir sekančiuose 2011 m. Seimo rinkimuose. Šio valdymo periodu galima išskirti keletą iš esmės nesusijusių su ekonomika ar politika faktorių bent jau iš dalies lėmusių tai, kad TT 2015 m. triuškinamai grįžo į valdžią. Pirmiausiai tai Smolensko lėktuvo katastrofa, kai 2010 m. žuvo daugelis armijos ir politikos elito atstovų, įskaitant tuometį TT atstovaujantį prezidentą Lechą Kaczyńskį. TT, o ypač prezidento brolis Jarosławas Kaczyńskis, pasinaudojo šiuo faktoriumi mobilizuodama anti-rusiškai nusiteikusius dešiniuosius rinkėjus. Antras faktorius buvo korupcijos skandalas, kai žiniasklaidoje buvo paviešinti valdančiuosius krikščionis demokratas kompromituojantys telefoniniai įrašai. Galiausiai trečias faktorius buvo charizmatiško liberalų lyderio D. Tusko išrinkimas Europos komisijos prezidentu, tuo pačiu atitolinant jį nuo vietinės politikos.

Prieš 2015 m. rinkimus pasidalinimas visuomenėje politiniame lygmenyje įgavo aiškią perskyrą tarp liberalių, modernių pro-europietišκών ir konservatyvių, „parapijietišκών“, euroskeptišκών jėgų. TT šiuos rinkimus laimėjo triuškinamai ne tik užsitikrindama absoliučią daugumą Seime, kuri leido valdyti be jokios koalicijos, tačiau laimėdama ir tais pačiais metais vykusius prezidento rinkimus. Reikia pažymėti, kad vienas pagrindinių veiksnų apsprendusių Lenkijos politinį kelią buvo aktyvus konstitucinio teismo ir ombudsmeno institucijos vaidmuo balansuojant parlamentinį politinį gyvenimą. Būtent į šias institucijas pirmiausiai ir pasikėsino „Tvarkos ir teisingumo“ partija (Sztompka 2016: 77).

³⁶ Nors „Civilinė Platforma“ (lenk. *Platforma Obywatelska*) įkurta tik 2001 m., skilus Solidarumo Rinkiminei Akcijai (lenk. *Akcja Wyborecza Solidarność*) ir prisijungus daliai liberalų iš „Laisvė unijos“ (lenk. *Unia Wolności*), kuri savo ruožtu kildinama iš pirmuose nepriklausomos pokomunistinės Lenkijos rinkimuose dalyvavusios „Demokratinės unijos“ (lenk. *Unia Demokratyczna*), šio darbo rėmuose laikoma, kad visos jos yra nenutrūkstamo liberalaus demokratinio diskurso dalis. Todėl paprastumo dėlei vadinama tiesiog liberalais.

Pagrindinė naujai įdiegtų pokyčių kryptis tapo galios koncentracija viename lyderio vaidmenyje nukreipta prieš ribojančias oficialias ar neoficialias institucijas, tokias kaip teismų sistema, nevyriausybinės organizacijos ar savivaldybės. Toks autokratinis požymis turintis valdymas remiasi provincialiu nacionalizmu, moraliniu ir religiniu tradicionalizmu bei aiškiai išreikštu nutolimu nuo ES. Šie pokyčiai pasireiškia konfliktu dėl konstitucinio teismo vaidmens, vykdomosios galios konsolidacija nukreipta prieš teismų sistemą, stiprinamu policijos ir anti-teroristinių įstatymų vaidmeniu, supaprastinant įvairias sekimo ir informacijos rinkimo procedūras. Tuo pačiu žiniasklaidoje vykdoma vienpusė propaganda įtvirtinanti „istoriškai pagrįstus“ konservatyvius, tradicionalistinius ir šovinistinius diskursus. Izoliacinė ir nacionalistinė užsienio politika lemia nutolimą nuo ES, pavyzdžiui., atmetant imigrantų kvotas ar ignoruojat Venecijos komisijos rekomendacijas (Sztompka 2016: 89-90).

Nors Lenkijos visuomenė yra viena iš labiausiai pro-europietišku, taip pat ji vienintelė išvengė 2008 m. ekonominės recesijos (Brzeziński 2015), tačiau Europos sąjungos vidinės ir išorinės krizės leido „Tvarkai ir teisingumui“ konsoliduoti savo rinkėjus. Dėl įvairių priežasčių ši partija praktiškai neįtraukė į savo diskursą Ukrainos ir 2009 m. ES finansinės krizės, tačiau 2015 m. pasinaudojo emigrantų iš Afrikos ir Artimųjų Rytų krize. Partijos lyderio J. Kaczyńskiego tvirtos nuostatos nukreiptos prieš emigraciją laimėjo partijai daug balsų tos elektorato dalies, kuri paprastai nebalsuodavo už „Tvarką ir teisingumą“. Imigrantų iš musulmoniškų šalių baimė vyravo ne tik tarp mažiau išsilavinusių rinkėjų kaimiškose vietovėse, bet ir tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių miestiečių. Kartu su katalikiška įtaka ir palaikymu keliant baimes dėl „genderistinės ideologijos“ ir kitų grėsmių šeimai ir kultūrinėms tradicijoms to užteko triuškinančiai rinkiminei pergalei (Fomina and Kucharczyk 2016: 58:68).

TT diskursą ES atžvilgiu galima laikyti pragmatiškai strateginiu. Jie nuo pat pradžių buvo prieš federalizmą, tačiau žinutės skirtos rinkėjams varijuodavo priklausomai nuo situacijos. Nors J. Kaczyńskiego 2010 m. prezidentinė kompanija buvo šiek tiek labiau pro-europietiška (Rosset 2011), tačiau tai dramatiškai pasikeitė po 2010 m. Vengrijos parlamento rinkimų ir tapo labiau konfliktine.

2015 m. partijos programa turėjo tik keletą konkrečių ES liečiančių teiginių. Jie griežtai pasisakė prieš Lenkijos įtraukimą į Eurozoną. Pabrėžė kovą už Lenkijos suverenumą ir skatina Europą sugrįžti „prie savo šaknų“ (Duro 2016), tačiau kokie būtų bent preliminarūs tos naujosios Europos kontūrai, niekur nenurodė. Partijos nusistatymą prieš ES federalizmą galima

būtų apibūdinti kaip ES pesimizmą, jeigu ne radikalus imigrantų krizės sukeltas posūkis link euroskepticizmo.

Svarbiausią vaidmenį euroskeptiškame diskurse vaidino imigrantų keliamos grėsmės akcentavimas. Lenkija ilgai buvo šalis, kurioje su imigracija susijusios temos politikoje nevaicino reikšmingo vaidmens, tačiau 2015 m. Europos migracijos krizė reikšmingai pakeitė Lenkijos politinį diskursą. Daugiausiai su TT susijusių politikų retorika pasižymėjo stipriomis anti-imigrantiškomis, islamofobinėmis, o kartais ir atvirai rasistinėmis nuotaikomis. Mokslininkai pažymi, kad tai tapo svarbi politinių debatų dalis, kurioje imigrantai, o ypač prieglobsčio prašytojai, buvo vaizduojami kaip grėsmė lenkiškai kultūrai, religijai ir nacijai. Ši tema, kartu su bendru euroskeptiškumu, sudarė vieną esminių TT dešiniojo populizmo diskurso taškų. Pažymėtina, kad tai nebuvo atsitiktiniai atskirų politikų radikalesni pasisakymai, bet aiški strategija signalizuojanti diskurso pokytį (Krzyzanowski 2017). Partija nesusšvelnino savo euroskepticizmo, skirtingai nuo Vengrijos parlamento, net gi po konflikto su Europos komisija, taip rizikuodama ne tik šalies reputacija, bet ir realiomis sankcijomis. Partija priklauso euroskeptiškai koalicijai Europos parlamente.

Kritiniai rinkimai Lenkijoje įvyko 2005 m., kai valdantysis „post-komunistinis“ „Demokratinė Kairės Aljansas“ (lenk. *Sojusz Lewicy Demokratycznej*) patyrė triuškinantį pralaimėjimą prarasdama 161 vietą Seime, o TT ir krikščionys demokratai kartu laimėjo 179 papildomas vietas. Nuo to laiko šios dvi partijos dominuoja Lenkijos politinėje arenoje laimėdamos 288, 375 ir 364 iš 460 galimų vietų Seime. 2007 m. ir 2011 m. rinkimus galima laikyti naujosios partinės sistemos įtvirtinimo rinkimais, nors liberalai čia ir buvo aiškūs laimėtojai, bet jie niekada neturėjo aiškos daugumos, į kurią visada kėsinosi opozicinė TT, dar daugiau krikščionis demokratų smarkiai pažeidė, jų liberalesnio flango „Jūsų judėjimo“ (lenk. *Twój Ruch*) atsiskyrimas. 2005 m. reiškė pirmosios politinės konfigūracijos kai vienokiu ar kitokiu pavidalu dominavo politinė kova tarp nominaliai kairiųjų socialdemokratų, kurių palaikė buvę komunistų partijos nariai ar visuomenės grupės nuosaukia vertinančios komunistinę praeitį (partija griežtai pasisakė prieš liustraciją) ir krikščionių demokratų balansavusių tarp nacionalinio konservatyvizmo ir konservatyvaus liberalizmo, pabaigą. Nuo to laiko kairios politinės jėgos neteko „didžiosios“ partijos statuso laimėdamos vis mažesnę vietų skaičių Lenkijos parlamente, kol 2015 m. rinkimuose į Seimą nepateko nei vienas „Demokratinio Kairiųjų Aljanso“ narys.

Apibendrinant, kritiniai rinkimai, kurie palaipsniui transformavo Lenkijos partinę sistemą, įvyko 2005 m., kai TT laimėjo daugiausiai balsų Lenkijos

Seime. Tai buvo įprastinės pokomunistinės partinės konfigūracijos, kai, populizmo teorijos terminais kalbant, dominuoja skirtumų tarp socialdemokratių ir konservatyvių jėgų logika, didžiąja dalimi apsprendžianti visą politinį lauką, pabaiga. Ši nauja politinė konfigūracija, kurioje esmingą vaidmenį vaidina populizmas, pasiekė savo dabartinę kulminaciją 2015 m., kai buvo užsitikrinta vienpartinė dauguma Seime. Tą bent jau iš dalies įtakojo Europos Sąjungos migrantų krizė. TT ne tik pasinaudojo euroskeptiškais motyvais savo populistiniame diskurse, tačiau tokiu būdu, bent iš dalies visuomenės akyse neutralizavo iš ES skambančius kaltinimus autoritarizmu.

5.2 „Fidesz“ dešinysis autoritarinis populizmas Vengrijoje

Skirtingai negu nagrinėti Lenkijos populistai, „Fidesz“ atveju mes kalbame ne apie naujos populistinės partijos atsiradimą, bet apie senos transformaciją. 1989 m. Vengrijai išsivadavus iš komunistinio bloko, „Fidesz“ buvo tipiška liberali partija. Jos pavadinimas yra akronimas „Jaunųjų demokratų federacija“, o pirmasis partinis moto buvo „nepasitikėk niekuo, kam virš 35 metų“. Toks amžiaus limitas iš tikrųjų egzistavo partijoje iki 1993 m. Pirmuose pokomunistiniuose rinkimuose 1990 m. ir 1994 m. partija demonstravo gana kuklius rezultatus – 22 ir 20 vietų iš 360, tačiau po 1994 m. radikaliai pakeitė savo ideologinę poziciją iš liberalios į konservatyvią. Toks taktinis ėjimas visų pirma susijęs su partijos lyderio Viktoro Orbano sprendimu (Rupnik 2012), o sąlygas tam suteikė tuščia ideologinė niša atsiradusi žlugus konservatoriškai „Vengrijos demokratinio forumo“ partijai. Pastaroji 1994 m. neteko 127 vietų parlamente ir ilgainiui susijungė su „Fidesz“.

Kitas ne mažiau svarbus veiksnys, nusprendęs tolimesnę „Fidesz“ kelią, buvo Vengrijos liberalų partijos „Laisvųjų Demokratų Aljansas“ 1994 m. sprendimas jungtis į koaliciją su socialdemokratinę „Vengrijos socialistų partija“. Šių dviejų partijų koalicija, kurioje liberalai visada sudarydavo mažesniąją dalį, valdė Vengriją 1994-1998 m. ir 2002-2010 m. (Rupnik 2012). Kiekvienoje šių kadencijų liberalų dalis būdavo vis mažesnė. Galima sakyti, kad tipinė pokomunistinė liberalų/krikščionių demokratų ir socialdemokratų priešprieša Vengrijoje baigėsi ganėtinai anksti, tiek dėl ankstyvo konservatorių žlugimo, tiek dėl liberalų ir socialdemokratų praktiško susijungimo. Skirtingai nuo konvencinių pokomunistinių realių, kai diskurso formavime vyrauja argumentas dėl komunistinės praeities, tačiau daugiau mažiau sutariama dėl bendrų liberalių žaidimo taisyklių (dažniausiai ir dėl neoliberalios ekonomikos), Vengrijoje įvyko poliarizacija tarp kosmopolitinio

liberalizmo atstovaujamo socialistų ir liberalų, bei izoliacionistinio nacionalizmo, atstovaujamo „Fidesz“.

Svarbus taktinis veiksnys lėmęs „Fidesz“ autoritarinį posūkį buvo tai, kad po 1998 – 2002 m. buvimo valdančioje koalicijoje, kai socialdemokratams buvo pralaimėta labai mažu balsų skaičiumi, „Fidesz“ nepripažino šios pergalės legitimumo. Tai yra buvo kvestionuojama pati liberali demokratinė sistema. Kitos dvi kadencijos valdant socialdemokratams pasireiškė vis didesniu „Fidesz“ radikalėjimu. 2006 m. pralaimėjusi rinkimus partija pakvietė liaudį pradėti naują revoliuciją prieš komunistus valdančius Vengriją. Tai sukėlė savaitę trukusias riaušes Vengrijos sostinėje. (Rupnik 2012). Visuose šiuose įvykiuose pagrindinį vaidmenį atliko V. Orbanas, kurio sugebėjimus pragmatiškai keisti ideologines pozicijas nuolat išlaikant populistinę konfrontaciją galima prilyginti S. Berlusconi'o karjerai Italijoje (Palonen 2009).

Kritiniais rinkimais Vengrijoje galima laikyti ir 1994 m. rinkimus į parlamentą, kai buvo sutriuškintos konservatyviosios jėgos, tačiau bent iš dalies jas pakeitė pati „Fidesz“, kuri pati savo ruožtu po truputi radikalėjo. Bet nors pirmosios pokomunistinės partinės sistemos griūtis prasidėjo anksčiau, vis dėlto įtikinamiau atrodo kritiniais laikyti 2010 m. parlamento rinkimus. Mat iki 2010 m., poliarizacija tarp socialdemokratų/liberalų ir „Fidesz“ buvo gana stabili – viena iš partijų laimėdavo rinkimus neženkliai, tokių būdu negalėdamas vienpusiškai užsitikrinti absoliučios daugumos. 2010 m. socialdemokratai patyrė triuškinamą pralaimėjimą, jie neteko 131 vietos parlamente, o „Fidesz“ laimėjo absoliučią, dviejų trečdalių, daugumą parlamente. Ši socialdemokratų krizė pakeitė ne tik partinę, bet ir visą konstitucinę-politinę sistemą. „Fidesz“ taip drastiškai pakeitė rinkiminę sistemą ir perėmė medijų valdymą, kad jos pergalė kituose 2014 m. rinkimuose buvo pavadinta „rinkimine autokratija“. Paraleliai didesnės sėkmės sulaukė ir dar radikalesnė partija „Jobbik“, laimėjusi atitinkamai 16 ir 20 procentų balsų (Agh 2015).

Po kritinių rinkimų pamažu buvo kėsiniama į demokratinius šalies institutus. Nauja konstitucija, kuri pasak ES Venecijos komisijos buvo iš esmės silpninanti demokratiją (Venice Commission 2011), buvo priimta 2011 m. Joje buvo apribota konstitucinio teismo valdžia, paankstintas teisėjų išėjimas į pensiją, centralizuotas jų skyrimas, taip iš esmės siekiant sumažinti teisminės valdžios imunitetą. Buvo įvedama didesnė universitetų ir religinių grupių kontrolė sukuriant privalomus registracijos mechanizmus. Išleistas naujas žiniasklaidos įstatymas, kurio pagalba valstybinė žiniasklaidos kontrolės tarnyba galėjo praktiškai likviduoti bet kurią žiniasklaidos

priemonę. Keičiami rinkiminiai įstatymai palankūs valdantiejiems ir taip toliau. Visi šie akivaizdžiai valdančiosios partijos įtaką didinantys sprendimai buvo priimti kartu su įpareigojimu, kad biudžeto ir kai kurių kitų esminių įstatymų priėmimui nuo šiol reikia dviejų trečdalių parlamento balsų, taip užtikrinant, kad netgi ateityje patekus į opoziciją „Fidesz“ galėtų padaryti parlamentą praktiškai neveiksniu (Grzymala-Busse 2017).

„Fidesz“ požiūris į ES keitėsi ne ką rečiau negu jų politinė ideologija. Pralaimėjus 2002 m. rinkimus kai kurie „Fidesz“ politikai dėl to iš dalies kaltino kultūrinę ES įtaką, tačiau bendrai paėmus „Fidesz“ diskurse ES didelės įtakos nevaizdino, netgi buvo pasisakoma už didesnę integraciją (Enyedi 2006). Dėl taktinių sumetimų ji atrodė ne euroskeptiška, bet mažiau ES palanki nei socialdemokratai, taip pirmiausia buvo stengiamasi pritraukti nacionalistų, priklausančių „Vengrijos teisybės ir gyvybės“ partijai, balsus. (Batory 2008). Proeuropietišką „Fidesz“ diskursą signalizuoja ir tai, kad jie palaikė tiek Europos konstitucijos, tiek Lisabonos sutarties projektus (Duro 2010).

Esminis posūkis link euroskeptiškumo įvyko po 2008 m. globalios ekonominės krizės. Vengrija nukentėjo joje bene labiausiai iš visų Višegrado šalių, jai netgi teko skolintis iš Tarptautinio Valiutų Fondo. Tuo metu „Fidesz“ retorika keitėsi: partija kryo link euroskeptiškumo, virš 10 proc., aktyvių Vengrijos rinkėjų buvo nusiteikę euroskeptiškai (Duro 2016). Vengrijos euroskeptiško tono nesušvelnino netgi tai, kad jai buvo grasinama ES paramos nutraukimu. Iš kitos pusės, labai skyrėsi tai, kas buvo kalbama Vengrijos rinkėjams, ir tai, koku tonu bendravo su Briuseliu derėtis nusiųsti „Fidesz“ atstovai, kurių tikslas buvo sumažinti „Orbano efektą“. Vidiniam vartojimui ypač išplito žinutė apie tai, kad „užsieniečiai kišasi į Vengrijos reikalus“. Tokią ambivalentišką „Fidesz“ padėtį galima paaiškinti tuo, kad ji laviravo tarp euroentuziastingų socialistų ir griežtai prieš Europos Sąjungą nusiteikusių „Jobbik“ šalininkų. „Jobbik“ grėsmė ir tuo pačiu euroskeptiškos visuomenės nuotaikos buvo įvertintos labiau, todėl partija stengėsi pasirodyti „tvirta“ prieš Briuselį. (Bebel and Collier 2015).

Apibendrinant, skirtingai nuo Lenkijos atvejo, Vengrijoje kritiniai rinkimai sutapo su ES ekonomine krize ir lėmė staigų autoritarinių tendencijų išsialėjimą. Nors pirminė politinė sistema čia pradėjo byrėti kur kas anksčiau, iš politinės kovos pasitraukus konservatoriams ir liberalus prarijus socialdemokratams, tačiau esminis lūžis kaip ir Lenkijos atveju įvyko subyrėjus socialdemokratinėms pajėgoms. Galima sukonstruoti tokią įvykių atspindinčią lentelę:

	Lenkija	Vengrija
Kritiniai rinkimai	2005 m. (sutriuškinami socialdemokratai)	Iš dalies 1994 m. (sutriuškinami konservatoriai) Galutinai 2010 m. (sutriuškinami socialdemokratai)
2008 m. ES finansinė krizė	Nepaveikė	Paveikė stipriai (esminis posūkis link euroskeptiškumo)
2015 m. migrantų krizė	Paveikė stipriai (anti-emigrantų diskursu paremtas euroskeptiškumas)	Įtvirtino euroskeptišką diskursą
Autoritarinis posūkis	2015 m.	2010 m.

Kaip matome, galutinai pirminė pokomunistinė partinė perskyra tarp ekskomunistų ir antikomunistų žlunga, po socialdemokratų triuškinamų pralaimėjimų, o konservatyvią anti-komunistinę jėgą dešinėsios populistinės jėgos Vengrijos atveju bent iš dalies atstoja. Šiuo atveju palaipsniui transformuojamas pats antagonizmas: dominuojančią priešpriešą ekskomunistai vs. antikomunistai pakeičia kita - liberalai kosmopolitai vs. religingi nacionalistai tradicionalistai. Būtent šio naujojo konflikto galutinį įsitvirtinimą ženklina kritiniai rinkimai.

Autoritarinis posūkis, kai populistinė partija laimi absoliučią daugumą parlamente, sutampa su viena ar kita ES krize ir leidžia teigti, kad būtent tada tradicionalistinis diskursas įgauna maksimalų palaikymą. Tai leidžia ne tik laimėti rinkimus, tačiau legitimizuoja didelės dalies visuomenės akyse ir pačias autoritarines pertvaras. Žinoma, pats ES krizės poveikis, ypač kalbant apie imigrantų krizę yra sunkiai išmatuojamas, tačiau šiame darbe ir nesiekama atsakyti į klausimą, kurie diskurso taškai (arba reikalavimai) formuojasi natūraliai, kurie yra dirbtinai sukeliama politinės komunikacijos priemonėmis. E. Laclau teorijoje laikomasi požiūrio, kad kokias konkrečias išraiškas populistinė reikalavimų grandinė beįgautų, ji vis vien diagnozuoja jau esančius visuomeninius konfliktus. Natūralu, kad „ES biurokratų“, kaip priešo, trukdančio „žmonių“ valios įgyvendinimui, įvardinimas reikšmę įgauną būtent ES krizių metu, kiek ši priešo signifikacija tampa patraukli masėms priklauso tiek nuo objektyvių politinių/ekonominių/socialinių

procesų, tiek nuo subjektyvių dažnai žiniasklaidos diktuojamų diskursyvių akcentų.

5.3 Lietuva kritinių rinkimų ir euroskeptiško populizmo kontekste

Lietuvoje skirtingai nuo dviejų autoritarine kryptimi bent iš dalies pasukusių šalių vis dar dominuoja politinė skirtis, paremta pirmine pokomunistine partine konfigūracija. Tai parodo tiek moksliniai tyrimai, tiek rinkiminiai rezultatai. Kaip pastebi Ainė Ramonaitė „geriausiai Lietuvos gyventojų nuostatas diferencijuoja ir elektorato rinkimines nuostatas leidžia nuspėti sovietinės praeities vertinimas (Ramonaitė 2013: 265). Teigiamai vertinančių sovietinę praeitį poliuje atsiduria socialdemokratai ir populistinės „Darbo“ ir „Tvarkos ir teisingumo“ partijos, neigiamame „Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai“ (toliau TS-LKD) ir „Lietuvos respublikos liberalų sąjūdis“ (Ramonaitė 267-268). Lietuvos rinkiminio elgesio tyrimuose, daugiausiai besitapatinančių su partijomis rinkėjų nuolat turėdavo dvi didžiosios TS-KLD ir socialdemokratų partijos, tik 2012 m., po TS-KLD valdymo kriziniu laikotarpiu čia buvo įsiterpusi „Darbo“ partija. (Ramonaitė 2014: 14-15), tačiau didžiausiu skirtumu tarp politinių partijų vis dar nurodomas komunistinės praeities vertinimas (Ramonaitė 2014: 24).

Žvelgiant į rinkimų į Seimą rezultatus nuo 2004 m. socialdemokratai laimėjo 31³⁷, 25, 37, ir 17 vietų Seime, tuo tarpu TS-KLD 25, 45, 33 ir 31 vietas. Visuose šiuose rinkimuose šios dvi partijos patekdavo į sėkmingiausių partijų trejetuką ir viena iš jų dalyvaudavo valdančiojoje koalicijoje. Tai gana akivaizdžiai rodo, kad Lietuvoje kritiniai rinkimai dar neįvyko. Nepaisant to, kad partijų palaikymas Lietuvoje yra fragmentuotas – nei viena partija net nepriartėja prie absoliučios daugumos (čia išsiskiria paskutiniai 2016 m. rinkimai, aptariamai vėliau), šių dviejų partijų antagonizmas vis dar vaidina esmingą vaidmenį. Kalbant E. Laclau populizmo teorijos terminais, čia dominuoja ne populistinė lygiavertiškumo logika, o skirtumų logika t.y. skirtuminiai santykiai tarp šių dviejų partijų diskursų yra esminiai apibrėžiant jų identitetą. Žinoma, šios abi partijos bent iš dalies irgi naudoja populistinės logikos elementus, tačiau dominuojanti vis dėlto yra skirtumų logika.

Į klausimą, kodėl būtent kritiniai rinkimai Lietuvoje neįvyko, vienareikšmiškai atsakyti sunku. Įtikinimai skamba proz. Z. Norkaus hipotezė, kad tai „susiję su sėkminga R. Pakso apkalta. Apkalta nepavykus,

³⁷ Dalyvavo kaip Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicija „Už darbą Lietuvai“

dešiniojo atspalvio populizmas būtų nustelbė kairįjį“ (Norkus 2011: 18). Tikėtina, kad sėkminga 2004 m. įvykusi prezidento apkalta neleido tais pačiais metais įvykusiuose Seimo rinkimuose „Tvarkos ir teisingumo“ koalicijai pasirodyti sėkmingiau (laimėta tik 10 vietų Seime) ir tuo pačiu parengti dirvą tolimesniam dešiniojo populizmo įsigalėjimui ir pirminės pokomunistinės partinės sistemos griūčiai. Šią krizę galima traktuoti būtent kaip bandymą keisti postdemokratinį konsensą, išryškinusią esminį prieštaravimą prokapitalistų skatinamo rinkos fundamentalizmo ir kapitalizmo asocialumo, nesugebančio kurti gerovės (Laurėnas 2017: 248).

Pažymėtina, kad R. Pakso apkaltai pritarė ne tik dešinėsios politinės jėgos – konservatoriai ir liberalai, bet ir ekskomunistinė socialdemokratų partija, taip iki pat šių dienų įtvirtinant „ekskomunistų ir (senojo) antiekskomunistinio elito“ (Norkus 2011: 24) paktą ir tuo pačiu esmine paliekant politinę skirtį besiremiančią sovietinės sistemos vertinimu. Nors R. Pakso nesėkme ir pasinaudojo kairieji populistai – „Darbo“ partija, tačiau pilnai išsivystęs radikalesnis kairysis populizmas, Ispanijos „Pegidos“ ar Graikijos „Syrizos“ politinių judėjimų pavyzdžiu, Lietuvoje (kaip ir didžiojoje daugumoje pokomunistinių valstybių) šiame darbe tyrinētu periodu buvo sunkiai įmanomas, dėl netolimos tiesioginės komunistinės praeities. Nors pagrindinė skirtimi vis dar išlieka sovietinės praeities vertinimas, tačiau tikėjimas, kad „sovietiniais laikais buvo geriau gyventi, nereikia noro grįžti į komunistinį režimą“ (Ramonaitė 2013: 267). Žinoma, tiek „Pegida“, tiek „Syriza“ toli gražu ir nekalba apie sovietinio tipo komunistinės sistemos įvedimą, tačiau autorius daro prielaidą, kad jų naudojama ideologizuota anti-kapitalistinė diskurso formavimosi logika Lietuvoje būtų siejama būtent su tokiu sugrįžimu. Net kur kas nuosaukesnė kairioji neoliberalizmo kritika sulaukia tapatinimo su bolševizmu, pavyzdžiui, buvęs socialdemokratų pirmininkas G. Kirkilas, kalbėdamas apie naująją socialdemokratų kryptį, teigė, kad „socdemai kažkodėl staiga sugalvojo pasukti į kraštutinę kairę, pradėjo melstis marksizmui, kas, man atrodo, Lietuvoje jau seniai yra praeitis“ (Kirkilas 2018). Lietuvoje iki šiol vyravo arba nominaliu kairumu užmaskuota neoliberali kryptis (socialdemokratų atvejis), arba nuo bet kokio ideologinio sentimentų apvalytas ekonominių gėrybių pažadas skirtas vargingesniems sluoksniams („Darbo“ partijos atvejis). Vienintelė ideologizuota „Socialistinio liaudies fronto“ kairioji partija rinkimuose jokių laimėjimų

nepasiekė.³⁸ Žinoma, tai nereiškia, kad kairysis ideologizuotas populizmas niekada negalės užimti svarbaus vaidmens Lietuvos politinėje arenoje, tačiau iki šiol, dešiniams populistams nepavykus išnaudoti kritinio taško suteikiamų galimybių, kairieji tokių galimybių, pakeisti nusistovėjusią politinę skirtį, paprasčiausiai neturėjo.

Kodėl Lenkijos ir Vengrijos tipo kritiniai rinkimai neįvyko vėliau, bent iš dalies gali paaiškinti tuo, kad euroskeptiškas diskursas europinių krizių laikotarpiais Lietuvoje praktiškai nevaizdavo jokio vaidmens. 2012 m. po ekonominės krizės įvykusiųose rinkimuose nors ir buvo pastebimas populizmo proveržis, „Drasos kelias“, „Darbo“ partija ir partija „Tvarka ir teisingumas“ kartu gavo 47 vietas Seime, tačiau jų diskursuose „priešo“ konstravime svarbiausią vaidmenį užėmė, kriziniu laikotarpiu valdę konservatoriai, o ne ES. Natūralu, kad šios partijos (išskyrus ilgai išsiskaidžiusią „Drasos kelią“) kartu su socialdemokratais formavo valdančiąją koaliciją, taip dar labiau įtvirtindamos pirminę pokomunistinę partinę sistemą. Jeigu „Darbo“ partija kaip populistiškesnis socialdemokratų papildymas niekada ir nesikėsino pasukti „Fidesz“ ar leniškojo „Teisės ir teisingumo“ dešiniuoju autoritariniu keliu, tai R. Pakso „Tvarkai ir teisingumui“ toks dalyvavimas bendroje koalicijoje iš esmės užkirto kelią vėlesnei efektyviai populistinei artikuliacijai.

„Tvarkos ir teisingumo“ bandymas 2016 m. rinkimuose po imigrantų krizės įtraukti euroskeptiškas idėjas į savo diskursą baigėsi nesėkme. Toks diskurso konstravimas, kai imituojamos kitų šalių populistinės klischės, populiarumo rinkėjų tarpe nesulaukė, o socialdemokratų nesėkme labiausiai pasinaudojo hibridinę populizmo variaciją pasiūlusi LVŽS.

Pabrėžtina, kad šio darbo rėmuose netiriami Lietuvos ir su ja lyginamų šalių istoriniai-socialiniai ypatumai, neabejotinai turėjo vienokį ar kitokį poveikį specifinių populizmo konfigūracijų atsiradimui. Neabejotina, kad bent iš dalies gana nuosaikiam lietuviško populizmo veidui įtakos turi didžiulė emigracija, mažinanti potencialų radikalaus populizmo elektoratą. Tuo pačiu, Lenkijos ir Vengrijos politiniams diskursams, ypač nuostatomis ES atžvilgiu, įtakos turi tai, kad šios šalys skirtingai nuo Lietuvos, nors ir priklausė sovietiniam socialistiniam blokui, tačiau buvo išsaugojusios bent jau dalinį

³⁸ Šiuo atveju „Socialistinis liaudies frontas“ nėra lyginamas su „Syriza“ ar „Pegida“, šios partijos ir jos lyderio A. Paleckio diskursuose gausu tiek autoritarinės Sovietų Sąjungos apologetikos, tiek abejojimo demokratijos ar Lietuvos valstybingumo nauda.

valstybingumą. Tai tik keletas pavyzdžių iš daugelio specifinių faktorių galėjusių ir galinčių nulemti kritinių taškų atsiradimą ir populistinės konfigūracijos pokyčius. Todėl šiame poskyryje pateikiamų faktorių svarbą reiktų suprasti kaip tam tikras tendencijas, didinančias tikimybes populistinio radikalėjimo galimybes, o ne kauzalius determinuojančius procesus.

Kaip tam tikrą pirmosios pokomunistinės partinės sistemos aižėjimą, galima traktuoti 2016 m. Seimo rinkimus. LVŽS šiuose rinkimuose sumušė vienai partijai atitekusių vietų Seime po įstojimo į ES rekordą (54 vietos), tuo pačiu pirmą kartą nuo nepriklausomybės atgavimo ministrą pirmininką delegavo ne TS-LKD ar socialdemokratai³⁹. Tuo pačiu, kaip jau aptarta poskyryje apie LVŽS, tai reiškė ženklų socialdemokratų pralaimėjimą, kurį dar labiau paaštrino vėliu įvykęs partijos skilimas. Šių rinkimų negalima laikyti kritiniais, nes, nors ir susiskaldę socialdemokratai, nebuvo galutinai marginalizuoti, tuo pačiu ir pats LVŽS kaip atskiros naujosios jėgos, galutinai užbaigiančios pirmąją pokomunistinę partinę sanklodą, potencialus likimas nėra aiškus.

Ar kiti Seimo rinkimai potencialiai gali būti kritiniais ir tuo pačiu reikšmingai pakeisti Lietuvos populistinę konfigūraciją atsakyti sunku, tačiau, remiantis Lenkijos ir Vengrijos pavyzdžiais, atsakymas greičiau būtų neigiamas, negu teigiamas. Tai visų pirma priklauso nuo dviejų veiksnių:

1) Socialdemokratų tolimesnio žlugimo perspektyvos neatrodo realistiškai. Po įvykusio skilimo partija palaipsniui kopija į viršų ir šio darbo rašymo metu partija dalinosi trečią- ketvirtą vietą populiariausių partijų reitinge (diena.lt 2018). Iš kitos, pusės taip pat neatrodo, kad LVŽS galėtų reikšmingai pagerinti savo politinį poziciją ir pretenduoti į absoliučią daugumą. Tikėtina, kad Lietuvos partinė panorama išliks fragmentuota ir tuo pačiu bus išvengta autoritarinių posūkių.

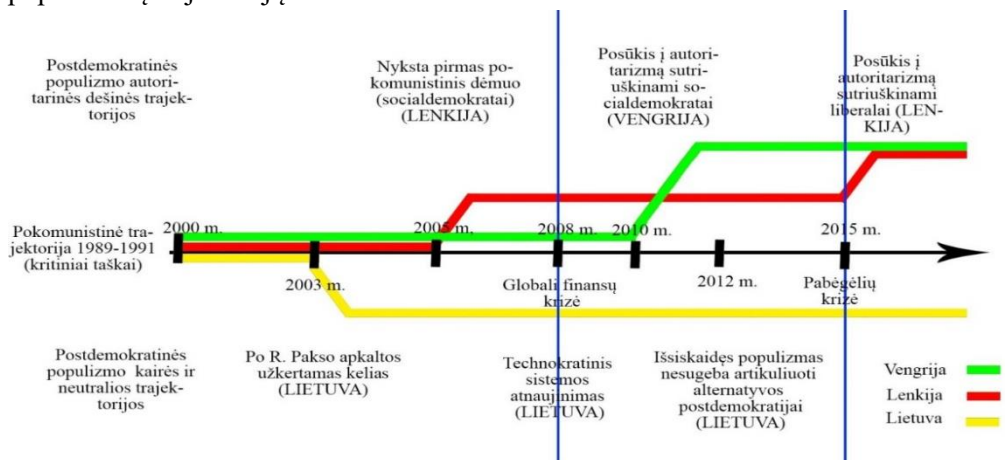
2) Kaip jau buvo aptarta poskyryje apie LVŽS, ši partija toli gražu nėra populistinė ir, nors tikėtinas jos tolimesnis „populistiškėjimas“, radikalų posūkį link euroskeptiškumo įsivaizduoti labai sunku.

Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad dominavęs Lietuvos politinėje arenoje konfliktas, paremtas skirtingais požiūriais į sovietinę praeitį,

³⁹ 2000-2001 m. ministru pirmininku trumpai buvo dar tada liberalus atstovavęs Rolandas Paksas.

palaiapsniui trauksis į antrą planą.⁴⁰ O koks bus naujasis konfliktas - ar paremtas kosmopolitizmo vs. nacionalizmo priešprieša, ar labiau dešiniaisiais ir kairiaisiais ideologiniais argumentais, labiausiai priklausys nuo kairiųjų sugebėjimo sukurti efektyvią (greičiausiai bent iš dalies populistinę) atsvarą dešiniajam populizmui. „(Social)demokratai turi apsispręsti, ar ir toliau jie tols nuo demokratijos vertybių ir tuo save pasmerks „senųjų kairiųjų“ likimui, ar atsigręš į šias vertybes, bet tuo atgaivins politinės „kairiosios“ perspektyvas“ (Laurėnas 2017: 223). Tai ne tik bent iš dalies (kiek tai iš viso įmanoma nacionaliniame lygmenyje) griautų postdemokratinės tendencijas, bet ir užkirstų kelią pastarųjų vartimui antidemokratinėmis.

Apibendrinant palyginimą su Lenkijos ir Vengrijos atvejais gaunama tokia populistinių trajektorijų schema⁴¹:

5.4 Postdemokratija ir populizmas Lietuvos kontekste

Jeigu populizmą laikyti neišvengiamu atsaku į postdemokratinę būklę, ar Lietuvos, skirtingai nuo nagrinėtų Lenkijos ir Vengrijos atvejų, radikalaus populizmo sąlyginis marginalumas gali signalizuoti ne taip smarkiai pasireiškiančią demokratijos eroziją? Autorius daro prielaidą, kad atsakymas yra neigiamas. Visų trys šalių valdantieji nuo pat nepriklausomybės atgavimo vykdė neoliberalią politiką, nepaisant to, ar valdžioje būdavo ekskomunistai, ar nominaliai dešinioji nacionalistinė politinė jėga (Norkus 2008: 623). Tokiu

⁴⁰ Autorius daro prielaidą, kad šią posovietinės praeities vertinimo skirtį stiprina ir tuo pačiu iš dalies modifikuoja, ypač paaštrėjusi skirtis dėl požiūrio į dabartinę Rusiją ir jos politiką. Kai viename polijuje atsiranda radikaliai neigiamas, kitame pragmatiškas ar netgi palankus požiūris.

⁴¹ Už schemas idėją dėkoju prof. Arūnui Juškai.

būdu socialinio visuomenės gyvenimo problemos buvo perduotos "laisvos rinkos" valiai, o šiame visuomenės gėrybių persikirstyme slypintis antagonizmas perkeltas į formalų sovietinės praeities vertinimo lygmenį. Šį perkėlimą bent iš dalies galima sutapatinti su pokomunistine **ultrapolitikos**, kaip vienos iš politinio antagonizmo slopinimo būdų, pokomunistine variacija (žiūrėti 1.2.3 poskyrį). Šiuo atveju kovą su išorės priešais pakeičia praeities priešo (Sovietų Sąjungos) ir dabarties grėsmės (Rusijos) vertinimas, kuris lygiai taip pat kaip „kova su terorizmu“ perkelia politinį klausimą už visuomenės ribų. Žinoma, pati politinė logika yra skirtinga, "kova su terorizmu" suvienija visuomenę taip neigdama vidinį politinį konfliktą, tuo tarpu Sovietų Sąjungos ar Rusijos vertinimas kaip tik skaido visuomenę į dvi dalis, tačiau postdemokratiname kontekste išdava lieka ta pati – politinis konfliktas perkeltas į išorę.

Su šiuo perkėlimu susijusi kita pokomunistinių šalių ypatybė, kai postdemokratinė visuomenės būklė – demokratijos erozija, didėjanti socialinė atskirtis, bendras piliečių nepasitikėjimas demokratijos institutais ir juos "aptarnaujančiomis" politinėmis partijomis arba „radikali apolitizacija“ (Krupavičius 2018) - siejama ne su neoliberalizmo hegemoniniu dominavimu, o su naujųjų demokratijos kūrėjų nepatyrimu ar nesugebėjimu atsisakyti sovietinių valdymo metodų. Taip įtvirtinama kita postdemokratinė politikos neigimo forma – **parapolitika** (žiūrėti 1.2.2 poskyrį), kai neigiant visuomenėje egzistuojantį antagonizmą, ieškoma geresnių „naujų“ technokratių ekspertų, kurie sugebėtų išspręsti visuomenę kamuojančias problemas. Postdemokratiname Lietuvos kontekste ši parapolitinė geresnių politikos vadybininkų paieška pasireiškia dviem esminėmis formomis.

Pirmiausia, abi pagrindinės partijos, socialdemokratai ir konservatoriai, akcentuoja ne skirtingas ideologines socioekonominės vizijas, o prastą vienos (pagal nutylėjimą neoliberalios) vizijos įgyvendinimą, kurį savo ruožtu lemia blogai parinkti kadrai. Konservatoriai čia dažniausiai akcentuoja socialdemokratų sovietinę praeitį, na o socialdemokratai kaltina konservatorius ūkiškumo stoka. Žinoma, netrūksta ir įvairių *ad hoc* apkaltinimų blogu valdymu, tačiau praktiškai niekada neakcentuojami ideologiniai ekonominės vizijos skirtumai. Praktikoje tai pasireiškia nuolatinėmis šių partijų rokiruotėmis valdžioje, kai per ketverius valdymo Seime metus elektoratas yra įtikinamas, kad šie politiniai vadybininkai yra "blogi" ir laikas duoti pabandyti kitiems.

Antra, į šią dviejų partijų kaitą laikas nuo laiko bando įsiterpti nauji politiniai subjektai, akcentuojantys savo parapolitines geresnių vadybininkų savybes. Skirtingai nuo panašių Vakarų Europos politinių darinių, kurie

labiausiai akcentuoja anti-populizmą⁴², Lietuvoje dominuoja būtent, sovietinės patirties (tuo pačiu patirties politikoje) nesugadintų „profesionalių“ vadybininkų įvaizdis. Tokie politiniai subjektai imituoja parapolitinės postdemokratijos atnaujinimą, atsisakant net minimalių skirtingos socioekonominės vizijos intencijų.

Šia parapolitinį technokratinį visuomenės valdymo modelį, įtvirtina **metapolitiniai** (žiūrėti 1.2.2 poskyrį) politikos subordinacijos „gilesnėms“ sritimis įrankiai. Pirmiausiai tai viešajame ekonominiame diskurse dominuojantys „Laisvos rinkos instituto“ ar skandinavų bankų atstovai, neoliberalią ekonominę logiką pateikiantys, kaip natūralią ir todėl vienintelę įmanomą (Gyls 2002; Lazutka 2007). „Bet kokios rinkos nesėkmės, kurių svarbiausia priežastis yra nepakankamas rinkos santykių išsiplėtojimas į gylį ir į plotį, nublinksta prieš valdžios nesėkmes. Todėl geriausias būdas patenkinti „viešąjį interesą“ esąs mokesčių bei valstybės teikiamų viešųjų paslaugų pasiūlos mažinimas“ (Norkus 2008: 646). Dominuodama viešajame diskurse, kai „atskiri kairieji ekonomistai ir intelektualai, tokie kaip R. Lazutka, B. Genzelis, P. Gyls, A. Maldeikienė, fiziškai negalėjo suspėti oponuoti visur, kur veržėsi libertarinė mintis“ (Guogis 2014: 7), neoliberali mintis užėmė pagrindines pozicijas ir politiniame lauke, iššaukdama nebent gynybines reakcijas⁴³, kai atmetus radikaliausius siūlymus, visiškai nebuvo kvestionuojama pati paradigma. Tokiu būdu, politinis laukas apribojimas tik iki kosmetinių biudžeto „išdalavimo“ variacijų, principinius klausimus paliekant „natūraliai“ virš nacionalinės politikos kompetencijų esančiai metapolitikos sričiai (žiūrėti 1.3.2 poskyrį).

Tam tikrai metapolitikos variacijai galima priskirti ir tai, kaip politiniai klausimai depolitizuojami atsižvelgiant į įvairias ES direktyvas (pvz., Plikūnė ir Ketlerienė 2019). Šio darbo rėmuose nesiekama tirti, kiek ištikrųjų ES įpareigoja Lietuvą priimti vienokius ar kitokius įstatymus, o kiek tuo naudojamosi paprasčiausiai išvengiant tam tikrų klausimų politizavimo, bet koku atveju išvada lieka ta pati – tai yra postdemokratinė politinės erdvės depolitizavimo tendencija, perkeliant politinius klausimus į aukštesnį, nuo nacionalinės politikos nepriklausomą, meta lygmenį (žiūrėti 1.3.5 poskyrį).

⁴² Žinoma, tiek Vakarų Europoje, tiek Lietuvoje tokių politinių darinių diskursuose svarbų vaidmenį atlieka tiek anti-populizmas, tiek naujesnių, dar nesusitepusių politiką, vadybininkų pažadas.

⁴³ Kaip pavyzdį galima pateikti 2017 m. priimtą liberalų darbo kodeksą, kai neigiamos visuomenės reakcijos tik sušvelnino tam tikras nuostatas, tačiau pačio darbo kodekso kryptį kvestionavo tik atskiri politikai.

Archipolitikos, kaip nesusiskaldžiusios visuomenės idėjos, ir populizmo, kaip atsako į postdemokratinę visuomenės būklę, santykis yra dviprasmiškas. Populistinis kalbėjimas „žmonių“ vardu diktuoja iš esmės sutampančią su archipolitine nesusiskaldžiusios visuomenės iliuziją, tačiau skirtumas čia yra pačiame antagonizmo formavimo principu, archipolitikoje jis nukreiptas į išorę, į kovą su priešais esančiais už visuomenės ribų, tuo tarpu populizme jis dalina vidinį visuomenės politinį lauką į dvi dalis⁴⁴. Apie populistinio diskurso virsmą į archipolitinį galima kalbėti tik revoliucinių įvykių metu arba autoritarinių režimų atveju, taigi Lietuvos šiandieniniame kontekste tai nėra aktualu.

Vis dėlto Lietuvos politiniame lauke galima atrasti tam tikrą **archipolitikos** (žiūrėti 1.2.2 poskyrį) variaciją, tačiau kylančią ne iš politinių judėjimų diskursų, o iš institucinės Lietuvos politinio lauko sąrangos, o tiksliau konkrečios – Lietuvos prezidento – institucijos. Lietuvos prezidentas nors akivaizdžiai dalyvauja vidinėje šalies politikoje, tačiau formaliai nepriklauso jokiai partijai. Taip yra formuojamas būtent archipolitinis atstovavimo nesusiskaldžiusiai tautai diskursas, kai prezidento institutas išskylą virš kasdienių politinių rietenų ir gali vertinti demokratinę Lietuvos sistemą tarsi pats jai nepriklausytų (pvz., 15min 2018). Tokiu būdu formuojamas dvigubas postdemokratinis efektas. Iš vienos pusės užmaskuojama ideologinė (politinė) prezidento veiklos pusė, pateikiant ją kaip kažkokią natūralią iš tautos kylančią valią (pvz., „Dalia Grybauskaitė - tautos prezidentė“ (Voverienė 2016), iš kitos pusės sudaroma neutralaus vidinių politinių klausimų vertinimo iliuzija, kai esantis virš ideologijų prezidentas gali nuspręsti, kas yra „patikimiausias demokratinio valstybės vystymosi pagrindas“, o kas „vienkartinės demokratijos grimasa su politinių atskalūnų reanimacija ir vieninteliu tikslu – siekti valdžios“ (15min 2018).

Šios keturios postdemokratinės politinio lauko neigimo formos įvairiai dera tarpusavyje ir stiprina viena kitos daromą poveikį. Pavyzdžiui, Lietuvos prezidentas vienintelis iš premjerinių-prezidentinių valstybių⁴⁵ (išskyrus Rumuniją) atstovauja savo šalį ES vadovų taryboje⁴⁶, visais kitais atvejais tai daro ministrai pirmininkai. Taip archipolitinė, nuo ideologijų nepriklausoma,

⁴⁴ Tai nereiškia, kad populistiniame disкурse „priešo“ pozicijos negali užimti kažkokios fetišizuotos užsienio jėgos, tačiau visada kalbama apie jų įtaką visuomenės viduje.

⁴⁵ Remiantis klasifikacija pateikta (Shugart: 2005)

⁴⁶ Prancūziją ir Kiprą taip pat atstovauja prezidentai, bet šios šalys yra prezidentinės-parlamentinės.

prezidento institucija dera su metapolitiniu, virš politikos esančiu, ES poveikiu. Akivaizdu, kad ultrapolitinis politikos perkėlimo į išorę mechanizmas bent iš dalies kompensuoja parapolitinę ideologijos nebuvimą, kurį dar labiau įtvirtina metapolitinis neoliberalizmo paradigmos dominavimas ir t.t.

Tokiu būdu abstrakčią postdemokratijos formų matricą (21 psl.) galima užpildyti pakankamai konkrečiomis politikos neigimo Lietuvos politiniame lauke apraiškomis:

		Visuomenės būklė	
		Visuomenė nėra viduje padalinta	Visuomenė yra viduje padalinta
Atsakas	Realizacija per specifinę politikos sferą	Ultrapolitika – politinis antagonizmo slopinimas perkeliant jį į išorę - praeties priešo (Sovietų Sąjungos) ir dabarties grėsmės (Rusijos) vertinimą.	Parapolitika – nuolatinės geresnių politikos vadybininkų paieškos, akcentuojant ne politikos, o technokratinę valdymo sferą.
	Realizacija per specifinės politikos sferos neigimą	Archipolitika – prezidentinio instituto kaip virš ideologijų esančios, tautą vienijančios politinės galios raiška.	Metapolitika – politinio lauko apribojimas, perleidžiant reikšmingą dalį politinių kompetencijų ES direktyvos, ar „natūraliems“ neliberalaus kapitalizmo dėsniams.

Apibrėžę tam tikrą postdemokratinį politinio antagonizmo neigimą Lietuvoje žemėlapi, galima dichotomiškai išskirti specifines Lietuvos politinio lauko reakcijas tyrinėtų rinkimų į Seimą metu:

2008 m. populistinę reakciją į postdemokratiją bent iš dalies kompensavo parapolitinė „Tautos prisikėlimo“ partija (žiūrėti 4.1 poskyrį). Taip buvo sukurta postdemokratinės visuomenės būklės atsinaujinimo iliuzija, kai deklaruojant tradicinių politinių vadybininkų išsikvėpimą, pasiūloma ne nauja politikos kryptis, o nauji vadybininkai. Tokia „anti-technokratinė technokratija“ arba naujoji technokratija pati būdama postdemokratijos simptomu (deklaruodama pokyčių poreikį) paradoksaliai dar labiau įtvirtina pačią postdemokratiją. Nenuostabu, kad naujieji politikos vadybininkai suformavę koaliciją su senaisiais (šiuo atveju konservatoriais), paprasčiausiai išnyko iš politinio lauko po eilinės tradicinių partijų rokiruotės pasibaigus rinkiminiam ciklui.

2012 m. po globalios finansinės krizės įvykusių rinkimus apibūdina išskaidyta populistinė reakcija. Grynajam populistiniam dariniui „Drąsos kelio“ partijai (žiūrėti 4.2 poskyrį) pritrūko populiarumo tam, kad reikšmingai keistų Lietuvos politinę dienotvarkę. Tolimesnį „Drąsos kelio“ išnykimą⁴⁷ iš politinės Lietuvos arenos galima paaiškinti jų diskurse naudoto tuščio signifikanto („tiesos“) per dideliu susiejimu su pirminiu prieš pedofiliją nukreiptu reikalavimu. Natūralu, kad šis specifinis reikalavimas negalėjo būti aktualus rinkėjams ilgesnį laiko tarpą, o jokios alternatyvos „Drąsos kelio“ diskursas nesugebėjo pasiūlyti. Kaip rodo europinės tendencijos gyvybingesnės ir sėkmingesnės yra tos populistinė logika paremtus diskursus konstruojančios partijos, kurios nors ir būdamos ideologiškai nenuoseklios, sugeba antagonizmą „žmonės“ vs. „priešai“ ideologizuoti. Ar tai būtų dešinysis nacionalizmas (pvz., šiame darbe nagrinėti Lenkijos „Teisės ir teisingumo“, ar Vengrijos „Fidesz“ partijos), ar kairysis anti-neoliberalizmas (pvz., Graikijos „Syriza“ ar Ispanijos „Pegida“ partijos). Toks, kad ir dalinis ideologizavimas, leidžia kur kas nuosekliau vis naujus visuomenėje kylančius reikalavimus prasmingai jungti į lygiavertiškumo grandines.

Kitas dvi 2012 m. į Seimą patekusias dalinio populizmo partijos – „Darbo“ partiją (žiūrėti 4.3 poskyrį) ir partiją „Tvarka ir teisingumas“, galima laikyti visuomenės reakcijos į postdemokratiją išraiška. Tačiau jos nesugebėjo, jau būdamos Seime, suformuoti atskiros populistinės alternatyvos ir

⁴⁷ Partija formaliai vis dar egzistuoja, tačiau 2016 m. seimo rinkimuose nelaimėjo nei vieno vietos seime, o iš viso tesulaukė 3,498 balsų.

prisijungdamos prie socialdemokratų parapolitinio bloko dar labiau institucionalizavosi ir bent laikinai prarado populistinį potencialą. Čia tam tikrą vaidmenį atliko ir Lietuvos prezidentė, Dalia Grybauskaitė, užkirtusi kelią didžiausiai iš populistinių partijų, „Darbo“ partijai, aktyviau dalyvauti formuojant Vyriausybę. Iš pradžių, kategoriškai teigusi, kad „Darbo“ partija Vyriausybės formavime dalyvauti negali (Samoškaitė, Černiauskas ir Jackevičius 2012), vėliau iš dalies nusileido (tv3 2012).

Tai parodo, kad archipolitinė prezidento instancija bent gali įtakoti parapolitinės sistemos stabilumą. Vis dėlto, atsižvelgiant į „Darbo“ partijos diskursą, kuris veikė kaip populistiškenis socialdemokratų priedas, galima daryti prielaidą, kad ir be šio Dalios Grybauskaitės įsikišimo, „Darbo“ partija nebūtų išėjusi už parapolitinio valdymo ir tuo pačiu postdemokratijos ribų. Apibendrinant, finansinės krizės populistinei mobilizacijai suteiktas šansas nebuvo išnaudotas tiek dėl pačių populistinių jėgų susiskaldymo, tiek dėl didžiosios jų dalies nesugebėjimo artikuliuoti realaus iššūkio nusistovėjusiai parapolitinei sistemai. Panašiu metu (2010 m.) pasiekta triuškinanti „Fidesz“ pergalė Vengrijoje gali būti laikoma pavyzdžiu, kai minėti populistinės mobilizacijos trukdžiai buvo įveikti.

2016 m. rinkimuose dominavusį „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos“ (žiūrėti 4.5 poskyrį) hibridinį technokratinį/populistinį diskursą, galima bent laikyti sėkmingesniu 2008 m. „Tautos prisikėlimo“ parapolitinės sistemos atnaujinimo variantu. Ar ši sėkmė susijusi būtent su hibridiniu diskursu, kai paraleliai buvo naudojamas ir agrarinio populizmo motyvas, ar su kitomis palankiai susiklosčiusiomis aplinkybėmis, atsakyti sunku. Kaip bebūtų, tokia sėkmė, skirtingai nuo „Tautos prisikėlimo“ atvejo, leido LVŽS formuoti savo koaliciją ir bent iš dalies (o skilus socialdemokratams ir visiškai) išeiti iš dvejų tradicinių partijų dominuojamos parapolitinės kaitos⁴⁸. Taip, nors jų priešrinkiminis diskursas ir buvo didžia dalimi technokratinis, tačiau jau būdami valdžioje LVŽS sugebėjo jį modifikuoti į labiau populistinį, tuo pačiu, bent iš dalies sugriaudami pirminę pokomunistinę partinę sistemą, kurioje dominavo sovietinės praeities vertinimo skirtis.

Kitos iš dalies populistinės partijos – „Darbo“ partija ir partija „Tvarka ir teisingumas“ (žiūrėti 4.4 poskyrį) 2016 m. rinkimuose nukentėjo nuo buvimo nepopuliarioje valdančiojoje koalicijoje praėjoje kadencijoje. Kaip jau buvo

⁴⁸ Tai, žinoma, nereiškia, kad kituose rinkimuose rinkėjai „nenubaus“ valdančiųjų lygiai taip pat kaip prieš tai valdžiusias tradicines partijas, paprasčiausiai LVŽS jau būdami valdžioje sugebėjo formuoti atskirą nuo jų diskursą.

minėta, populistinėms partijoms sudėtinga formuoti antagonistinę logiką paremtą diskursą po to, kai jos institucionalizuojasi būdamos valdžioje. Galima išskirti „Tvarkos ir teisingumo“ diskursą, kuris bandė mėgdžioti Vakarų Europos ir nAGRINĖTŲ pokomunistinių šalių (Lenkijos ir Vengrijos) euroskeptiškus diskursus, tačiau patyrė nesėkmę.

Šioje politinių reakcijų į postdemokratiją chronologijoje liko nepamínėtas anksčiau išskirtas metapolitinis lygmuo. Galima pasakyti, kad tiek neoliberalių „smegenų centrų“, tiek ES direktyvų įtaka buvo nuolatinė ir praktiškai nekvestionuojama, tačiau stebint europines populistines tendencijas, galima daryti prielaidą, kad ateityje ir Lietuvoje populistiniai judėjimai bent iš dalies koncentruosis ties anti-neoliberaliais ir euroskeptiškais diskurso taškais.

IŠVADOS

1. Postdemokratiją galima apibūdinti kaip valdumo – neoliberalios, konsensualios, technokratinės politinės praktikos, kurioje yra slopinamas politinis antagonizmas - dominavimą šiuolaikinėse liberaliose demokratijose. Šis bandymas užverti realiąją politikos dimensiją pasireiškia įvairiomis formomis, tiek perkeliant konfliktą į išorę (metapolitika ir ultrapolitika), tiek neigiant jo egzistavimą visuomenės viduje (archipolitika ir parapolitika). Tačiau antagonizmas yra būtinas visuomenės reiškinys, pati pliuralistinė socialinio pasaulio prigimtis sukelia konfliktus, kurie neturi racionalaus sprendimo, tokiu būdu postdemokratija niekada netampa visiškai „post“, o pasireiškia slopinamų konfliktų sugrįžimu.

2. Postdemokratinė tikrovė įtvirtinama ne vien ontologiškai, neigiant politinę dimensiją, tačiau ir per įvairius institucinius mechanizmus, keičiančius demokratijos ir kapitalizmo santykį. Palaipsnė gerovės valstybės institutų neoliberali transformacija vyksta paraleliai su mažėjančia demokratijos įtaka kapitalizmui – turto akumuliacija, pelnas, efektyvumas, konkurencingumas, taupymas ir rinkos veiksniai, o ne demokratiniai pasirinkimai, lemia politinių resursų skirstymą. Depolitizuota viršvalstybinių darinių ir finansinės diplomatijos valdoma ekonomika nepalieka jokios manevro laisvės supanašėjusioms partijoms, Vyriausybės netenka apsisprendimo dėl mokesčių kontrolės teisės, o piliečiai netenka iliuzijų dėl demokratinio Vyriausybių kontroliavimo.

3. Postdemokratinė neoliberalizmo ideologija įtvirtina ontologinę, bekonfliktinę „istorijos pabaigos“ iliuziją, neigiančią politinę dimensiją, ir legitimizuoja gerovės valstybės „privatizavimą“, kaip „natūralią“, todėl neišvengiamą ekonominio progreso sąlygą. Šio proceso išdavomis galima laikyti visuomeninio konflikto perkėlimą iš politinių į moralines kategorijas, kai vietoje kovos tarp kairiųjų ir dešiniųjų, mes matome kovą tarp teisingųjų ir neteisingųjų. Šios tendencijos išgryninta variacija yra naujų anti-populistinio populizmo politinių diskursų atsiradimas, kai sistemos atsinaujinimas tik imituojamas, pasitelkiant anti -ideologinę postdemokratinę logiką.

4. E. Laclau poststruktūralistinė diskursyvi populizmo teorija išvengia kitoms populizmo teorinės analizės prieigoms būdingų problemų: normatyvinės populizmo kaip tam tikros politikos subversijos traktuotės, neleidžiančios ne tik argumentuotai skirti populistinius ir ne populistinius elementus, bet ir paaiškinti paties fenomeno prigimtį. Populizmas čia traktuojamas ne kaip nepilnavertiška, ydinga politika, bet kaip ontologiškai

apibrėžta paties politiškumo koncepcija, kurioje visada randame bendrą nuorodą į „žmones“ (*populus*). Tačiau to nepakanka, kad konkretus politinis judėjimo diskursas taptų visiškai populistiniu. Tam reikia antagonistinio santykio su dominuojančia institucionalizuota tvarka.

5. Mažiausias populistinio politinio subjekto konstravimo ir analizės vienetas E. Laclau teorijoje yra politinio reikalavimo kategorija. Kai institucinė sistema nesugeba susitvarkyti su daugeliu *populus* reikalavimų skirtuminiu būdu (kiekvienu reikalavimu atskirai nuo kitų), tarp jų pradeda formotis lygiavertiškumo grandinė, kuri potencialiai gali sukurti tam tikrą antagonistinę liniją tarp institucinės sistemos ir „žmonių“.

6. Daugelio socialinių reikalavimų nepatenkinimas leidžia nuo izoliuotų reikalavimų pereiti prie populistinių. Būtent nuo lygiavertiškumo logika paremtų reikalavimų artikuliacijos ir prasideda „žmonių“ politinio subjekto konstravimas. Tai reiškia, kad harmoningame socialiniame kontinuumo atsiranda *stygius* – dingsta visuomenės pilnatvė. „Žmonių“ konstravimas ir yra bandymas įvardinti šią dingusią pilnatvę. Be šio socialinės tvarkos lūžio, kad ir koks minimalus jis būtų savo užuomazgoje, nėra jokios antagonizmo galimybės. Būtent šis stygiaus atsiradimas yra pirmoji kategorija, be kurios neįmanomas populizmo atsiradimas. Antroji yra to stygiaus priežastis – *galios* („elito“, „oligarchijos“ ir t.t.), kuri nepatenkina iškeltų reikalavimų, įvardinimas. Trečioji, *tuščio signifikanto*, kategorija susiformuoja populizmui pasiekus brandą. Susidarant lygiavertiškumo grandinei turi atsirasti koks nors vardiklis, įprasminantis visą judėjimą. Kadangi jis turi atsirasti iš paties judėjimo (reikalavimų grandinės) vidaus, jis tegali būti partikuliarus reikalavimas, kuris dėl tam tikrų aplinkybių įgauna pagrindinį vaidmenį. Šis vardiklis, suvienijantis populistinę stovyklą, yra vadinamas tuščiu signifikantu

7. Tuščio signifikanto pobūdis nėra susijęs su ideologiniu ar politiniu naivumu ar neišsivystymu. Veikiau jis reiškia elementarų faktą, kad bet kokia populistinė manifestacija vyksta radikaliai heterogeniškoje socialinėje aplinkoje. Populistiniai simboliai, žinoma, atspindi tam tikrus reikalavimus, tačiau pats išraiškos mediumas negali būti redukuojamas į juos. Tuščias signifikantas reiškia vietą signifikacijos sistemoje, kurios neįmanoma reprezentuoti. Populizmo atveju, identitetas yra išreiškiamas per daugelio neišpildytų reikalavimų lygiavertiškumą – visuomenės pilnatvė yra nepasiekiamą (tuščia).

8. Populizmas nėra politinio judėjimo tipas, jis nesusijęs su specifinėmis ideologijomis, socialinėmis ar ekonominėmis žmonių charakteristikomis, specifine retorika ar keliama klausimais. Tai yra politinė logika, pasireiškianti socialumo kūrimu. Šis kūrimas yra susijęs su socialiniais

reikalavimais ir implikuoja socialinius pokyčius. Pokyčiai, savo ruožtu, vyksta per lygiavertiškumo ir skirtumų artikuliacijas. Kai lygiavertiškumo artikuliacijos apjungia daugelį reikalavimų ir sukuria visuomenėje antagonizmą, nukreiptą prieš „institucionalizuotą kitą“, nepaisant kokias ideologines ar socialines konotacijas šie reikalavimai apimtų, gimsta populizmas.

9. Visuose politinių judėjimų diskursuose galima aptikti tiek lygiavertiškumo, tiek skirtumų logikos elementų, todėl populizmas iš principo yra laipsniškas fenomenas. Galima kalbėti apie mastą, kuriuo vieni ar kiti diskursai atitinka populistinę logiką, artikuliuoja visas ar tik dalį populizmą apibrėžiančių kategorijų. Atskiri politiniai judėjimai gali formuoti tik dalinį populistinį diskursą, kuris turi potencialo virsti pilnavertišku, arba atvirkščiai, dažniausiai po patekimo į valdžią, institucionalizuotis ir atsisakyti dalies arba visų radikalių populistinių kategorijų. Nors įvairius elementus populistinėje logikoje ir sieja priežastiniai ryšiai, jų atsiradimas nėra griežtai nuoseklus procesas, kuriame vieną elementą seka kitas. Tokiu būdu, galima išskirti tiek įvairius iš dalies populistinius diskursus, tiek kalbėti apie atskirų populistinių kategorijų artikuliacijos raišką.

10. Populizmo specifika liberalios demokratijos sąlygomis pasireiškia per pačios demokratijos dviprasmišką pobūdį. Liberalią demokratiją sudaro dvi neatskiriamos dalys: radikalūs egalitariniai reikalavimai, kylantys iš visuomenės paribių ir reguliuojamos universalios rinkiminės procedūros, leidžiančios deleguoti valdžios atstovus. Pirmąją demokratijos funkciją bent iš dalies galima laikyti nukreipta prieš antrąją (arba prieš save) – prievartinis egalitarinės (demokratinės) logikos įsiveržimas sutrikdo hierarchinį socialinės sistemos funkcionavimą. Populizmas problemiškas ne dėl to, kad jis yra esmingai nedemokratinis, tačiau dėl to, kad jis remiasi substanciniu liaudies kaip politinio subjekto supratimu, kuris gali suspenduoti procedūrinius liberalios demokratijos formalizmus.

11. Šiandieninis Europos politinis laukas ne tik yra poliarizuotas tarp postdemokratinio administravimo ir populistinės politizacijos. Egzistuoja ir simbioziniai variantai, kai valdančios partijos grynai technokratinis valdymo pobūdis koegzistuoja su populistine rinkėjų mobilizavimo logika. Tai reiškia, kad grynoji postdemokratija, reprezentuojanti save kaip kompetentingus administratorius, yra iš principo neįmanoma: bet koks politinis režimas reikalauja tam tikros papildančios populistinės savilegitimizacijos. Postdemokratinis administravimas nesugeba nei visiškai sunaikinti politinės dimensijos, nei savo retorikoje artikuliuoti liaudies nepasitenkinimą. Taigi, ar

kairiosios ar dešinėsios ideologijos inspiruotas populizmas reiškia tik vieną, kad politinė dimensija atsisako pripažinti istorijos pabaigą ir savo išnykimą.

12. Per kontradikciją su postdemokratinio administravimu populizmas įgauna dvi pagrindines išraiškas. Pirmiausiai, jis sutrikdo įprastinę politinę tvarką ir išplečia demokratinuose procesuose dalyvaujančių veikėjų sąrašą. Antra, populizmas save pozicionuoja demokratijos paribiuose, kur ne visada lengva atskirti populistinę lygiavertiškumo mobilizaciją nuo spontaniškų masinių neramumų. Toks populizmas tampa savotiška vidine demokratijos periferija, potencialiai galinčia grėsti pačiai liberaliai demokratinėi tvarkai, jeigu yra užkertamas kelias šios energijos išsiliejimui demokratiniais keliais.

13. Iširtos Lietuvos politinės partijos įtamos tarp populizmo ir postdemokratijos kontekste užėmė visą pozicijų spektrą – nuo radikalai anti-postdemokratinų iki postdemokratiją įtvirtinančių. „Drąsos kelio“ politinės partijos diskursas praktiškai idealiai atitinka E. Laclau populizmo konceptualizaciją. Tai yra tipiška prieš postdemokratinę realybę nukreipta politinė logika, formuojanti aiškų antagonizmą tarp *populus* ir „institucionalizuoto kito“, trukdančio politinei sistemai funkcionuoti tinkamai.

14. Priešingoje populizmo-postdemokratijos ašies dalyje galima pozicionuoti „Tautos prisikėlimo“ partiją, atstovaujančią valdumo, o ne politikos sritį. Tai yra sąlyginai naujas, tačiau Europos politikoje vis dažniau sutinkamas politinio subjekto tipas, kurį galima kategorizuoti, kaip anti-technokratinę technokratiją. Jis remiasi skirtumų, o ne lygiavertiškumo logika. Partija formuoja savo diskursą per skirtumus nuo visų kitų, tačiau nepateikia jokių jungtinių (lygiavertiškumu paremtų) interesų. „Tautos prisikėlimo“ partija, deklaruodama postdemokratinę tradicinių partijų išsikvėpimą, kaip savo atsiradimo priežastį (būdama postdemokratijos simptomu), nedeklaruoja nieko kito, kaip dar gilesnį „naują“ aideologiskumą. Ši partija (ir panašios į ją) priartėja prie parapolitinio grynumo, nes tradicinės partijos, nors ir būdamos technokratinėmis ar konsensualiomis, bent jau turi tam tikrą antagonistinę, ideologinę pažadą, įprasminantį savo pavadinimuose ar istorijoje, tuo tarpu, čia skelbiamas visiškas politinės dimensijos neigimas.

15. „Tvarkos ir teisingumo“ ir „Darbo“ partijas galima traktuoti kaip vidurį tarp šių dviejų priešingų polių. Tokia vidurio pozicija išryškėja, kai pirminis populistinis diskursas laikui bėgant ir patekus į valdžią pamažu institucionalizuojasi. Čia vis dar galima įžvelgti tam tikrus populistinius elementus, tačiau pagrindinis, antagonizmą formuojantis, kalbėjimas „žmonių“ vardu ir antagonizmo su „elitu“ formavimas jau yra išnykęs. Taip sukurama tam tikra dar viena skirtuminė politinė opcija, kuri savo logika per

daug nesiskiria nuo tradicinių politinių partijų. „Darbo partiją“ kaip tam tikras socialdemokratinės partijos populistiškesnis papildymas, signalizuojantis, kad skirtumų logika paremtas Lietuvos socialdemokratų diskursas palieka neišnaudotos erdvės kairiajai politinei/populistinei mobilizacijai. Tuo tarpu „Tvarka ir teisingumas“ bando imituoti Europos dešiniųjų populistinių jėgų diskursą, bet jis yra orientuotas į išorę, nesugebant sukurti populistinio antagonizmo mobilizuojančio liaudį šalies viduje. Galima konstatuoti, kad „Tvarkos ir teisingumo“ atveju senasis priešų konstravimas išsisėmė, o naujajam, susijusiam su euroskeptiškėmis tendencijoms, Lietuva pasirodė dar nepribrendus.

16. Atskirą hibridinį diskursą, kuriame suderinamas neišvystytas agrarinis populizmas ir „profesionalų“ technokratizmas, sudaro Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos atvejis. Ji pasižymi „įtrauk visus“ taktikos technokratine variacija, kai stengiamasi ne apjungti įvairias politines ar socialines sferas į ideologiškai nuoseklų ar populistinį darinį, o atvirksčiai pabrėžiamas kiekvienos šių sričių atskirumas, kurį įprasmina už ją atsakingas profesionalas. Tuo pačiu, paraleliai vystomas R. Karbauskio įkūnytas Naisių diskursas, kuriame randame tam tikras populizmo užuominas, tačiau priešprieša tarp kaimo-paprastumo ir miesto-korupcijos yra tik nujaučiama – nekuriamas aiškus antagonistinis frontas. Nors šiame hibridiniame diskurse dominavo būtent technokratinis dėmuo, galima prognozuoti, kad norėdami ir toliau sėkmingai mobilizuoti elektoratą žalieji valstiečiai pasitelks populistinę logiką, kurios vis dažnesnes apraiškas galima pastebėti jiems jau įsitvirtinus valdžioje, kai opozicija vaizduojama, kaip sisteminis priešas, trukdantis dirbti.

17. Bendrą Lietuvos populistinės konfigūracijos prodemokratinį pobūdį – tai kad čia neįsitvirtino autoritarinės dešiniosios populizmo atstovaujančios partijos (skirtingai nuo Lenkijos ir Vengrijos) galima aiškinti tuo, kad Lietuvoje dar neįvyko kritiniai rinkimai, kurie žymėtų galutinį pirminės pokomunistinės partinės sistemos žlugimą. Kaip parodė atlikta Lenkijos ir Vengrijos analizė, kritinių atsiradimo tikimybę ženkliai padidindavo ES krizių sukeltas euroskeptiško diskurso įsigalėjimas, kuris ne tik padėdavo įsitvirtinti populistinėms jėgoms, bet ir legitimizavo (jų rinkėjų akyse) autoritarinius sprendimus.

18. 2012 m. (po 2009-10 m. ekonominės) krizės įvykusiųose rinkimuose populistinės partijos, nors ir pasiekusios reikšmingų laimėjimų, buvo susiskaldžiusios. Norint dalyvauti valdančiojoje koalicijoje, joms teko pripažinti socialdemokratų vadovavimą. Taip net tik buvo pratęstas pirminės pokomunistinės partinės sistemos gyvavimas, bet ir apribotos populistinės mobilizacijos galimybės. Bandytas pasinaudoti 2015 m. Europos pabėgėlių

krize „Tvarkai ir teisingumui“ nebuvo sėkmingas, o atsivėrusia erdve po skandalais pasižymėjusio socialdemokratų valdymo sėkmingiausiai pasinaudojo hibridinį diskursą pasiūliusi LVŽS.

19. Tolimesnę Lietuvos populizmo konfigūraciją neišvengiamai įtakos skirties, paremtos skirtingais požiūriais į sovietinę praeitį, nykimas, o koks bus naujasis konfliktas (ar paremtas liberalų vs. konservatyvių nacionalistų priešprieša, ar labiau tradiciniais kairės ir dešinės ideologiniais argumentais), priklausys nuo kairiųjų sugebėjimo kurti alternatyvią, labiau populistinę, atsvarą dešiniajam populizmui.

LITERATŪRA

Agh A. 2015. "Radical party system changes in five east-central European states: Eurosceptic and populist parties on the move in the 2010s", *Baltic Journal of Political Science* 4: 23-48.

Albertazzi D and McDonnell D. 2008. *The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.

Anselmi M. 2017. *Populism: An Introduction*. New York: Routledge.

Arditi B. 2007. *Politics on the Edges of Liberalism Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Aristotelis. 2009. *Politika*. Vilnius: Margi raštai.

Ash T.G. 1989. „Revolution in Hungary and Poland“, *The New York Review of Books* August 17, 1989 Issue.

Aslanidis P. 2015. „Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective“, *Political Studies* 64 (1): 88-104.

Balibar E. 1994. *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*. New York: Routledge

Batory A. 2008. *The politics of EU accession: ideology, party strategy and the European question in Hungary*. Manchester: Manchester University Press.

Bebel J. and Collier J. 2015. „Euroscepticism's Many Faces: The Cases of Hungary and the UK“, *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union* 2015 (4): 13-24.

Bernhard, L., Kriesi, H. and Weber, E. 2015. „The Populist Discourse of the Swiss People's Party“ in Kriesi H. and Pappas T. (eds), *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press: 125-40.

Betz H-G. 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: Palgrave Macmillan.

Bielinis L. 2016. „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (8): 30-51.

Bonikowski B. 2017. „Ethno-nationalist populism and the mobilization of collective resentment“, *The British Journal of Sociology* 68 (S1): 181-213.

Bordignon F. 2017. *In and out: Emmanuel Macron's anti-populist populism*. Pasiekiamo internete:

<http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2017/04/28/macron-anti-populist-populism/>

Brading R. 2012. *Populism in Venezuela*. New York: Routledge.

Brzezinski M. 2015. *Income Dynamics in Poland during the Great Recession and Re-recovery: The Role of Tax and Benefit System*. Pasiekiamo

internete:

http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/research/WBIncomeDynamicsPoland_rev.pdf

Bugaric B. and Kuhelj A. 2018. „Varieties of Populism in Europe: Is the Rule of Law in Danger?“, *Hague Journal on the Rule of Law* 10 (1): 21-33.

Canetti E. 1984. *Crowds and Power*. New York: Farrar.

Capoccia G. and Kelemen R.D. 2007. „The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism,,, *World Politics* 59 (3): 341-369.

Catney N. and Doyle T. 2011. „The welfare of now and the green (post) politics of the future“, *Critical Social Policy* 31(2): 174-93.

Clarke N. and Cochrane A. 2013. „Geographies and politics of localism: The localism of the United Kingdom's coalition government“, *Political Geography* 34: 10-23.

Conovan M. 1981. *Populism*. London: Junction Books.

Canovan M. 1999. „Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy“, *Political Studies* 47 (1): 2-16.

Canovan M. 2002. „Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy“ in Mény Y. and Surel Y. (eds) *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave: 25:44.

Canovan M. 2005. *The People*. Cambridge: Polity Press.

Cianetti L, Dawson J. and Hanley S. 2018. „Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland“, *East European Politics* 34 (3): 243-256.

Connif M. L. 2012. *Populism in Latin America*. Tuscalosa: University of Alabama Press.

Cranmer M. 2011. „Populist Communication and Publicity: An Empirical Study of Contextual Differences in Switzerland“, *Swiss Political Science Review* 17 (3): 286-307.

Crouch C. 2004. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity.

Crouch C. 2016. *Viewpoint: Post-democracy, post Brexit – an interview with Colin Crouch*. Pasiokiama internete: <https://discoversociety.org/2016/11/01/viewpoint-post-democracy-post-brexite-an-interview-with-colin-crouch/>

Čyvas T. 2011. *Konstitucinis teismas vadinamas ir turgaus boba, ir valstybingumo garantu*. Pasiokiama internete: <https://www.tv3.lt/naujiena/573097/konstitucinis-teismas-vadinamas-ir-turgaus-boba-ir-valstybingumo-garantu>

Dahrendorf R. 2003. „Acht Anmerkungen zum Populismus“, *Transit. Europäische Revue* 25: 156-63.

Deiwiks C. 2009. „Populism“, *Living Reviews in Democracy* 1.

Diken B. 2009. „Radical critique as the paradox of post-political society“, *Third text*, 23 (5): 579-86.

Duro J. 2010. „Euroszepticismus ma [Euroscepticism today]“, *Politikatudományi Szemle [Political Science Review]* 19(4): 53-85.

Duro J. 2016. „Becoming Mainstream? Euroscepticism among Established Parties in V4 Countries“, *Eurasian Journal of Social Sciences* 4(4): 35-47.

Enyedi Z. 2016. „Populist Polarization and Party System Institutionalization“, *Problems of Post-Communism* 63 (4): 210-220.

European Parliament n.d. *Legislative powers: How does the legislative process work?* Pasiékia internete: <http://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/legislative-powers>

European Parliament. 2017. *Parliament sets out its vision for the future of Europe*. Pasiékia internete: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170210IPR61812/parliament-sets-out-its-vision-for-the-future-of-europe>

Freeden M. 1996. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press.

Freeden M. 2001. „Political Ideologies in Substance and Method: Appraising a Transformation“, in M. Freeden (ed.) *Reassessing Political Ideologies: The Durability of Dissent*. London: Routledge: 1–12.

Freeden M. 2013. „The Morphological Analysis of Ideology“, in Freeden M, Sargent L.T., and Stears M. (eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press: 115-38.

freedomhouse.org 2018. *Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis*. Pasiékia internete: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

Fomina J. and Kucharczyk J. 2016. „Populism and Protest in Poland“, *Journal of Democracy* 27 (4): 58-68.

Fuller C. 2012. „Urban politics and the social practises of critique and justification: Conceptual insights from French pragmatism“, *Progress in Human Geography* 37(5): 639-57.

Gallego A. 2007. „Unequal Participation in Europe“, *International Journal of Sociology* 37: 10–25.

Garsten C. and Jakobsson K. 2007. „Corporate globalisation, civil society and post-political regulation – wthither democracy?“, *Development Dialogue* 49: 143-55.

Gellner E. 1969. „Populism: Its Meaning and National Characteristics“ in Ionescu G. and Gellner E. (eds). *Populism: Its Meaning and National Characteristics* London: Macmillan: 163-79.

Germani G. 1978. *Authoritarianism, Fascism and National Populism*. New York: Transaction Books.

Gyls P. 2003. „Lietuvos socialinės bei ekonominės plėtros dimensijos ir veiksniai: paradigmu konkurencija“, *Filosofija. Sociologija* 3: 28-34.

Goeminne G. 2012. „Lost in translation: Climate denial and the return of the political“, *Global Environmental Politics* 12(2): 1-8.

Goodhart D. 2017. *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst Publishers.

Grzymala-Busse A. 2017. „Global Populisms and Their Impact“, *Slavic Review* 76 (S1): S3-S8.

Guogis A. 2014. „Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai“, *Filosofija. Sociologija* 25 (2): 71-79.

Hayek F. 1980 [1939]. *The Economic Conditions of Interstate Federalism*. Chicago: Chicago University Press..

Hawkins K. A. 2009. „Is Chavez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective“, *Comparative Political Studies*, 42 (8): 1040-67.

Hewlett N. 2007. *Badiou, Balibar, Ranciere: Rethinking Emancipation*. New York: Continuum.

Hilding-Rydevik T., Hakansson M and Isaksson K. 2011. „*The Swedish discourse on sustainable regional development: Consolidation the post-political condition*“, *International Planning Studies*, 14(2): 67-87.

Hollander E.J. 2017. „Democratic Transition and Electoral Choice: The Legacy of One-Party Rule in Hungary and Poland“, *Journal of the Indiana Academy of the Social Sciences* 16 (2): article 9.

Houwen T. 2013. *Reclaiming Power for the People: Populism in Democracy*. Nijmegen: UB Nijmegen.

Howarth D. and Torfing J. 2005. *Discourse theory in European politics: Identity, Policy and Governance*. New York: Palgrave Macmillan.

Howarth D. 2000. *Discourse*. Philadelphia: Open University Press.

Howarth D. 2005. „Applying Discourse Theory: the Method and Articulation“ in Howarth D. and Torfing J. (eds.) *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy, Governance*. Hampshire: Palgrave Macmillan: 316-347.

Horsfield B. Mazzoleni G. and Stewart J. 2003. *The Media and Neopopulism: A Contemporary Comparative Analysis*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Ionescu G. and Gellner E. 1969. *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. London: Macmillan.

Jagers J. and Walgrave S. 2007. „Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium“, *European Journal of Political Research* 46 (3): 319-345.

Jorgensen M. and Phillips L. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.

Judis J. 2016. *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics*. New York: Columbia Global Reports.

Kazin M. 1998. *The Populist Persuasion: An American History*. New York: Cornell University Press.

Kopecky P. and Mudde C. 2002. „The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe“, *European Union Politics* 3(3): 297-326.

Krippner G. 2011. *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Krupavičius A. 2018. *Algis Krupavičius. Refleksijos pagal Europos socialinį tyrimą. Politiškai apatiška ir išgalinta visuomenė*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/algis-krupavicius-refleksijos-pagal-europos-socialini-tyrima-politiskai-apatiska-ir-iscalinta-visuomene.d?id=77335713>

Krzyżanowski M. 2017. „Discursive Shifts in Ethno-Nationalist Politics: On Politicization and Mediatization of the “Refugee Crisis” in Poland“, *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 16 (1-2): 76-96.

Kythreotis A. 2012. „Progress in global climate change politics? Reasserting national state territoriality in a „post-political“ world“, *Progress in Human Geography* 36(4): 457-74.

Laclau E. 1977. *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London: Verso.

Laclau E. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso.

Laclau E. and Mouffe S. 2001 [1985]. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Socialist Strategy*. London: Verso.

Laurėnas V. 2014. „Postdemokratija: demokratinė mažuma prieš absenteizmą ar demokratinės daugumos imperatyvas?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(35): 194-235.

Laurėnas V. 2017. *Spartėjančios visuomenės politinis režimas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Lazutka R. 2007. „Pensijų sistemų raida Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 18 (2):

Lefort C. 1988. *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity Press.

Lijphart A. 1998. „The Problem of Low and Unequal Voter Turnout – and What We Can Do About It“, *Political Science Series* (54).

Lukasc J. 2005. *Democracy and Populism: Fear and Hatred*. New Haven: Yale University Press.

Madrid R. 2008. “The rise of ethnopopulism in Latin America”, *World Politics* 60 (3): 475-508.

Manin B. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mao Zedong. 1967 [1937]. *On Contradictions*. Beijing: Foreign Languages Press.

Marchart O. 2007. *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Mazucca S. 2013. “The rise of rentier populism”, *Journal of Democracy* 24 (2): 108-22.

Mazzoleni G. 2008. „Populism and the Media“ in Albertazzi D. McDonnell D. (eds.) *Twenty-First Century Populism* New York: Palgrave Macmillan: 49-64.

Mazzoleni G. and Schulz W. 1999. "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy?“, *Political Communication* 16:247-261.

Mazzoleni G; Julianne S. and Horsfield B. (eds.) 2003. *The media and neo-populism: a contemporary comparative analysis*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Meny Y. and Surel Y. 2005. *Democracies and the Populist Challenge*. London: Palgrave.

Moffitt B. 2016. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford: Stanford University Press.

Moffitt B. and Tormey S. 2013. „Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style“, *Political Studies* 62 (2): 381 – 397.

Mouffe S. 2005. *On the Political*. London: Routledge.

Mouffe S. 2009. *Democracy in a multipolar world*. Millennium: Journal of International Studies, 37:3, pp. 549-61.

Mudde C. 2004. „The Populist Zeitgeist“, *Government and Opposition* 39 (4): 541-563.

Mudde C. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde C. 2014. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde C. and Rovira Kaltwasser C. 2013. „Exclusionary vs Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America“, *Government and Opposition* 48 (2): 147–74.

Muller J-W. 2016. *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Nakrošis V. 2017. „Pasitikėjimas Lietuvos valstybės ir savivaldybių institucijomis ir įstaigomis: makrolygmens analizė“ iš R. Bakutis, D. Dranseika, L. Gudžinskas, V. Kuokštis, K. Malūkaitė, V. Nakrošis. *Pasitikėjimas valstybe: prielaidos, iššūkiai, sprendimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla: 95-145.

Norkus Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Norkus Z. 2011. „Lietuvos politinė raida: antrojo pokomunistinio dešimtmečio lyginamoji analizė“, *Politologija* 64 (4): 3-38.

Oesch D. 2008. „Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland“, *International Political Science Review* 29 (3): 349-373.

Offe C. 2013. „Participatory Inequality in the Austerity State: A Supply-Side Approach“ in Schafer A. and Streeck W. (eds.) *Politics in the Age of Austerity*. Cambridge: Polity Press: 196-219.

Oosterlynk S. and Swyngedouw E. 2010. „Noise reduction: The post-political quandary of night flights in Brussels airport“, *Environment and Planning* 42: 1577-94.

Ostrom E. 2010. „The Challenge of common-pool resources“, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50 (4): 8-21.

Palonen E. 2009. „Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary“, *Parliamentary Affairs* 62 (2): 318–334.

Panizza F. 2005. „Introduction: Populism and the Mirror of Democracy“ in Panizza F. (Ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso: 1-31.

Pauwels, T. and Rooduijn, M. 2015. „Populism in Belgium in Times of Crisis: A Longitudinal Study“, in Kriesi H. and Pappas T. (eds), *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press: 91–108.

Račkauskas R. 2018. *Populistinių radikalios dešinės partijų veikla Europoje XXI a. antrame dešimtmetyje: Austrijos ir Vengrijos atvejai*.

Vytauto Didžiojo universitetas. Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas. Politologijos katedra. Magistrinis darbas.

Ramonaitė A. 2013. „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 33(2): 265-285.

Ramonaitė A. 2014. „Partinė tapatybė Lietuvoje – šeimos socializacijos, politinių skirčių ar įpročio padarinys?“, *Politologija* 73(1): 3-35.

Ranciere J. 1999. *Disagreement: Politics And Philosophy*. Minneapolis : University of Minnesota Press.

Ranciere J. 2004. „Introducing disagreement“, *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 9 (3): 3-9.

Richards S. 2017. *The Rise of the Outsiders: How Mainstream Politics Lost its Way* London: Atlantic books.

Roth K. 2017. *The Dangerous Rise of Populism: Global Attacks on Human Rights Values*. Pasiikiama internete: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/dangerous-rise-of-populism#>

Rorty R. 2004. *Post-Democracy*. London review of books. Pasiikiama internete: <http://www.lrb.co.uk/v26/n07/richard-rorty/post-democracy>

Rosset J. 2011. „The 2010 Presidential Election in Poland“, *Electoral Studies* 30(1) 241-244.

Rupnik J. 2012. „How Things Went Wrong“, *Journal of Democracy* 23(3): 132-137.

Sandford A. 2017. *Rise of populism in Europe 'a real threat to democracy'*. Pasiikiama internete: <https://www.euronews.com/2017/12/29/rise-of-populism-in-europe-a-real-threat-to-democracy->

Schafer A. 2013. *Liberalization, Inequality and Democracy's Discontent* in Schafer A. and Streeck W. *Politics in the Age of Austerity*. Cambridge: Polity Press, 169-196

Schmitt C. 1996 [1927]. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.

Schularick M. 2012. *Public Debt and Financial Crises in the Twentieth Century*. Discussion Paper, No . 2012/1. Berlin: Free University, School of Business and Economics.

Shugart M.S. 2005. „Semi-Presidential Systems: Dual Executive And Mixed Authority Patterns“, *French Politics* 3: 323-351.

Solt, F. 2010. „Does economic inequality depress electoral participation? Testing the Schattschneider hypothesis“, *Political Behavior* 32(2): 285–301.

Stašienė J. 2016. „Populizmas – grėsmė atstovaujamajai demokratijai ar jos (pa)taisymo priemonė?“, *Politologija* 2016 2 (82).

Stanley B. 2008. „The thin ideology of populism“, *Journal of Political Ideologies* 13 (1): 95-110.

Streeck W. 2006. The study of Interest Groups: Before “The Century and After” in Crouch C. (ed.), *The diversity of Democracy: Corporatism, Social Order and Political Conflict*. London: Edward Elgar: 3-45.

Streeck W. 2011. “The Crises of Democratic Capitalism”, *New Left Review* 71: 5-29.

Streeck W. 2014. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso.

Surel Y. 2003. “Berlusconi, leader populiste?” in Chêne J. *La tentation populiste au cœur de l'Europe*. Paris: La Decouverte: 113:29

Swyngedouw E. 2007. „Impossible sustainability and the post-political condition“ in Krueger R. and Gibbs D. *The Sustainable Development Paradox: Urban Political Economy in the US and Europe*. New York: Guilford Press: 13-40.

Swyngedouw E. 2009. „The antinomies of post-political city: In search of democratic politics of environmental production“, *International Journal of Urban and Regional Research*. 33 (3): 601-20.

Swyngedouw E. 2010. „Apocalypse forever?: Postpolitical populism and the spectre of climate change“, *Theory Culture Society* 27: 213-32.

Swyngedouw E. 2011. „Interrogating post-democratisation: Reclaiming egalitarian political spaces“, *Political Geography* 30 (7): 213-32.

Sztompka P. 2016. „The “Demand Side” of Populism: The Case of Poland“ in Martinelli A. (ed.) *Beyond Trump Populism on The Rise*. Milan: Edizioni Epoké.

Šerpetis, K. 2009. „Simuliacija kaip aukščiausia postdemokratijos stadija“. *Inter-studia humanitatis*, 9: 24-46.

Taggart P. 2000. *Populism*. Philadelphia: Open University Press.

Taggart P. 2002. „Populism and the Pathology of Representative Politics“ in Yves Mény and Yves Surel (eds) *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave: 62-80.

Tarchi M. 2002. „Populism Italian Style“ in Yves Mény and Yves Surel (eds) *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave: 120-138.

Tarchi M. 2008. „Italy: A Country of Many Populisms“ in Albertazzi D. McDonnell D. (eds.) *Twenty-First Century Populism* New York: Palgrave Macmillan: 84-99.

Taskale A.R. 2016. *Post-Politics in Context*. New York and London: Routledge.

de la Torre C. 2013. "El tecnopopulismo de Rafael Correa", *Latin American Research Review*, 48(1): 24-43.

de la Torre C. 2013. "El tecnopopulismo de Rafael Correa", *Latin American Research Review*, 48(1): 24-43.

de la Torre C. 2014. *Populism in Latin American Politics*. West Yorkshire: Emerald Group Publishing Limited.

van Tets F. 2017. *PM Mark Rutte hails blow against 'wrong kind of populism' as he sees off Dutch election challenge of Geert Wilders*. Pasičkiamas internete: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/geert-wilders-mark-rutte-dutch-elections-far-right-pvv-populism-lose-a7632476.html>

Urbiniati N. 2013. „The Populist Phenomenon“, *Raisons politiques* 51 (3): 137-154.

Venice Commission. 2011. *Opinion on the new constitution of Hungary*. Pasičkiamas internete: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)016-e)

Vergopoulos K. 2001. „Globalization and post-democracy“ in Pelagidis T., Katseliand L.T. and Milios J. (eds.) *Welfare State and Democracy in Crisis – Reforming European Model*. Farnham: Ashgate: 37-49.

Voverienė O. 2016. *Dalia Grybauskaitė – tautos Prezidentė*. Vilnius: Trys žvaigždutės.

Weyland K. 2001. „Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics“, *Comparative Politics* 34 (1): 1-22.

Weyland K. 2003. *Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity?* (Konferencijos pranešimas. Prieiga internetu: <http://lasa.international.pitt.edu/lasa2003/weylankurt.pdf>)

Weyland K. 2017. „Populism: A Political-Strategic Approach“ in Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy (eds) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press: 48-72.

Wiles P. 1969. „A Syndrome, not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism“ in Ionescu G. and Gellner E. (eds.) *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. London: Macmillan: 163-79.

Wilson J. and Swyngedouw E. 2014. „Seeds of Dystopia“ in Wilson J. and Swyngedouw E. *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticization, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 1-22.

Worsley, P. 1969. „The Concept of Populism“ in Ionescu G. and Gellner E. (eds) *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London: 212-21.

Žižek S. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.

Žižek S. 1998. „For a Leftist Appropriation of the European Legacy“, *Journal of Political Ideologies* 3 (1): 63-78.

Žižek S. 1999. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso.

Žižek S. 2000. „*Holding the Place*“ in Butler J., Laclau E. and Žižek S. (eds.) *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. London: Verso: 308-26.

Žižek S. 2008. *In Defence of Lost Causes*. London: Verso.

Žižek S. 2013. *Iš pradžių kaip tragedija, po to kaip farsas*. Vilnius: Kitos knygos.

ŠALTINIAI

Tyrimė naudoti šaltiniai:

Adutavičiūtė M. 2016. *Religinės dešinės „eksportas“ į Europą neaplenkė ir Lietuvos*. Pasiikiama internete: <http://manoteises.lt/straipsnis/religines-desines-eksportas-europa-neaplenke-ir-lietuvas/>

Aikštės žinios. 2012. *Aikštės žinios*. Pasiikiama internete: <http://alkas.lt/wp-content/uploads/2012/05/AIKSTES-ZINIOS-02-20120524.pdf>

alfa.lt. 2012. *Ekspertai: debatuose apie socialinę ir šeimos politiką gerai pasirodė liberalai, TS-LKD ir socdemai, nuvyłė Paksas*. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/15053281/ekspertai-debatuose-apie-socialine-ir-Seimos-politika-gerai-pasirode-liberalai-ts-lkd-ir-socdemai-nuvyle-paksas>

alfa.lt. 2015. *Skandalai ir įtarimai daužo Pakso partijos laivą*. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/49851168/skandalai-ir-itarimai-dauzo-pakso-partijos-laiva>

alfa.lt. 2016. *Vijūnėlės dvaro skandalas: Seimo pirmininkė kelia premjero atsakomybės klausimą*. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/49977538/vijuneles-dvaro-skandalas-Seimo-pirmininke-kelia-premjero-atsakomybes-klausima>

alfa.lt 2016a. *Dainius Kepenis: skiepuose yra beždžionių liekanų, netgi moterų abortų liekanų*. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/49994011/dainius-kepenis-skiepuose-yra-bezdzioniu-liekanu-netgi-moteru-abortu-liekanu>

Antanavičius U. 2016. *S.Skvernelio karjeros vingiai: svajojo reguliuoti mašinas, o teks valdyti visą valstybę*. Pasiikiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/s-skvernelio-karjeros-vingiai-svajojo-reguliuoti-masinas-o-teks-valdyti-visa-valstybe-56-715061>

Bakutis R. 2016. *Rinkimų kampanija 2016: populizmas ir idėjinės politikos bankrotas*. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/50083599/rinkimu-kampanija-2016-populizmas-ir-idejines-politikos-bankrotas>

Baltrukevičius M. 2017. *„Tvarka ir teisingumas“ (TT): naujas lyderis, sena stagnacija*. Pasiikiama internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-04-05-tvarka-ir-teisingumas-tt-naujas-lyderis-sena-stagnacija/157548>

Černiauskas Š. 2012. *N.Venckienės gynėjai mitinge save vadino „patvoriniais“ ir „sąžinės kaliniais“* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nvenckienes-gynejai-mitinge-save-vadino-patvoriniais-ir-sazines-kaliniais.d?id=58797579>

Černiauskas Š. 2012a. *Rinkimų strategija: abstraktūs šūkiai ir visuotinis lyderio afišavimas.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/archive/rinkimu-strategija-abstraktus-sukiai-ir-visuotinis-lyderio-afisavimas.d?id=59716457>

Černiauskas Š. 2016. *„Lietuvos geležinkelių“ pinigai – socialdemokratų grietinėlės poreikiams.* Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuvos-gelezinkeliu-pinigai-socialdemokratu-grietineles-poreikiams-56-721200>

Damulytė J. 2006. *Artėjant rinkimams - užmačios kurti Pensininkų partiją.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/artejant-rinkimams-uzmacios-kurti-pensininku-partija.d?id=11263871#ixzz2uMKE8F4>

Damulytė J. ir Masiokaite A. 2016. *„Valstietis“ Vytautas Bakas – už pirmalaikius rinkimus: žmonės gali pastatyti „bebrus“ į vietą.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/valstietis-vytautas-bakas-uz-pirmalaikius-rinkimus-zmones-gali-pastatyti-bebrus-i-vieta.d?id=77430517>

Darbo partija 2012. *Darbo partija. Mes žinome kaip.* Pasiekama internete: <https://www.youtube.com/watch?v=Ojujmk42igw>

Darbo partija 2012a. *DARBO PARTIJOS RINKIMŲ Į 2012–2016 M. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMĄ PROGRAMA.* Pasiekama internete: https://www.vrk.lt/documents/10180/432567/2572_darbopartija.pdf/75e3957b-15e7-433a-9f92-3360b08e1c67

Darbo partija 2012b. *DARBO PARTIJA 45 LT 01 MOCIUTE.* Pasiekama internete: <https://www.youtube.com/watch?v=XsL8zSBSrbo>

darnilietuva.lt 2016. *Darnios Lietuvos Vyriausybės programa: Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos 2016 m. LR Seimo rinkimų programa.* Pasiekama internete: <http://darnilietuva.lt/rinkmenos/darnios-lietuvos-Vyriausybes-programa.pdf>

Davidonytė B. 2016. *VRK pavedė darbo grupei spręsti „Tvarkos ir teisingumo“ likimą.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/projektai/archive/vrk-pavede-darbo-grupe-i-spresti-tvarkos-ir-teisingumo-likima.d?id=72556126>

Delfi.lt. 2008. *Tautos prisikėlimo partijos rinkimų nuostatos: jų nėra*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/archive/tautos-prisikelimo-partijos-rinkimu-nuostatos-ju-nera.d?id=18697914>

Delfi.lt 2012. *Žaliųjų vedlys šnairuoja į pažaliavusius „valstiečius“*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zaliuju-vedlys-snairuoja-i-pazaliavusius-valstiecius.d?id=54377047>

Delfi.lt 2012a. *Ką slepia V.Uspaskicho „nu, blyn“?* Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ka-slepia-vuspaskicho-nu-blyn.d?id=59970707>

diena.lt. 2018. Naujausi partijų reitingai: viršūnėje įsitvirtina konservatoriai. Pasiikiama internete: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/naujausi-partiju-reitingai-virsuneje-isisvirtina-konservatoriai-888902>

Digrytė E. 2008. *Žvaigždžių „partijos kandidatų sąrašas – ir garsenybės, ir jų giminės*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/archive/zvaigzdziau-partijos-kandidatu-sarase-ir-garsenybes-ir-ju-gimines.d?id=18464636>

Digrytė E. 2008a. *Garsūs vardai A.Valinsko partijoje – rinkėjams vilioti*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/garsus-vardai-avalinsko-partijoje-rinkejams-vilioti.d?id=16813794>

drasiauskelias.lt . 2011. *„Drąsos kelio“ partijos Steigimo Deklaracija*. Pasiikiama internete: <http://www.drasiauskelias.lt/?id,17;news,112>

drasiauskelias.lt. 2012. *Partijos „Drąsos kelias“ sąrašas* Pasiikiama internete: <http://www.drasiauskelias.lt/?id,62>

Drąsos kelias – Lietuvos kelias. 2012. Rinkiminis laikraštis. Pasiikiama internete:

https://www.scribd.com/doc/105821884/laikrastis#fullscreen&from_embed

ekspertai.eu. 2012. *Politinės partijos DRĄSOS KELIAS rinkimų į Seimą 2012 m. programa*. Pasiikiama internete: <http://www.ekspertai.eu/politines-partijos-drastos-kelias-rinkimu-i-Seima-2012-m-programa/>

ekspertai.eu 2015. *Aurelijus Veryga: „Yra tiek daug įdomių dalykų gyvenime, kad gulėjimas su bokalu yra tiesiog nepateisinamas laiko švaistymas“*. Pasiikiama internete: <http://www.ekspertai.eu/aurelijus-veryga/>

Gafurova J. 2016. *Šeimos sampratos pataisą blokuojančio J. Sabatausko dukra - Žmogaus teisių centro direktorė*. Pasiikiama internete: <http://www.propatria.lt/2016/06/Seimos-sampratos-pataisa-blokuojancio-j.html>

Garnienė A. 2014. *A. Paleckis užsimanė Kaune mitinguoti vasario 16-ąją*. Pasiikiama internete: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miestopulsas/paleckis-uzsigiede-mitinguoti-vasario-16-aja-609413>

Garkauskas P. 2010. *Kaune – antrasis D.Kedžio artimųjų organizuotas mitingas*. Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaune-antrasis-dkedzio-artimuju-organizuotas-mitingas.d?id=30937411>

Gaučaitė M. 2018. *VRK nusprendė: „Naisių vasaroje“ reklamavosi ir R. Karbauskis, ir „valstiečiai“*. Pasiekama internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/219597/vrk-nusprende-naisiu-vasaroje-reklamavosi-ir-r-karbauskis-ir-valstiečiai>

Gylis P. 2016. *Dalia Grybauskaitė privatizavo teisėsaugą?* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/lt/naujienos/diskursas-apie-valstybe/dalia-grybauskaite-privatizavo-teisesauga>

Grabauskas-Karoblis G. 2010. *Mitinge kalbėta apie reformas*. Pasiekama internete: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/05/14/aktu_01.html

Grabauskas-Karoblis G. 2010a. *Pilietinis mitingas Kaune*. Pasiekama internete: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/03/12/liet_02.html

Grabauskas-Karoblis G. 2010c. *Nauji politikos vėjai*. Pasiekama internete: <http://www.drasiauskelias.lt/?id,37;news,114>

Grabauskas-Karoblis G. 2011. *Prezidentinės mįslės*. Pasiekama internete: <http://www.drasiauskelias.lt/?id,37;news,98>

Grabauskas-Karoblis G. 2011a. *Laukinio kapitalizmo labirintai*. Pasiekama internete: <http://www.drasiauskelias.lt/?id,37;news,88>

Grigaitytė J. 2011. *Ar turi partijos ideologiją?* Pasiekama internete: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas_politika/ar_turi_partijos_ideologija/,coments.1

Grigalevičius T. 2010. *Mitinge prie Kauno prokuratūros vaikai išniekino Lietuvos himną*. Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/mitinge-prie-kauno-prokuraturos-vaikai-isniekino-lietuvas-himna-nuotraukos-56-82526?copied>

Grigalevičius R. 2010a. *D. Kedžio artimųjų surengtame mitinge – kalbos apie judėjimo „Drąsiaus kelias“ įkūrimą*. Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/d-kedzio-artimuju-surengtame-mitinge-kalbos-apie-judejimo-drasiaus-kelias-ikurima-56-96739#galerija/10293/175325>

Gritėnas P. 2016. *Paulius Gritėnas: Valstiečiai ir žalieji – partija be savybių*. Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/paulius-gritenas-valstiečiai-ir-zalieji-partija-be-savybiu-500-692767>

Jackevičius M. 2010. *Šeimos gynėjai ragina Vilniaus merą atšaukti „homoseksualių asmenų reklamą“*. Pasiekama internete:

<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/Seimos-gynejai-ragina-vilniaus-mera-atsaukti-homoseksualiu-asmenu-reklama.d?id=30368787>

Jackevičius M. 2016. *S. Skvernelis galų gale pasirinko*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/s-skvernelis-galu-gale-pasirinko.d?id=71910730>

Jakilaitis E. 2016. *Alkoholio upės Lietuvoje: kepenų ciroze serga ir 12 metų vaikai*. Pasiikiama internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/130621/alkoholio-upes-lietuvoje-kepenu-ciroze-serga-ir-12-metu-vaikai>

Jakučionis S. 2016. *Saulius Skvernelis, kokio dar nepažįstate*. Pasiikiama internete: <https://www.tv3.lt/naujiena/890318/saulius-skvernelis-kokio-dar-nepazistate>

Jankauskas V. 2016. *Žmonės, atsipeikėkite. Juk tai – populistai!* Pasiikiama internete: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2016/01/26/news/zmones-atsipeikekite-juk-tai-populistai--552744/>

Jašinskienė A. 2012. „*Auksinių svogūnų*“ dalybose skambėjo muzikinės-politinės parodijos, liejosi gatvės leksikonas. Pasiikiama internete: <https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/auksiniu-svogunu-dalybose-skambejo-muzikines-politines-parodijos-liejosi-gatves-leksikonas-1050-208023>

judejimas.eu. 2010. *Jungtinio demokratinio judėjimo steigiamasis susirinkimas*. Pasiikiama internete: <http://www.judejimas.eu/jungtinio-demokratinio-jud279jimo-steigiamasis-susirinkimas.html>

judejimas.eu. 2010a. *Sausio 17-qjq S. Daukanto aikštėje tradiciškai bus paminėtos valdžios pamintos piliečių laisvės*. Pasiikiama internete: <http://www.judejimas.eu/2012-m-303rascaronai.html>

Karbauskis R. 2016. *R. Karbauskis. Valstiečių ir žaliųjų sąjunga neišduoda savo vertybių*. Pasiikiama internete: <http://alkas.lt/2016/09/01/r-karbauskis-valstieciu-ir-zaliuju-sajunga-neisduoda-savo-vertybiu/>

Kirkilas G. 2018. *Kirkilas: socialdemokratų darbo partija turės apie 4 tūkst. steigėjų*. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kirkilas-socialdemokratu-darbo-partija-tures-apie-4-tukst-steigeju.d?id=77482397>

komentaras.lt. 2012. *“Drąsos kelio” partijos burbulas sprogo. Iliuzijų padangės virto tikrovės dargana*. Pasiikiama internete: <https://komentaras.lt/drasos-kelio-partijos-burbulas-sprogo-iliuziju-padanges-virto-tikroves-dargana/comment-page-1/>

Laučius V. 2008. *V.Laučius. Seimo rinkimus vėl laimėjo socdemų valdžia*. Pasiekiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vlaucius-Seimo-rinkimus-vel-laimejo-socdemu-valdzia.d?id=18865043>

ldiena.lt. 2014. *Po mitingo prieš NATO - persekiojimų banga*. Pasiekiama internete: <http://ldiena.lt/straipsnis/268/>

Lėka A. 2016. *Aštuonios rinkimų staigmenos*. Pasiekiama internete: <http://www.veidas.lt/astuonios-rinkimu-staigmenos>

Inf.lt 2015. *NVO koalicija „Už vaiko teises“ palaiko Norvegijos vaiko teisių apsaugos sistemą*. Pasiekiama internete: <http://Inf.lt/nvo-koalicija-uz-vaiko-teises-palaiko-norvegijos-vaiko-teisiu-apsaugos-sistema/>

lrytas.lt. 2010. *Kaune - D.Kedžio artimųjų ir šalininkų mitingas prieš pedofiliją*. Pasiekiama internete: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/-12678784601266677687-kaune-d-ked%C5%BEio-artim%C5%B3j%C5%B3-ir-%C5%A1alinink%C5%B3-mitingas-prie%C5%A1-pedofilij%C4%85-nuotraukos-video.htm>

lrytas.lt 2016. *Politikų reitingai: Saulius Skvernelis sušvito lyg kometa*. Pasiekiama internete: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2016/01/30/news/politiku-reitingai-saulius-skvernelis-susvito-lyg-kometa-1624539/>

Lukaitytė-Vnarauskienė R. 2009. *„Naktinės mokesčių reformos“ ir didžiulio ekonomikos nuosmukio Vyriausybei – vieneri*. Pasiekiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naktines-mokesciu-reformos-ir-didziulio-ekonomikos-nuosmukio-Vyriausybei-vieneri.d?id=26642611>

lvzs.lt 2016. *LVŽS sąrašo lyderis - Saulius Skvernelis*. Pasiekiama internete: http://www.lvzs.lt/lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1807:lvs-srao-lyderis-saulius-skvernelis&catid=2:pagrindinis&Itemid=1#.XDx-VcTgrIV

lvzs.lt 2016a. *Eugenijus Jovaiša: Švietimas ir kultūra yra pagrindinis mūsų turtas*. Pasiekiama internete: http://www.lvzs.lt/lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1830:eugenijus-jovaia-vietimas-ir-kultra-yra-pagrindinis-ms-turtas&catid=2:pagrindinis&Itemid=1#.XDyZQ8TgrIV

lvzs.lt 2016b. *LVŽS pristatė rinkimų programą ir kandidatus į ministrus*. Pasiekiama internete: http://www.lvzs.lt/lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1871:lvs-pristat-rinkim-program-ir-kandidatus-ministrus&catid=2:pagrindinis&Itemid=1#.XDyd4cTgrIV

lvzs.lt 2016c. *LVŽS pristatė rinkimų programą ir kandidatus į ministrus*. Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/pranesimai/kviciame-stebeti-darnios-lietuvos-Vyriausybes-programos-pristatymo-tiesiogine-transliacija-internetu-231-682825>

lvzs.lt 2016d. *LVŽS: rengiama Vyriausybės programa pagrįsta 5D principais*. Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/pranesimai/lvzs-rengiama-Vyriausybes-programa-pagrista-5d-principais-231-660531?copied>

lzinios.lt 2016. „*Valstiečiai*“ *neitų į koaliciją su „Tvarka ir teisingumu“ bei Darbo partija*. Pasiekama internete: <https://www.lzinios.lt/Lietuva/-valstieciai-neitu-i-koalicija-su-tvarka-ir-teisingumu-bei-darbo-partija/226207>

lzinios.lt 2017. *LSDP atskalūnai persivadino į Socialdemokratų darbo frakciją*. Pasiekama internete: <https://www.lzinios.lt/lietuva/lspd-atskalunai-persivadino-i-socialdemokratu-darbo-frakcija/252613>

Machova E. 2016. *Ramūnas Karbauskis: „Laisvę greičiau pragersim, nei būsim užkariauti“*. Pasiekama internete: <http://lsveikata.lt/aktualijos/ramunas-karbauskis-laisve-greiciau-pragersim-nei-busim-uzkariauti-4748>

Matelis B. 2017. *Seimo nario B. Matelio pranešimas: „Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos frakciją ištiko lyderystės krizė“*. Pasiekama internetu: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=15289&p_k=1&p_t=171380&p_a=0
naisiuvasara.lt n.d. *Naisiai*. Pasiekama internete: <http://www.naisiuvasara.lt/naisiai/>

naisiuvasara.lt 2018. *Festivalio Naisių vasara 2018 programa*. Pasiekama internete: <http://www.naisiuvasara.lt/naisiai/>

neringavenckiene.net. 2012. *Kreipimaisi*. Pasiekama internete: <http://www.neringavenckiene.net/kreipimaisi.html>

Paksas R. 2016. *R. Paksas. Europos Sąjunga privalo keistis*. Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/r-paksas-europos-sajunga-privalo-keistis.d?id=70504016>

Plikūnė D. ir Ketlerienė A. 2019. *Metų pradžioje – nauji reikalavimai žiniasklaidai: apeliuoja į ES direktyvą*. Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/metu-pradzioje-nauji-reikalavimai-ziniasklaidai-apeliuoja-i-es-direktyva.d?id=80006601>

Prisikėlimo partija. 2008. *Deklaracija*. Pasiekama internete: <http://www.prisikelimopartija.lt/deklaracija/>

Prisikėlimo partija. 2008a. *Programa*. Pasiekama internete: <http://www.prisikelimopartija.lt/programa/>

Prisikelimopartija (youtube). 2008. *"Tautos prisikėlimo partija" - partija su polėkiu.* Pasiekama internete: <https://www.youtube.com/watch?v=9g2uZTY2Swg>

propatria.lt. 2016. Saulius Skvernelis skelbia paramą Stambulo konvencijai. Pasiekama internete: <http://www.propatria.lt/2016/08/saulius-skvernelis-skelbia-parama.html>

Pukenė R. 2016. *Internetė – patyčios iš „auksinių šakučių“ skandalo krečiamos kariuomenės.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/internete-patycios-is-auksiniu-sakuciu-skandalo-kreciamos-kariuomenes.d?id=72171280>

Pukenė R. ir Jackevičius M. 2016. *T. Tomilinas: iš skurdo išbridau tik tapęs Seimo nariu.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/t-tomilinas-is-skurdo-isbridau-tik-tapes-Seimo-nariu.d?id=73167540>

Radžiūnas A. 2016. *Kodėl reitinguose Valstiečių ir žaliųjų sąjunga iš autsaiderių šovė į lyderius?* Pasiekama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kodel-reitinguose-valstieciu-ir-zaliuju-sajunga-is-autsaideriu-sove-i-lyderius-56-618315?copied>

Rasakevičius A. 2012. *Laisvi Lietuvos piliečiai paminėjo Garliavos įvykių pusmetį.* Pasiekama internete: <http://alkas.lt/2012/11/17/laisvi-lietuvos-pilieciai-paminejo-garliavos-ivykiu-pusmeti-nuotraukos-video/>

Samoškaitė E. 2016. *R. Karbauskis prabilo apie dugną ir didžiausią politinę klaidą.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/r-karbauskis-prabilo-apie-dugna-ir-didziausia-politine-klaida.d?id=71473964>

Samoškaitė E., Černiauskas Š. ir Jackevičius M. 2012. *D.Grybauskaitė: Darbo partija negali dalyvauti Vyriausybės formavime.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/dgrybauskaite-darbo-partija-negali-dalyvauti-Vyriausybes-formavime.d?id=59865779>

slfrontas.lt. 2018. *Socialistinio Liaudies fronto pirmininko Giedriaus Grabausko paskutinis žodis politinio teismo proceso paskutiniame posėdyje-sausio 9 d. Klaipėdos apygardos teisme.* Pasiekama internete: <http://slfrontas.lt/?p=237>

Savickas E. ir Fuks E. 2015. *Profsąjungų mitingas: naująjį Darbo kodeksą priylgina vergovės įteisinimui.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/profsajungu-mitingas-naujaji-darbo-kodeksa-priylgina-vergoves-iteisinimui.d?id=68961148>

Šimelionytė L. 2016. *Aurelijus Veryga: „Pamačiau, kokie žmonės dirba alkoholio pramonei ir kokie metodai taikomi mano vaikų nugirdymui.*

Pasiekama internete: <http://balarama.lt/aurelijus-veryga-pamaciau-kokie-zmones-dirba-alkoholio-pramonei-ir-kokie-metodai-taikomi-mano-vaiku-nugirdymui/>

Širinskienė A. 2016. *Agnė Širinskienė. Ar vetuotas Pagalbinio apvaisinimo įstatymas bus paaukotas dėl Darbo kodekso?* Pasiekama internete: <http://www.propatria.lt/2016/07/agne-sirinskiene-ar-vetuotas-pagalbinio.html>

Špakauskas J. 2012. *J.Špakauskas. Po rinkimų: Sąjūdžio vertybių parodija.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jspakauskas-po-rinkimu-sajudzio-vertybiu-parodija.d?id=59828207>

Tomilinas T. 2016. *Oficiali Seimo nario anketa.* Pasiekama internete: http://www.lvzs.lt/lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1027&Itemid=87#.XDyI5sTgrIV

tvarka.lt n.d. *Biografija.* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/lt/prezidentas/biografija>

tvarka.lt 2016. *Seimo rinkimų programa 2016.* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/lt/apie-mus/Seimo-rinkimu-programa-2016>

tvarka.lt 2016a. *Mes turime atsistoti tautos ir tėvynės sargyboje.* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/lt/naujienos/diskursas-apie-valstybe/mes-turime-atsistoti-tautos-ir-tevynes-sargyboje>

tvarka.lt 2016b. *Nepatogi tiesa.* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/lt/naujienos/diskursas-apie-valstybe/nepatogi-tiesa>

tvarka.lt 2016c. *Tvarkos ir teisingumo rinkimų gairės (Į pergale!).* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/public/index.php/lt/naujienos/lietuvas-Seime/tvarkos-ir-teisingumo-rinkimu-gaires-i-pergale>

tvarka.lt 2016d. *Stokholme Rolandas Paksas pasirašys bendrą deklaraciją dėl tiesioginės demokratijos Europoje stiprinimo.* Pasiekama internete: <http://www.tvarka.lt/public/index.php/lt/naujienos/stokholme-rolandas-paksas-pasirasys-bendra-deklaracija-del-tiesiogines-demokratijos-europoje-stiprinimo>

Tvaskienė J. 2018. *Nepriklausomybės pamokos. Diena, kai dužo Seimo langai.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/multimedija/pamokos/nepriklausomybes-pamokos-diena-kai-duzo-Seimo-langai.d?id=76925827>

Tvaskienė J. 2017. *„Širdžių premjero“ skrydis į prezidento postą: nesisteminio politiko vadintas Paksas davė ateities pamoką.* Pasiekama internete: <https://www.delfi.lt/multimedija/pamokos/sirdziu-premjero->

skrydis-i-prezidento-posta-nesisteminiu-politiku-vadintas-paksas-dave-ateities-pamoka.d?id=76710545

Tvaskienė J. ir Žuolytė J. 2017. „Naisių vasara“ kitu kampu: LRT transliavo draudžiamą Karbauskio koncerno reklamą. Pasiikiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naisiu-vasara-kitu-kampu-lrt-transliavo-draudziama-karbauskio-koncerno-reklama.d?id=76773855>

tv3.lt. 2011. Tautos vienybės sąjunga: „Už Tėvynę, kurioje didžiausia vertybė Žmogus“. Pasiikiama internete: <https://www.tv3.lt/naujiena/570985/tautos-vienybes-sajunga-uz-tevyne-kurioje-didziausia-vertybe-zmogus>

tv3.lt. 2012. A. Butkevičius: Prezidentės reikalavimo, kad visi Darbo partijos ministrai būtų nepartiniai, nebuvo. Pasiikiama internete: <https://www.tv3.lt/naujiena/naujienos/700063/a-butkevicius-prezidentes-reikalavimo-kad-visi-darbo-partijos-ministrai-butu-nepartiniai-nebuvo>

tzinios.lt. 2011. Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad Lietuva pažeidė R. Pakso teises. Pasiikiama internete: <http://tzinios.lt/eusrospos-mosgaus-teissi-teissmas-nussprends-kad-lietusva-paseisd-r-pakso-teisses/>

Vainalavičiūtė I. 2016. Reitingai: kam prieš rinkimus skandalai kirto skaudžiausiai? Pasiikiama internete: <https://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/reitingai-kam-pries-rinkimus-skandalai-kirto-skaudziausiai.htm>

veidas.lt. 2011. Ar pavojingas priešrinkiminis nerštas? Pasiikiama internete: <http://www.veidas.lt/ar-pavojingas-priesrinkiminis-nerstas>

veidas.lt. 2016. Lietuvos populistų reitingas. Pasiikiama internete: <http://www.veidas.lt/lietuvos-populistu-reitingas>

ve.lt. 2011. Sudarytas sąrašas asmenų, kurie nusipelnė tautos pasmerkimo. Pasiikiama internete: <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/sudarytas-sarasas-asmenu-kurie-nusipelne-tautos-pasmerkimo-633144/>

Vinokuras A. 2009. Kairioji partija – išsigelbėjimas nuo populizmo?. Pasiikiama internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/10244736/kairioji-partija-issigelbejimas-nuo-populizmo>

Vireliūnaitė L. 2016. Verslą palikęs Justas Džiugelis į Seimą ateina spręsti bėdos, kuri svarbi visai Lietuvai. Pasiikiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/versla-palikes-justas-dziugelis-i-Seima-ateina-spresti-bedos-kuri-svarbi-visai-lietuvai-56-703555>

Žadeikytė R. 2016. Vakarų pasaulis toliau byrės. Pasiikiama internete: <http://www.skrastas.lt/?data=2017-01-11&rub=1065924812&id=1483114656>

Želnienė L. 2016. *Kodėl Darbo partija iškrito, o „Tvarka ir teisingumas“ praslydo?* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kodel-darbo-partija-iskrito-o-tvarka-ir-teisingumas-praslydo-56-695687>

Želnienė L. 2016a. *Saulius Skvernelis rinkimuose dalyvaus su žaliaisiais, bet i partiją nestos.* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/saulius-skvernelis-rinkimuose-dalyvaus-su-zaliaisiais-bet-i-partija-nestos-56-599983>

Želnienė L. 2018. *Saulius Balandis apie „Naisių vasaros“ Pijų: „Tai iškart buvo idealizuota R.Karbauskio versija.* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/saulius-balandis-apie-naisiu-vasaros-piju-tai-iskart-buvo-idealizuota-r-karbauskio-versija-56-1001974>

Žilinskienė A. 2008. *A.Ramonaitė: A.Valinsko partija sieks įtakos, bet popžvaigždžių i atsakingus postus nesiūlys.* Pasiukiama internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aramonaite-avalinsko-partija-sieks-itakos-bet-popzvaigzdziu-i-atsakingus-postus-nesiulys.d?id=19031260>

Žirklienė I. 2012. *Žurnalistė Ingrida Žirlienė. Kauniečių pažiūros nekinta.* Pasiukiama internete: <http://www.kaunoziurnalistai.lt/21784/>

15min.lt. 2012. *Ekspertai: Neringa Venckienė ir „Drąsos kelias“ debatuose apie mokesčius ir finansus pasirodė silpnai.* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/rinkimai-2012/rinkimai2012-naujienos/ekspertai-neringa-venckiene-ir-drasos-kelias-debatuose-apie-mokescius-ir-finansus-pasirode-silpnai-631-260198>

15min.lt. 2012a. *P.Gylio įžanga ir ugninga kunigo R.Grigo kalba susirinkusiems.* Pasiukiama internete: <https://www.youtube.com/watch?v=JFD0v7Ldxmo&feature=youtu.be>

15min.lt. 2012b. *Viktoro Uspaskicho rinkimų pažadai: 1509 Lt minimali alga, pigesnė šiluma ir galimybė atšaukti netinkamą Seimo narį.* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/priesrinkiminiai-viktoro-uspaskicho-pazadai-1509-lt-minimali-alga-pigesne-siluma-ir-galimybė-atsaukti-netinkama-Seimo-nari-56-204406>

15min.lt. 2018. *Seimas ignoruoja tarptautinių stebėtojų įspėjimus.* Pasiukiama internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/Seimas-ignoruoja-tarptautiniu-stebetoju-ispejimus-56-1058086>

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Jonutis K. „Politinio pokyčio konceptualizacijos Alaino Badiou ir Jacques'o Rancière'o teorijose“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2016/2 (39).

Jonutis K. „Ernesto Laclau populizmo teorijos operacionalizacijos perspektyvos: „Drąsos kelio“ politinės partijos atvejis“. *Sociologija: Mintis ir veiksmas* 2019.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 20 egz.
190